

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Parlamenti választások Ukrajnában

A munkavállalók világa

Nemzetköziesített nemzet, jelenvaló múlt

Auschwitz lengyel narratívái

Repolitizált poliszok

2006/2

SZERKESZTŐSÉG

Erdősi Péter
Fedinec Csilla
Kántor Zoltán
Kovács Éva
Papp Z. Attila

LAPUNK TÁMOGATÓI

Illyés Alapítvány,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma –
Nemzeti Kulturális Alapprogram

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ

1125 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 22/c
Tel.: 391-5726; E-mail: regio@tla.hu

Szerkesztőségi titkár: Dömök Zsuzsa – Kiadja a TLA
– Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok
Központja – Felelős Kiadó: a Teleki László Intézet
főigazgatója – Tördelés és a sokszorosítás: Kalonda Bt.

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 17. évfolyam, 2006. 2. szám

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK UKRAJNÁBAN

- ANATOLIJ KLJUCSKOVICS
Az ukrainai pártok működésének politikai–jogi keretei 3
- VOLODIMIR BODNÁR – JURIJ OSZTAPEC
Az arányos választási rendszer bevezetésének előfeltételei
és alapvető jellemzői Ukrajnában 8
- VOLODIMIR BODNÁR – JURIJ OSZTAPEC
A 2006. évi ukrainai parlamenti választások országos
és regionális aspektusból 16

A MUNKAVÁLLALÓK VILÁGA

- PULAY GERGÓ
Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció 25
- CSATA ZSOMBOR
A képzésből a munka világába való átmenet
az erdélyi diplomás fiataloknál 43
- DUX LÁSZLÓ
Külföldi munkavállalók Japánban 65

MŰHELY

Beszámoló a *Nations and Their Pasts: Representing the Past, Building the Future* című londoni konferenciáról

LAJTAI L. LÁSZLÓ

A nemzet nemzetköziesítése és a múlt jelenvalósága 77

FISLI ÉVA

Kávészünet. Beszámoló *átlóharánt* 84

SZEMLE

VASPÁL VERONIKA

Az Auschwitz-emlékezethely narratívái a szocialista Lengyelországban. *Jonathan Huener: Auschwitz, Poland, and the Politics of Commemoration, 1945–1979* 91

RIGÁN LÓRÁND

Repolitizált poliszok. *Demeter M. Attila: Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek* 97

KÖNYVISMERTETÉS

Rácz József – Takács Ádám (szerk.): Drogpolitika, hatalomgyakorlás és társadalmi közeg. Elemzések foucault-i perspektívából 103

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK UKRAJNÁBAN

ANATOLIJ KLJUCSKOVICS

Az ukrájnai pártok működésének politikai–jogi keretei

Ukrájna a politikai reformok időszakát éli. Az arányos választási rendszer bevezetése és a Legfelső Tanács hatáskörének kiszélesítése objektív módon segítette elő a pártok szerepének megnövekedését a politika alakításában. Ukrajnában a pártok működését az ország Alkotmánya,¹ az egyesületi törvény² és az ukrájnai politikai pártokról szóló törvény³ szabályozza. Az utóbbit 2001. április 5-én fogadta el a Legfelső Tanács, azaz a parlament. A törvényalkotóknak az volt a szándéka, hogy ötvözzék az országban a függetlenedés óta kialakult politikai gyakorlat előremutató jellemzőit és a nyugati mintákat. Több helyi politikai elemző is rámutatott, hogy bár ezzel nagyon fontos lépést sikerült tenni a korszerű működés érdekében, elengedhetetlenek a további törvényi modernizálások.⁴

¹ *Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.* – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 50 с.

² *Закон України „Про об'єднання громадян” // Відомості Верховної Ради України.* – 1992. – № 34. – С. 504.

³ *Закон України „Про політичні партії в Україні” // Відомості Верховної Ради України.* – 2001. – № 23. – С. 118.

⁴ *Ld. többek között: Примуш М. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій.* – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 338 с.; Замніус В., Ковриженко Д. Аналіз Закону України „Про політичні партії в Україні” // *Парламент.* – 2001. – №5. – С. 18–23.; Кривоцюк П. Створення партій демократичного типу: світовий досвід та українські реалії // *Людина і політика.* – 2002. – №5. – С. 37–50.

A politikai párt státuszát az Alkotmány 36. cikkelye a következőképpen határozza meg: „Az ukrajnai politikai pártok elősegítik az állampolgárok politikai akaratának alakítását és kinyilatkoztatását, részt vesznek a választásokon.” A politikai pártokról szóló törvény 2. cikkelye szerint: „A politikai párt – a törvényeknek megfelelően bejegyzett önkéntes egyesülete azon állampolgároknak, akik a társadalmi fejlődés egy bizonyos ösztönző programját támogatják; célja, hogy elősegítse az állampolgárok politikai akaratának alakítását és kinyilatkoztatását; részt vesz a választásokon és más politikai eseményeken.” A „párt” fogalma tehát meglehetősen széles, többféle politikai formáció besorolható e kategóriába, így nem véletlen, hogy Ukrajnában több mint száz különböző párt létezik. Ugyanakkor a túl tág értelmezés veszélyeket is rejt magában, mert megkönnyíti a beavatkozást a hatalmi struktúrák, ítélező szervek részéről, ami különösen a kis pártokra veszélyes.

A választott testületekbe történő választásokon való részvétel, azaz a politikai élet aktív befolyásolásának szándéka különbözteti meg a pártokat a többi politikai tömörüléstől. Ezért a politikai párt fogalmát a legteljesebben az 1992. évi egyesületi törvény írja körül, amikor a 2. cikkelyben kimondja, hogy a pártok alapvető feladata az államhatalmi és a helyi önkormányzati szervek alakításában való részvétel, valamint azok tevékenységének befolyásolása.

A politikai pártokról szóló törvény nem határolja körül a pártok tevékenységének mibenlétét, hiszen nyilvánvaló, hogy egy demokratikus társadalomban többről van szó, mint az állampolgárok politikai akaratának alakítása és kinyilatkoztatása, a választásokon való részvétel.

A párton belüli renddel a 6–10. cikkelyek foglalkoznak, melyek néhány általánosságot fogalmaznak meg, illetve szervezeti kérdéseket (az alapszabály tartalma, a tagság feltételei, a párt megnevezése és szimbolikája) tartalmaznak. A törvény nem foglalkozik a pártba való belépés rendjével, a párt struktúrájával és testületeivel, a választások rendjével. Mindezeket a feladatokat a 6. cikkely a párt alapszabályára hárítja. Ezzel kizárja az államhatalmi szerveket a belügyekből, ami egyes értékelések szerint csak részben helyénvaló, mert így az antidemokratikus működést sem lehet befolyásolni.⁵

A törvény foglalkozik a párttagság megszerzésének, felfüggesztésének vagy elvesztésének kérdésével, szabályozza a tagok joga-

⁵ Кривоцюк П. і. м. С. 46.

it és kötelességeit, elismeri az egyéni, a pártoló és az önkéntes tagságot, a párttagok egyenjogúságát (6. cikkely).

Az ukrajnai törvények értelmében az állampolgárok bizonyos kategóriái el vannak zárva a párttagság lehetőségétől. Nem lehetnek semmilyen pártnak a tagjai a bíróságok, az ügyészségek munkatársai, a belügyi dolgozók (ld. milicisták), az Ukrajnai Biztonsági Szolgálat munkatársai, a katonák. Ennek a korlátozásnak a jogosságát az indokolja, hogy miközben a pártok egyre nagyobb befolyást gyakorolhatnak a hatalmi szervek tevékenységére, ugyanezt ne tehessék meg a jogvédelmi szervek munkáját illetően. Ugyanakkor felvetődik, hogy ez a törvényi rendelkezés ellentétben áll az Alkotmány szellemével, melynek 37. cikkelye többek között kimondja, hogy mindenki szabadon dönthet valamely politikai egyesületbe tartozásáról. Vajon mennyiben szolgálja ez a korlátozás a nemzetbiztonság, a közrend, a jogok és szabadságjogok védelmét, melyek ugyancsak az Alkotmányba vannak foglalva? Tekintetbe kell venni, hogy külföldön általában nem jellemző a párttagság szigorú korlátozása, kivéve a katonákat és a rendőröket.

Ukrajnában a bürokratikus útvesztők miatt igen nehéz pártot alakítani és bejegyeztetni. A párt megalakítása és tevékenységének legalizálása komoly előkészítést (alírásgyűjtés az állampolgárok körében, működési szabályzat kidolgozása stb.), jelentős anyagi áldozatokat (az aláírásgyűjtők munkájának megfizetése, szállítási költségek stb.) követel. A politikai pártokról szóló törvény 11. cikkelye foglalkozik a bejegyeztetés rendjével, mely többek között kimondja, hogy a bejegyzést meg lehet tagadni, amennyiben a benyújtott iratok nem felelnek meg az ország alkotmányának és törvényeinek. A gyakorlatban ez a megfogalmazás a bejegyzést végző szervek számára lehetővé teszi, hogy meglehetősen tágan értelmezzék a jogi normákat és így akár különösebb ok nélkül is visszautasítsák valamely párt bejegyzés iránti kérelmét. Sokkal ésszerűbb lenne törvényileg konkretizálni az elutasítás alapjául szolgáló követelményeket.

A párt betiltását az Alkotmány és az ország törvényeinek be nem tartása eredményezheti (a pártokról szóló törvény 19. cikkelye). A politikai párt megszüntetését az Ukrajnai Igazságügyi Minisztérium vagy Ukrajna főügyésze beadványa alapján a bíróság mondhatja ki, amennyiben fennáll az alkotmányos, törvényes rend megsértésének körülménye (21. cikkely). Ennél konkrétabban fogalmaz az 5. cikkely, amely kimondja, hogy betiltják azt a pártot, amely tevékenységével veszélyezteti Ukrajna függetlenségét, törvénytelen módon akarja megdönteni az államhatalmat, háborút,

erőszakot propagál stb. Vannak hívei annak az elképzelésnek, hogy egy párt betiltásáról ne bármelyik bíróság, hanem csakis az Alkotmánybíróság dönthessen. Egy párt betiltása a végső lépés a demokratikus rend megőrzése érdekében, azonban nem alkalmas sem megőrizni, sem megerősíteni az államberendezkedés törvényességét. Szakértői vélemények szerint valamely párt betiltása nem hatékony befolyásolási mód, hiszen egyértelműen véget vet az adott párt tevékenységének. Hiányoznak a köztes megoldások, mint a figyelmeztetés, bizonyos tevékenységektől való eltiltás, a párt tevékenységének ideiglenes felfüggesztése.⁶

Ukrajnában a pártoknak számos felügyeleti szerve van: az Igazságügyi Minisztérium, a Központi Választási Bizottság és a helyi választási bizottságok, az Ukrajnai Biztonsági Szolgálat, az Állami Adófelügyelet. A törvényekből hiányzik e szervek jogainak és kötelezettségeinek pontos körülírása, amivel megelőzhető lenne a pártok jogainak sérelme és a túlzott állami beavatkozás.

A törvénykezés egyik legfontosabb kitétele a politikai pártok pénzügyeinek szabályozására vonatkozik. A szabályozás fő tételei: azok a források, amelyekből a párt költségvetése képződik, a pártpolitizálás pénzügyi vonatkozásai, a finanszírozás mechanizmusának állami ellenőrzése (ld. a pártokról szóló törvény 14–17. cikkelyeit).

Az ukrajnai törvények lehetővé teszik a privát pénzfelajánlásokat a pártok javára, azaz az állampolgároknak lehetőségük van anyagiilag támogatni a számukra szimpatikus elveket képviselő politikai erőket. Hasonlóképpen meg van határozva azoknak a szubjektumoknak a köre, amelyekről tilos felajánlásokat elfogadni. Ugyanakkor több tekintetben hiányos a törvénykezés, mert például nincs rendezve a fizikai és jogi személyek felajánlásainak nyilvántartása, a pártok jövedelmeinek adózása.

Az állam hozzáállásával a pártok finanszírozása tekintetében a pártokról szóló törvény 15. cikkelye foglalkozik. A pártokat nem támogatják anyagiilag az államhatalmi és a helyi önkormányzati szervek, az állami és kommunális vállalatok, intézmények és szervezetek. Megfontolandó azonban, hogy az állam anyagiilag támogassa a parlamentbe jutott pártokat, mint például Magyarországon vagy Németországban. Csak állami támogatással biztosíthatók az arányosan egyenlő feltételek a pártok tevékenységéhez, előzhető meg a „magánbefektetők” túlzott nyomásgyakorlása, csökkenthető az ezzel kapcsolatos visszaélések és

⁶ Замніус В., Ковриженко Д. і м. С. 22.

tehető átláthatóbbá a tömegek politikai akaratának alakítása. Ahhoz, hogy Ukrajnában a párttevékenység államilag finanszírozott legyen, mindenekelőtt alkotmányosan el kell ismerni a pártok vezető szerepét a politikai rendszer funkcionálásának biztosításában.

A politikai pártokról szóló törvény tehát a pártműködés széles spektrumát öleli fel a szervezeti kialakítástól a betiltásig, ugyanakkor a mélyebb elemzés arra enged következtetni, hogy csak vázlatát adja a pártok működésének, nem foglalkozik számos demokratikus elemmel. Remélhetőleg van továbblépés a megkezdett úton.

VOLODIMIR BODNÁR – JURIJ OSZTAPEC

Az arányos választási rendszer bevezetésének előfeltételei és alapvető jellemzői Ukrajnában

A képviseleti szervekbe történő választások meghatározott szabályok és normák szerint mennek végbe, melyeket a választási törvény állapít meg. A választási törvény tehát meghatározza a választási rendszer típusát és azokat a feltételeket, amelyek közepette a választási kampány lezajlik.

A mai politikatudomány többféleképpen közelíti meg a választási rendszer lényegét. Először is, a választási rendszert azonosítják a választási mátrixszal, amely alapján a parlamenti választások során megszerzett szavazatokat mandátumokká alakítják. Ez a megközelítés V. Gel'man orosz politológus szerint a leginkább elfogadott a stabil demokráciákban.¹ Másodsor a választási rendszer három elemmel asszociálható: a választókerület szerkezetével, a szavazás módjával, a választási mátrixszal.² A harmadik megközelítés az alkotmányos jog oldaláról történik. Ebben az esetben választási rendszeren a választási kampány konkrét procedúráinak, a szavazási eredmény megállapítása módozatainak összességét értik.³ E tanulmány szerzői azt a véleményt

---

¹ Гельман В. Я. Избирательные кампании в России: испытание электоральной формулы. // *Полис.* – 1996. – №2. – С. 99.

² Сморгунюв Л. В. *Сравнительная демократия.* Теория и методология. – СПб., 1999. – С. 219.

³ *Юридична енциклопедія.* Ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: „Українська енциклопедія”, 1998. – Т. 1. – С. 362.; *Концепція кодексу про вибори, референдуми в Україні.* – К., 2000. – С.15.

osztják, miszerint Ukrajna választási rendszere azon szabályok és normák összessége, melyek alapján megválasztják a legfelső képviseleti szervet – Ukrajna Legfelső Tanácsát.

A független ukrán állam megalakulása után annak Legfelső Tanácsa előtt álló feladatok egyike volt meghatározni a parlamenti választások rendjét. Ilyen esetben a döntéshozatalt több tényező befolyásolja: a képviseleti rendszer vagy a stabilitás, az erős végrehajtó vagy az erős törvénykező rendszer dilemmája, az elektori hagyományok, a politikai kultúra stb.⁴

O. Salmin orosz kutató úgy véli, hogy vannak elvek, melyek segíthetnek a választási törvénykezés kidolgozásában:

- a) ideális választási rendszer nem létezik; minden választási rendszernek vannak hibái és pozitív oldalai egyaránt;
- b) ugyanaz a választási rendszer különbözőképpen működhet eltérő politikai kultúrákban, ezért a választási rendszer alapjának az adott ország saját választási tapasztalatát kell tekinteni;
- c) a választási rendszerek kombinálhatók egymással;
- d) csak végszükség esetén kell megváltoztatni a választási rendszert.⁵

Kiemelt jelentősége van a választási rendszernek az átalakuló társadalmakban, amilyen Ukrajna is. „Az ilyen országokban a választási rendszer az átalakulási folyamat mechanizmusainak egyike, amely biztosítja először a politikai elit rotációját és alakulását, másodsor strukturalja a legfelső törvényhozó szervet, harmadszor rendszerezi és reprezentálja a társadalom különböző szociális rétegeinek érdekeit (megszervezi a szociális teret), negyedszer biztosítja, hogy a hatalom civilizált módon kerüljön át a kormányon lévők kezéből az ellenzék kezébe.”⁶

T. Deshko ukrán kutató véleménye szerint az ukrán választási modell kidolgozásában külpolitikai, elméleti és gyakorlati-technikai tényezők játszottak közre.⁷

⁴ Надаис А. Выбор избирательных систем. // *Полис.* – 1993. – №3. – С. 70.

⁵ Салмин А. Современная демократия. – М., 1997. – С. 336.

⁶ Ковач Ю., Остапеч Ю. Выборча система України: етапи становлення. // *Carpatica – Карпатика.* – Вип. 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С. 197.

⁷ Дешко Т. Пострадянська практика застосування виборчих систем у країнах Центральної та Східної Європи. // *Віче.* – 2005. - №6. – С. 118–119.

A független Ukrajna első választási törvényét a második összehívású Legfelső Tanács nyolcadik ülészaka fogadta el 1993. november 18-án. A törvény 12 fejezetből, ezen belül 52 cikkelyből állt. A törvény a többségi választási rendszert fogadta el, azaz azt a jelöltet tekintették megválasztottnak, aki a választások alkalmával megszerezte a szavazásban részt vevők szavazatainak több mint a felét, de nem kevesebbet, mint az adott kerület választási névjegyzékében szereplő választók számának 25 százaléka.⁸ A második fordulót is az abszolút többség elve alapján tartották meg. A törvény 43. cikkelye megállapította a választások érvényességi küszöbét: a választás érvénytelen, amennyiben az adott kerület választási névjegyzékében szereplő választóknak kevesebb mint 50 százaléka járult az urnákhoz.⁹

E törvény alapján tartották meg az 1994. március 27-i választásokat, amikor csak 49 képviselőt sikerült mandátumhoz juttatni. Csak az április 10-i második forduló után alakulhatott meg a Legfelső Tanács, miután kiosztottak 403 mandátumot, 43 hely pedig betöltetlen maradt.

A posztszocialista államok választási rendszereinek elemzése nyomán megállapítható, hogy döntő befolyása volt azok alakulására a pártnómenklatúra erejének vagy gyengeségének. Ahol a kommunista elit erős pozíciókkal rendelkezett, ott a többségi választási rendszer mellett döntöttek (Albánia, Azerbajdzsán stb.). Vegyes választási rendszert vezettek be ott, ahol a kommunista és a szocialista hatalmat kiegyensúlyozta a népi ellenzék (Oroszország, Magyarország, Horvátország stb.). Azokban az országokban, ahol a kommunista pártnak marginális szerepe volt, arányos választási rendszert honosítottak meg (Észtország, Lettország, Csehország, Lengyelország stb.).

1994-ben Ukrajna a parlamenti választások során kipróbálta a többségi rendszert, melyről bebizonyosodott, hogy nem felel meg a viszonyoknak. Először is, nem sikerült betölteni valamennyi parlamenti helyet. Másodsor, gazdaságilag igen megterhelő volt, hogy számos pótválasztást kellett tartani. Harmadszor, az újráválasztási ciklusban az emberek elvesztették érdeklődésüket a politika iránt, nem mentek el választani, minek következtében számos kerületben egyáltalán nem

⁸ Закон України „Про вибори народних депутатів України” (18 лист. 1993 р.) – Ужгород, 1993. – С. 31.

⁹ Уо.

választották meg a népképviselőket. Negyedszer, ez a választási rendszer nem segítette elő a parlament strukturálódását, így nem tudott hatékonyan működni. A pártszempontból igen tarka összetételű parlamentben nagy számú pártonkívüli képviselő volt.¹⁰

Аm az összes hiányosság ellenére ma már elmondhatjuk, hogy Ukrajnában az 1994-es parlamenti választások voltak talán a legdemokratikusabbak. Köszönhető ez magának a választási törvénynek és azoknak az objektív feltételeknek, melyek közepette a választásokat megtartották. Először is, a jelöltek a választási kampányban kevés pénzt költöttek. Másodsor, az elektori választás közérthető és némileg leegyszerűsített volt azáltal, hogy baloldali, centrista és jobboldali pártokra, vagy pártonkívüliekre lehetett szavazni. Harmadsor, a választásra nem gyakoroltak komoly befolyást az adminisztratív szféra képviselői és a politikai technokraták. Negyedszer, az ipari-pénzügyi struktúrák képviselői nem folytak bele aktívan a választásokba, mivel a piac befolyási terület szerinti újrafelosztásával voltak elfoglalva.

1998-ban – az 1997. szeptember 24-i törvény alapján – és 2002-ben – a 2001. október 31-i törvény alapján – a vegyes választási rendszert alkalmazták Ukrajnában, tulajdonképpen lemásolva az orosz rendszert. A Legfelső Tanácsnak 450 képviselője volt, akik közül 225-öt többségi rendszerben, 225-öt arányos rendszerben választottak meg. Az arányos választás egyetlen országos kerületben zajlott szigorú (kategorikus) pártlisták alapján. A parlamenti küszöb 4% volt. A választói szavazatok képviselői mandátumra váltása a Hare szisztéma alapján történt, ami lehetővé teszi az arányos átszámítást, és ennek megfelelően a többpártrendszert segíti elő.¹¹

Azoknak a törvényeknek, melyek alapján 1998-ban és 2002-ben az ukrajnai parlamenti választásokat tartották, mind a belföldi, mind a külföldi szakértők véleménye szerint a legfőbb sajátossága a választási kampány technikai procedúráinak részletes szabályozása volt.¹² Ez a sajátosság

¹⁰ Білоус А. Верховна Рада України: розташування сил і перспективи партій. // *Нова політика*. – 1995. червень-липень. – С. 30.

¹¹ Закон України „Про вибори народних депутатів України” (24 вересня 1997 р.). – К., 1997. – 27 с.; Закон України „Про вибори народних депутатів України” (31 жовтня 2001 р.). Науково-практичний коментар. Під заг. ред. Рябця М. М. – К., 2002. – 362 с.

¹² Виборче законодавство України: наявні проблеми та шляхи вирішення. // *Часопис Парламент*. – 2002. – №1–2. – С. 6.; Попередні висновки міжнародної місії із спостереження за виборами (ММСВ). // *Політичний календар*. – 2002. – №3. – С. 33.

abból következett, hogy ott, ahol a politikai felelősségnek és a jogi hagyományoknak kellett volna működniük, az ukrán valóság feltételei közepette csak konkrét törvényi feltételek állhatták útját bármiféle félreértelmezésnek, öntevékeny jogértelmezésnek.

2006. március 26-án Ukrajnában új, arányos választási rendszert előíró törvény értelmében tartották meg a választásokat. A 2004. március 25-i törvény a választási küszöböt 3 százalékra csökkentette, a választók szavazatait a Hare szisztéma alapján alakították át képviselői mandátumokká. A maradékszavazatokat azon pártok között osztották el, melyek a legtöbb szavazatot szerezték meg.

Az új törvény értelmében a választási folyamat fő szubjektumai a politikai pártok és a politikai tömörülések, miután a választási kampány megszervezésének és levezénylésének minden feladata rájuk hárul (a képviselői listák összeállítása, választási tömörülések megalakítása, a kerületi bizottságok megalakítása, a megfigyelők munkájának megszervezése stb.). A törvény értelmében az a párt állíthat képviselőket, amelyet az Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma által megállapított rendben 365 nappal a választások előtt, azaz 2005. március 26-ig bejegyeztek. A pártlista bejegyzésekor letétbe kell helyezni a minimálbér két és félezerszeresét (mintegy 800 ezer hrivnyát). Ezt a pénzletétet azoknak a pártoknak és tömörüléseknek térítik vissza, amelyek részt vettek a képviselői mandátumok elosztásában.¹³ A 127 hivatalosan bejegyzett pártból 126 vehetett részt a választásokon. A Központi Választási Bizottság a választási folyamat 45 alanyát vette fel a választási névjegyzékbe, ami a legmagasabb mutató a független Ukrajna történetében. Az alanyok e nagy számának több oka van, melyek közül e tanulmány szerzőinek véleménye szerint döntő az ukrainai politikai pártokról szóló törvény azon kitétele, hogy semmissé nyilvánítható annak a pártnak a bejegyzése, amelyik az utóbbi tíz évben nem állított jelöltet sem az elnök-, sem a parlamenti választások alkalmával.¹⁴

Éppen ezért a választási törvény nagy figyelmet szentel a választási tömörülések megalakításának. Választási tömörülést (blokkot) minimum két párt hozhat létre, melyek mindegyike erről megfelelő határozatot hozott pártgyűlésen, -konferencián, -kongresszuson. Ezt a határozatot

¹³ Закон України „Про вибори народних депутатів України” (25 березня 2004 р.). // *Все про вибори*. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – С. 144–219. С.

¹⁴ Закон України „Про політичні партії в Україні”. // *Все про вибори*. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – С. 48.

a képviselőjelölés határidejének lejárta előtt meg kell hozni. Azaz a választások napjához képest 90 napon belül hozott ilyen értelmű határozat már illegitim. A törvény bizonyos követelményeket szab meg a párttömörülések nevét, a tömörülésből való kilépést illetően. A tömörülés felbomlásáról a döntést legalább 35 nappal a választás napja előtt meg kell hozni, ezen belül a feloszlásra nincs mód.¹⁵

A választási bizottságok összetételét, jogköreit stb. az Ukrajna népképviselőinek megválasztásáról szóló 2005. július 7-i törvény IV. fejezete határozza meg. A választási bizottságoknak három szintje van: Központi Választási Bizottság, kerületi választási bizottságok és helyi választási bizottságok. Ukrajnában mintegy 225 választókerületben és közel 33 ezer szavazó körben bonyolítják a választásokat.

A kerületi választási bizottságokat vertikális módon a koalíciós, többpárti elveknek megfelelően hozza létre a Központi Választási Bizottság legkésőbb 60 nappal a választások előtt. A tagok száma nem kevesebb mint 12 és nem több mint 18.¹⁶

A kerületi választási bizottságokba azoknak a pártoknak van előjoga tagokat javasolni, amelyek a 2005. március 15-i állapot szerint frakcióval rendelkeztek a Legfelső Tanácsban. Ezek a frakciók a következők: 1. „Mi Ukrajnánk Népi Szövetség” Politikai Párt, 2. Ukrajnai Kommunista Párt, 3. Ukrajna (egyesített) Szociáldemokrata Pártja, 4. Julia Timosenko Blokkja, mely három pártból tevődik össze: „Haza” Összukrajnai Egysület, „Egység” Ukrán Köztársasági Párt, Ukrán Szociáldemokrata Párt, 5. Ukrajna Szocialista Pártja, 6. Régiók Pártja, 7. Néppárt, 8. „Egységes Ukrajna” Politikai Párt, 9. Ukrán Néppárt, 10. Ukrajnai Iparosok és Vállalkozók Pártja, 11. Ukrajna Népi Mozgalma, 12. „Előre, Ukrajna!” Politikai Párt, 13. a Reformok és a Rend Pártja, 14. a Népi Demokrata Párt és a „Dolgozó Ukrajna” Politikai Párt frakciója. Valamennyi felsorolt párt képviselői kötelező módon bekerülnek a kerületi választási bizottságokba. A többi párt és blokk szavazati joggal rendelkezik.

Hasonlóképpen alakulnak meg a helyi választási bizottságok, melyeket a kerületi választási bizottságok hoznak létre legalább 35 nappal a választások előtt. A bizottságok számbeli összetétele a választási részleg típusától függ: a kicsiben 10–18 tagú, a közepesben 14–20 tagú és a nagyban 18–24 tagú a bizottság.

¹⁵ Закон України „Про вибори народних депутатів України” (25 березня 2004 р.). // *Все про вибори*. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – С. 144–219.

¹⁶ Уо. – С. 150–160.

Első ízben van szó a választási törvényben arról, hogy a pártoknak megtérítik a választási kampánnyal kapcsolatos költségeit. Csak azok a pártok, tömörülésben részt vevő pártok jogosultak a választási kampánnyal kapcsolatos költségeik megtérítésére, amelyek elérték a 3 százalékos parlamenti küszöböt. A térítés fedezi a tényleges költségeket, ám nem lehet több a minimálbér százezerszeresénél (30 millió hrivnyánál).¹⁷

Az új törvény elfogadásával Ukrajnában nem fejeződött be a választási rendszer átalakítása, mivel több kitétele körül viták zajlanak, ezért nem kizárt a változás:

1. Ilyen a választási küszöb. A törvény ezt 3 százalékban állapította meg. Az opponensek ezt túl alacsonynak tartják és az 5–7 százalékot tartanák megfelelőnek. Mások nem tartják helyesnek, hogy mind a pártok, mind a tömörülések számára azonos a parlamenti küszöb, s az utóbbi felemelését szorgalmazzák. Lengyelországban például a parlamenti küszöb a pártok számára 5%, a tömörülések számára pedig 8%.
2. Az arányos választási rendszer a szigorú országos jelöltlistával elszemélyteleníti a választási folyamatot. Vannak javaslatok arra vonatkozóan, hogy az arányos választási rendszerben vezessék be a regionális pártlistákat, vagy pedig a választó a pártra adott szavazat mellett szavazhasson pártlistán szereplő konkrét jelöltre is.
3. A törvény szigoríthatná a képviselő függését a párt vezetésétől. Azaz a frakcióváltás jelentsen egyet a képviselői mandátum automatikus elvesztésével.
4. Tökéletesíteni kell a törvény előírásait a választások előtti kampányra vonatkozóan.
5. Beszédtéma a választási képlet is. Arról van szó, hogy a Hare szisztémát váltsák fel mással, a D'Hondt vagy a Sainte-Laguë formulával. Az első az arányos mandátumelosztásnak, a másik kettő a nagy pártoknak kedvez. A végeredmény egy strukturáltabb parlament és a pártok számának csökkenése lehet.

A végső következtetéseket az új választási rendszer életképességével, hatékonyságával kapcsolatban csak a parlamenti választások végeredményének és az ukrán parlament struktúrájának alapos elemzése után lehet megtenni.

---

¹⁷ Uo. – C. 209.

Az új választási törvény, amely az arányos rendszert honosítja meg, mindenképp strukturáltabbá teszi a parlamentet és a pártok mozgásterét. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy ez a hatás nem automatikus, több objektív és szubjektív tényező befolyásolhatja (stabil gazdasági és politikai fejlődés; elsimuljanak a szociális törésvonalak a társadalomban; a politikai elit mutasson készséget a konstruktív együttműködésre stb.).

VOLODIMIR BODNÁR – JURIJ OSZTAPEC

A 2006. évi ukrajnai parlamenti választások országos és regionális aspektusból

A parlamenti választások országos eredményei

Ukrajnában a 2006. évi parlamenti és helyhatósági választások olyan ellenzéki hangulatban zajlottak, mely a 2004-es elnökválasztási kampány óta nem csitult, amikor is a második forduló bírósági megfellebbezését követően kiírt megismételt választásokat Viktor Juscenko nyerte meg. Kihasználva a „narancsos koalíción” belüli komoly ellentéteket (Julia Timosenko miniszterelnök, P. Porosenko, a Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanács elnöke leváltása, a kölcsönös vádak a hivatali helyzettel való visszaélést illetően stb.), azok a politikai erők, amelyek Leonyid Kucsma volt elnök valamikori környezetének vezető személyiségei köré tömörültek, felkészültek a visszavágásra. Pártjukból egyetlen disszonáns hang sem szivárgott ki. Ellenkezőleg, azoknak a vezető politikusoknak, akik a Régiók Pártjának listáján akartak indulni a választásokon, pártjukat be kellett vinniük a Régiók Pártjának hajójába, amiért cserébe felkerültek a pártlistára. A 2004. december 26-i elnökválasztás alkalmával Janukovics a szavazatok 44,19 százalékát szerezte meg.¹ Az elnök pártja úgy számított, hogy hasonló eredményt tud elérni a 2006. évi parlamenti választásokon is. A legutolsó közvéleménykutatás eredményei a választások küszöbén azt mutatták, hogy a legtöbb

¹ Пашенко В. *Політичне Закарпаття. 15 років вибору*. Довідник. – Ужгород, 2006. – С. 127.

szavazatra a Régiók Pártja (30–34%), a Mi Ukrajnánk Blokk (20–24%) és Julia Timosenko Blokkja (15–19%) számíthat. Ugyancsak a közvélemény-kutatások prognosztizálták azt, hogy Ukrajna Kommunista Pártja, Ukrajna Szocialista Pártja, Vitrenko Népi Ellenzék Blokkja, Litvin Népi Blokkja esélyes még arra, hogy parlamenti mandátumokat szerezzen. Ilyen erőviszonyok mellett indult neki az ország a választásoknak.²

Ukrajna Igazságügyi Minisztériumának adatai szerint 126 pártnak állt jogában részt venni a választásokon. A Központi Választási Bizottság a szavazólapra 45 választási alanyt vett fel. Sok olyan párt volt, melyek választási tömörülést hoztak létre (összesen 16 blokkot), hogy ily módon növeljék támogatóik számát. A választási végeredmény meglepetést hozott. Az exit poll felmérés a következő szavazati arányokat mutatta: Régiók Pártja – 31%, Julia Timosenko Blokkja – 23,9%, a Mi Ukrajnánk Blokk – 15,5%, Szocialista Párt – 5,4%, Kommunista Párt 3,3%. A nagy hibahatárok miatt az exit poll nem tudta felmérni, hogy vajon elérik-e a parlamenti küszöböt az olyan választási tömörülések, mint Litvin Népi Blokkja, Vitrenko Népi Ellenzék Blokkja, a Nem Így Ellenzéki Blokk, Kosztyenko-Pljuscs Ukrán Blokkja stb.³

1. táblázat. A 2006-os választásokon parlamentbe jutott ukrajnai pártok⁴

Régiók Pártja	Julia Timosenko Blokkja	Mi Ukrajnánk Blokk	Ukrajna Szocialista Pártja	Ukrajna Kommunista Pártja
32,14%	22,29%	13,95%	5,69%	3,66%
8 148 745	5 652 876	3 539 140	1 444 224	929 591

A választások eredményeként a 45 pártból és tömörülésből Ukrajna Legfelsőbb Tanácsába csak ötnek sikerült bekerülni: Régiók Pártja – 32,14% (186 parlamenti mandátum), Julia Timosenko Blokkja – 22,29% (129 mandátum), a Mi Ukrajnánk Blokk – 13,95% (81 mandátum), Ukrajna Szocialista Pártja – 5,69% (33 mandátum), Ukrajna Kommunista Pártja – 3,66% (21 mandátum).⁵ Ezzel a „narancsos koalíciónak”

² Остаточні дані національного екзит-полу // *Післямова*. – 2006. – 28 березня.

³ Уо.

⁴ Forrás: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>

⁵ Волошин О., Храбрый О. Узкое горлышко властѣ // *Експерт*. Украинский деловой журнал. – 2006. – № 13. – С. 16.

(a Mi Ukrajnánk Blokk, Julia Timosenko Blokkja, Ukrajna Szocialista Pártja) esélye lehet az újbóli kormányzásra. Azok az erők, amelyek 2004-ben elveszítették az elnökválasztást, és most Viktor Janukovics vezetésével mérették meg magukat, megfellebbezték a végeredményt, ám a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta a Központi Választási Bizottság döntését.

Mire enged következtetni a választási végeredmény?

Először is, Ukrajna továbbra is megosztott marad nemcsak földrajzi, hanem elektori szempontból is: a déli és a keleti régiókban a legtöbb szavazatot a Régiók Pártja, a Központi és a Nyugati régiókban Julia Timosenko Blokkja, míg a három legnyugatibb megyében (Kárpátalja, Lviv, Ivano-Frankivszk) az elnökpárti Mi Ukrajnánk Blokk szerezte a legtöbb szavazatot. Ez a tagolódás arról tanúskodik, hogy az ország lakossága ellentétes értékek mentén sorakozik fel. Az ország keleti része Oroszországhoz húz, míg a nyugati az Európai Unióval szimpatizál.⁶

Másodszor, a 2006. március 26-i választások alkalmával a protestszavazatok érvényesültek. Akik a Régiók Pártjára szavaztak, az ellenzékét támogatták, akik pedig Julia Timosenko Blokkjára adták voksukat, azok a központ törekvéseit támogatták, melyek azonban megítélésük szerint nem válnak valóra. A hatalom pártja, a Mi Ukrajnánk Népi Szövetség gyakorlatilag elveszítette a választásokat.⁷

Az ukrajnai állampolgárok szertefoszlatták azokat az aggodalmakat, hogy Ukrajnában nem életképes az arányos választási rendszer. A választók mindössze 5 pártot, illetve tömörülést juttattak parlamenti mandátumhoz. Viszonylag kevés volt az érvénytelen voks, illetve a leadott szavazatoknak több mint 70 százalékát azok az erők kapták, amelyeknek sikerült átlépniük a parlamenti küszöböt (23% szavazott az alatta maradókra). Ez a többség céltudatos választását bizonyítja.⁸

Negyedszer, a Mi Ukrajnánk Blokk gyenge szereplésének egyik oka, hogy azok a vezető személyiségek, akik Viktor Juscenkót támogatták az elnökválasztás során, a 2006-os kampányban önállóan mérették meg magukat, s végül nem érték el a parlamenti küszöböt. Ha nem aprózzák el erőiket, sokkal jobb eredményt érhetek volna el.

⁶ Вибори на Закарпатті (Результати голосування до Верховної та обласної рад по районах) // *P.I.O.* – 2006. – 1 квітня.

⁷ Попередні результати виборів до ВР України // *P.I.O.* – 2006 – 1 квітня.

⁸ Волошин О., Храбрый О. Узкое горлышко власти // *Експерт. Украинский деловой журнал.* – 2006. – № 13. – С. 18.

Ötödször, a választásokon először vett részt két magyar párt, melyek az ukrájnai magyarok érdekeinek képviselőit vállalták fel, ezek az Ukrájnai Magyarok Pártja (ld. KMKSZ) és az Ukrájnai Magyarok Demokratikus Pártja (ld. UMDSZ).

A választások Kárpátalján

A választások Kárpátalján nyugodt légkörben, különösebb incidensek nélkül zajlottak. Elszórtan nyújtottak be panaszt hibás választói névjegyzék, a szavazók befolyásolásának szándéka stb. miatt. Ám ezeknek nem volt döntő befolyása sem a választási kampány menetére, sem a szavazásra.

A Központi Választási Bizottság a népképviselők megválasztására 225 választókerületet hozott létre, ebből 5-öt Kárpátalján:

2. táblázat. A 2006. március 26-i ukrájnai népképviselő-választás kárpátaljai választókerületei és szavazóköröi⁹

<i>A választókerület sorszáma</i>	<i>A szavazókörök száma</i>	<i>A választókerület központja</i>	<i>A választókerülethez tartozó járás, város</i>
66.	125	Ungvár	Ungvári j.; Ungvár, Csap
67.	182	Szolyva	Nagybereznai, Volóci, Ökörmezői, Szolyvai, Percsenyi j.
68.	126	Munkács	Munkácsi j.; Munkács
69.	170	Beregszász	Beregszászi, Nagyszőlősi, Ilosvai j.; Beregszász
70.	174	Técső	Rahói, Técsői, Huszti j.; Huszt

A megyei Igazságügyi Főigazgatóság adatai szerint Kárpátalján az ukrájnai politikai pártok 115 megyei szervezetet jegyeztettek be. Ebből 26-nak van ezer főt meghaladó tagsága. 23 olyan megyei pártalapszervezet van, amelyek a megye minden járásában rendelkeznek tagsággal. Ez a Kárpátalján bejegyzett pártok 20%-át jelenti. A politikai pártok 20 megyei szervezete (az összes bejegyzett 17,4%-a) egyetlen szervezeti egységgel sem rendelkezik, azaz csak *de jure* léteznek, *de facto* semmilyen tevékenységet nem folytatnak, így nincsenek befolyással a régió politikai életére.

⁹ Forrás: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>

A választási kampány során Kárpátalján a legtöbbet a Mi Ukrajnánk Blokk, Julia Timosenko Blokkja, Litvin Népi Blokkja, Ukrajna Szocialista Pártja hallatta a hangját. Kevésbé volt aktív a Régiók Pártja, Vitrenko Népi Ellenzéki Blokkja, Kosztyenko-Pljuscs Ukrán Népi Blokkja, az Öko + 25 Környezetvédelmi Párt. A többi politikai erő gyakorlatilag ismeretlen maradt Kárpátalján. Kivéve még a két magyar pártot: az Ukrajnai Magyarok Pártját (elnöke: Kovács Miklós, bejegyezve 2005. február 17-én) és az Ukrajnai Magyarok Demokratikus Pártját (elnöke: Gajdos István, bejegyezve 2005. március 24-én). Noha arra esélytelenek voltak, hogy a parlamentbe képviselőt juttassanak, megyei szinten komoly politikai erőt képviseltek.

Kárpátalján a következő választási tömörülések jöttek létre: 1. Mi Ukrajnánk Blokk (Mi Ukrajnánk Népi Szövetség, Ukrajna Iparosainak és Vállalkozóinak Pártja, Ukrán Nacionalisták Kongresszusa), elnök I. Kril', a Szülőföldünk Kárpátalja elnevezésű megyei társadalmi szervezet társelnöke; 2. Julia Timosenko Blokkja (a Haza Összukrán Egyesület és az Ukrán Szociáldemokrata Párt), elnöke O. Kemenyash népképviselő; 3. Litvin Népi Blokkja (Ukrajna Népi Pártja, Igazságosság Összukrán Baloldali Egyesület), elnöke S. Ratusnyak, Ukrajna népképviselője, Ukrajna Népi Pártja megyei szervezetének elnöke; 4. Lazarenko Blokkja (Szociáldemokrata Szövetség, Ukrajna Szociáldemokrata Pártja és a Gromada Összukrajnai Egyesület), elnöke Ya. Andrusyak, a Szociáldemokrata Szövetség megyei szervezetének elnöke; 5. Kosztyenko-Pljuscs Ukrán Népi Blokkja (Egységes Ukrajna Ukrán Néppárt, az Ukrajnai Kisgazdák és Kisiparosok Pártja), elnöke V. Murga, a megyei állami adminisztráció Erdészeti Főigazgatóságának vezetője; 6. Nem Így! Ellenzéki Blokk (Ukrajna (egyesített) Szociáldemokrata Pártja, Ukrajna Köztársasági Pártja), elnöke I. Rizak, Ukrajna (egyesített) Szociáldemokrata Pártja megyei szervezetének elnöke; stb. Kárpátalján a választási blokkok némiképp másként alakultak, mint Ukrajnában általában. Ennek több oka van. Az egyik, hogy a blokkokat alkotó vezető pártoknak nincs megyei szervezetük. A másik, hogy egyes pártok megyei szervezetei szemben állnak a párt országos vezetésével. Ilyen az Egységes Ukrajna Ukrán Néppárt. A harmadik, hogy egyes pártok megyei alapszervezeteiket nem a törvényes határidőn belül alakították meg, így illegitímek. Negyedszer, némely pártok megyei szervezetei különböző okok miatt nem tudták megkötni a választási koalíciót. Ilyen az Ébredők Párt és a Reformok és Rend Pártja.

A Mi Ukrajnánk Blokk, Litvin Népi Blokkja, Julia Timosenko Blokkja, Ukrajna Szocialista Pártja komoly agitációs munkát folytatott Kárpátalján. Szórólapjaikat eljuttatták az emberek otthonaiba, plakátjaik Kárpátalja-szerte láthatók voltak. Az offenzív kampány nem volt hiábavaló, amint az kiderül a parlamenti választási eredményekből:

3. táblázat. A kárpátaljai választókerületekben a 2006. március 26-i népképviselő-választáson legtöbb szavazatot elért pártok¹⁰

A választó- kerület sorszám	Az a párt (blokk), amelyik a legtöbb szavazatot kapta	A pártra (blokkra) leadott szavazatok (%)
66.	Julia Timosenko Blokkja	28,32
67.	Mi Ukrajnánk Blokk	26,08
68.	Mi Ukrajnánk Blokk	34,18
69.	Mi Ukrajnánk Blokk	25,95
70.	Régiók Pártja	25,71

4. táblázat. A 2006. március 26-i ukrajnai parlamenti választások kárpátaljai eredményei (a legtöbb szavazatot elnyert pártok és tömörülések)¹¹

<i>A párt (blokk) neve</i>	<i>A pártra (blokkra) leadott szavazatok (%)</i>
Mi Ukrajnánk Blokk	25,77
Julia Timosenko Blokkja	20,27
Régiók Pártja	18,62
Ukrajna Szocialista Pártja	3,64
Litvin Népi Blokkja	3,5

A sikeres kampányon túl a Mi Ukrajnánk Blokk győzelme Viktor Juscsenko elnök európai külpolitikájának is köszönhető. Kárpátalja sajátos geopolitikai helyzetben van (határos Lengyelországgal, Szlovákiával, Magyarországgal, Romániával), ezért ennek hatásai elsősorban ebben a régióban mérhetők le.

A kárpátaljai megyei tanácsai választások eredményei részben leképezik a parlamenti voksolást:

¹⁰ Forrás: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>

¹¹ Вибори на Закарпатті (Результати голосування до Верховної та обласної рад по районах) // *P.I.O.* – 2006. – 1 квітня.

5. táblázat. A Kárpátaljai Megyei Tanács összetétele a 2006. március 26-i választások alapján¹²

<i>A párt (blokk) neve</i>	<i>A pártra (blokkra) leadott szavazatok (%)</i>	<i>Az elnyert mandátumok száma</i>
Mi Ukrajnánk Blokk	22,67	30
Julia Timosenko Blokkja	19,01	25
Régiók Pártja	11,24	15
Litvin Népi Blokkja	5,4	7
Ukrajnai Magyarok Pártja	3,29	5
Ukrajnai Magyarok Demokratikus Pártja	3,29	4
Ukrajna Szocialista Pártja	3,18	4

Megyei szinten másfajta pártkoalíció körvonalazódik, mint országosan. A megyei tanácsban a Mi Ukrajnánk Blokk, Julia Timosenko Blokkjának egy része, a Régiók Pártja, az Ukrajnai Magyarok Pártja, az Ukrajnai Magyarok Demokratikus Pártja és Ukrajna Szocialista Pártja lépett koalícióra, összesen 67 képviselő. Ellenzékben 23 képviselő maradt (Litvin Népi Blokkja és Julia Timosenko Blokkjának másik része). A megyei tanács elnökévé V. Kichkovskijt, elnökhelyettesévé Brenzovics Lászlót (Ukrajnai Magyar Párt) és M. Martint (Julia Timosenko Blokkja) választották. A vezetőség megválasztása alkalmával megmutatkozott, hogy a Timosenko Blokk helyi szervezete belső konfliktusok által szabdalt.

6. táblázat. A kárpátaljai járási és helyi tanácsi választások eredményei a 2006. március 26-i választások alapján¹³

<i>A párt (blokk) neve</i>	<i>Járási tanácsi képviselők száma</i>	<i>Helyi tanácsi képviselők száma</i>
Mi Ukrajnánk Blokk	254	103
Julia Timosenko Blokkja	172	90
Régiók Pártja	114	50
Ukrajna Szocialista Pártja	61	22
Litvin Népi Blokkja	60	20
Újjászületés Pártja	40	16
Ukrajnai Magyarok Pártja	49	22
Ukrajnai Magyarok Demokratikus Pártja	36	9

¹² Дивіться, хто пройшов... // *P.I.O.* – 2006. – 15 квітня.

¹³ Партії, що пройшли до районних та міських рад // *P.I.O.* – 2006. – 8 квітня.

Az alakuló ülésen saját frakciót hozott létre Julia Timosenko Blokkja (frakcióvezető Andriy Serbaylo), a Mi Ukrajnánk Blokk (Ivan Baloga), a Régiók Pártja (Oleksandr Ledida), Ukrajna Népi Pártja (Michaylo Syatinya), illetve a Szocialista Párt is (Oleksiy Pristaya), noha valójában frakció alakításához legalább 5 képviselőre van szükség.

Jól szerepelt mind megyei, mind járási szinten a két magyar párt.

6. táblázat. A kárpátaljai magyar pártok képviselete a megyei és járási/városi tanácsokban a 2006. március 26-i választások alapján¹⁴

<i>A közigazgatási egység</i>		<i>Képviselek száma</i>	
<i>neve</i>	<i>típusa</i>	<i>az UMP részéről</i>	<i>az UMDP részéről</i>
Kárpátalja	megye	5	4
Ungvári		7	5
Nagyszőlősi	járási	11	6
Munkácsi		4	–
Beregszászi		27	25
Nagyszőlős		3	–
Munkács		2	–
Csap	város	4	–
Técső		3	3
Beregszász		8	6
Összesen:		71	49

Egyértelműen az Ukrajnai Magyar Pártnak a nagyobb a súlya a magyarok között, ami többek között azzal magyarázható, hogy elődje, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 1989-es megalakulása óta az ország egyik legtekintélyesebb kisebbségi érdekvédelmi szervezetévé nőtte ki magát. Másrészt az UMDP élén álló Gajdos Istvánban kevésbé bíznak a magyarok, mint a másik pártot irányító Kovács Miklósban. Gajdos hosszú ideig az Ukrajnai (egyesített) Szociáldemokrata Párt vezető politikusa volt, amely mind Kárpátalján, mind országosan lejáratja magát. Hozzá kell azonban tennünk, hogy Gajdos Beregszászban megnyerte a polgármesteri választásokat. A többi kárpátaljai nagyváros első emberei: Munkácson V. Pet'ovka (Mi Ukrajnánk Népi Szövetség Politikai Párt), Ungváron S. Ratushnyak (Litvin Népi Blokkja).

A magyar pártok választási sikere Ukrajna-szerte visszhangot váltott ki, aminek köszönhetően a jövőben várható, hogy egyre több párt fogja

¹⁴ Uo.

felvállalni az ukrainai kisebbségek érdekeinek képviseletét a választásokon. A román kisebbség már ki is nyilvánította szándékát, hogy országos pártot alakítson érdekeinek képviseletére a különböző hatalmi szervekben.

A 2006-os választások Ukrajnában és ezen belül Kárpátalján átlátható, demokratikus rendszerben, komolyabb jogsértések nélkül zajlottak. Mind a helyhatósági, mind a parlamenti választások győztese a Mi Ukrajnánk választási blokk lett. Ám most, tanulmányunk lezárásakor – 2006 május végén – még nem tudni, milyen koalíció alakítja meg Ukrajna következő kormányát.

(A tanulmányokat fordította Fedinec Csilla)

A MUNKAVÁLLALÓK VILÁGA

PULAY GERGŐ

Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció

Az alábbi tanulmányban helyzetekről, kontextusokról és a róluk tudósító történetekről lesz szó.¹ Ezeket a tapasztalatokat és elbeszéléseket az köti össze, hogy tetten érhető bennük az *etnikai kategorizáció*, az *állampolgárság* és a *munkaerőpiaci pozíció* kapcsolata, illetve az, ahogyan ezt a magyarországi építőiparban dolgozó romániai magyar vendégmunkások értelmezik a mindennapi élet hivatalos és személyes kontextusaiban. Az etnicitásnak és az állampolgárságnak a migrációs gyakorlatban betöltött szerepét, valamint összefüggésüket a munkaerőpiaci pozícióval ebben a kontextusban érthetjük meg, hiszen a hozzájuk fűződő jelentések gyakran maguk is e kontextus termékei. Kérdésem az, hogy a kategorizáció egy olyan – látszólag nem az etnikai hovatartozásra épülő – formájában, mint a munkaerőpiaci pozíciók elosztása, az állampolgári és etnikai kategóriák hogyan válnak a társadalmi gyakorlatot befolyásoló tényezőkké. A társadalmilag létrehozott, erre hivatott intézmények által legitimált kategóriáknak a gyakorlati érvényesülése azt jelenti, hogy az érintettek azokat magukévá teszik, általuk identifikálják önmagukat, és határoznak meg másokat. A bemutatásra kerülő példák részben résztvevő megfigyelésből származnak, részben félig strukturált interjúkból, továbbá korábban megtörtént helyzetek interjújús rekonstrukcióiból. Az etnikai kategorizáció, az állampolgárság és a munkaerőpiaci pozíció különböző formában – kár egymással összefonódva – határozta meg azokat a szerepeket, melyeket a szituációk résztvevői, a történetek elbeszélői tulajdonítottak maguknak és másoknak. Ám a három tényező által létrehozott, társadalmilag

---

¹ A tanulmányhoz fűzött megjegyzéseikért köszönettel tartozom Feischmidt Margitnak és Turai Tündének.

egyenlőtlen szerepek találkozása mindegyik esetre jellemző. A tanulmányban amellet érvelek, hogy az építőiparban dolgozó migráns munkavállalók idegen állampolgársága és az abból adódó munkaerőpiaci következmények alapozzák meg azokat a különbségeket, melyeket az érintettek az etnicitás kategóriáival értelmeznek.

Állampolgárság és munkaerőpiac

Az identitás társas interakciók terméke, ezért értelmezését a társadalmi gyakorlat és a kategorizáció kontextusában kell elhelyeznünk. Ha elfogadjuk Jenkins megfontolásait, helyesebb identitás helyett identifikációról beszélni, vagyis a kölcsönös azonosítás folyamatairól, melyek során valaki vagy valakik belső identifikációja találkozik, dialektikus kapcsolatban kerül a rá, illetve rájuk vonatkozó külső meghatározásokkal, kategorizációs gyakorlatokkal.² Az etnikai besorolás és az etnikai hovatartozás kinyilvánítása minden esetben feltételezi a kategorizált és a kategorizáló szerepek kettőségét, együttes jelenlétét. E pozíciók társadalmi és gazdasági viszonyokba ágyazottak, ezért helyzetük egymáshoz képest gyakran egyenlőtlen.³ A *kategorizáló* és a *kategorizált* közti egyenlőtlenség létét igazolja, hogy előbbi rendelkezik azzal a hatalommal, mely a tőle származó definíciók érvényre juttatását, valósként és hitelesként történő megjelenítését lehetővé teszi. Az egyes pozíciókból tett meghatározások eltérő súlyát és hatékonyságát a megnevezéssel járó következményekben ragadhatjuk meg. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a mások által kategorizáltak számára nem létezik esély a kategorizáció tartalmának módosítására, átértelmezésére, vagyis olyan kísérletekre, melyek a megnevezés révén kialakított egyenlőtlen viszony felforgatására irányulnak. A mindennapi élet formális és informális kontextusaiban történő kategorizáció értelmezése révén arról tudhatunk meg valamit, hogy a lehetséges meghatározások terén mutatkozó sokféleséget hogyan kezelik maguk az érintettek, a felkínált szerepek és identitás-minták közül melyeket teszik magukévá, illetve melyekkel szemben – és főként hogyan – tesznek kísérletet az ellenállásra. Az azonban kétségtelen, hogy az emberi világ felosztására hivatott intézmények – így például a munkaerőpiac és az ott történő besorolás – fennmaradásának és működésének feltételei közé tartozik, hogy képesek legyenek megvonni az

² Jenkins, Richard: *Social Identity*. Routledge: London – New York, 2004.

³ Uo.

alternatív meghatározások alkalmazási lehetőségeinek, vagyis a megnevezés és értelmezés játékerének határait. Sandra Wallman szerint az etnicitás fogalmának használata egyaránt indokolt a társadalom és a munkaerőpiac szerveződése, valamint a társadalomról szóló tapasztalatok kialakításának módjai kapcsán. Ahogyan a munkaerőpiac szerkezetét befolyásolhatja és fenntarthatja az etnicitás, úgy maga az etnicitás is lehet a munkaerőpiaci szerkezet terméke.⁴

A romániai magyar vendégmunkások magyarországi jelenléte meghatározó a munkaerőpiac olyan szektoraiban, melyeket az informális, illetve feketegazdasággal való összefonódás jellemez, és amelyek ezzel együtt teljes egészében átrendeződtek a kapitalista átmenet során. A magyarországi építőipar rendszerváltást követő átalakulása jelentős részben a munkások rekrutációs bázisának változásával járt együtt. Erre vonatkozó pontos adatokkal – az ágazat informális gazdasággal való összefonódása és a jogi szempontból bizonytalan státuszú munkavállalók miatt – nem rendelkezünk, ám jelen dolgozat szempontjából talán fontosabb is a romániai magyar vendégmunkások körében elterjedt vélekedés: ha ők és a hozzájuk hasonló (pl. ukrán állampolgárságú) munkások elhagynák a magyarországi építőipart, a szektor valószínűleg rövid időn belül összeomlana. A hivatalos adatok hiánya ellenére feltételezhető, hogy a mai magyarországi építőiparban alkalmazott romániai vendégmunkások jelentős része olyan vállalkozóknál, alvállalkozóknál dolgozik, akik számára a külföldi munkaerő a vele járó kockázatokkal számolva is kifizetődőbb a hazainál. A munkaadók szempontjából úgy tűnik, hogy a romániai vendégmunkások alkalmazása az alacsonyabb bérezésük lehetősége, és a „szívós munkabírásuk” miatt előnyös, ugyanakkor a feketemunkával összefonódó ágazatokat érintő állami szabályzás következményei miatt hátrányos vagy kockázatos. A kockázatok mérséklésére azonban számos eljárás létezik: terepmunkám során például sok esetben találkoztam azzal, hogy egy vállalkozó hivatali kapcsolatai révén előre tudomást szerez a tervezett rendőri razziáról, és az adott napon külföldi állampolgárságú, vagy illegálisan-féllegálisan alkalmazott munkásait nem hívja dolgozni. Az építőipar jellemzően olyan munkaerőpiaci szektor, ahol jelentősebb előképzettség nélkül is lehetséges elhelyezkedni. Ez nem jelenti azt, hogy az itt dolgozó romániai vendégmunkások körében általános

⁴ Wallman, Sandra: The Scope for Ethnicity. In Ugyanó (szerk.): *Ethnicity at Work*. MacMillan: London, 1979. 1–14.

lenne a szakképzettség hiánya. A migráció „válság-jellegéből”⁵ adódóan könnyen előfordulhat, hogy valaki – lehetőség szerint csak átmenetileg – alacsonyabb kategóriájú munkát végez, mint amire megszerzett végzettsége hivatná. Hasonlóan erős indok lehet, hogy az otthon „szakképzettenek” minősülő munkavállaló ismeretei irrelevánsak az új technológiai környezetben, korábban megszerzett képzettsége ebben az értelemben értékelhetetlenné válik. Munkaerőpiaci besorolása emellett összefügg a migrációs stratégiákkal is: az építőiparban alkalmazott vendégmunkások többsége valamilyen értelemben átmenetiként tekint jelenlegi helyzetére, és további mobilitást tervez a foglalkoztatási hierarchiában, egy másik fogadó ország irányába, vagy pedig mielőbbi hazatérésre készül. Ez utóbbi törekvés egyfelől hasonló lehet a diaszpóra-tapasztalat kapcsán leírt „távoli jövőbe kitolt visszatérés” elképzeléséhez.⁶ Másfelől az utóbbi években a romániai magyar vendégmunkások körében szokványossá váltak azok a migrációs karrierrek, melyek a magyarországi munkavállalást követően a kibocsátó országban „folytatódnak”: így például Kolozsváron, ahol a budapestiekhez hasonló építőipari beruházások megjelenése a munka jellegét és technológiáját tekintve hasonló körülmények között teszi lehetővé az „otthoni” munkavállalást.

Milyen gyakorlatai léteznek az identifikációnak és a megkülönböztetésnek ezekben a kontextusokban? Az etnicitás vagy az állampolgárság kategóriái hogyan értelmeződnek a személyes tapasztalatokban? A migrációs folyamat során miben áll a kapcsolat a munkaerőpiaci pozíció, az etnicitás és az állampolgárság között? A feltett kérdések szempontjából a Magyarországon dolgozó romániai magyar vendégmunkások sajátos helyzetben vannak, mivel a rájuk vonatkozó magyarországi politikai diskurzusok, valamint a mindennapi közbeszéd rendkívül sokféle szerepet tulajdoníthat nekik – a „határon túli nemzetársaktól” egészen az „idegen, olcsó munkaerő”, vagy a „munkaerőpiaci–demográfiai tartaléksereg” megjelenítéséig. Az etnicitással és nemzeti hovatartozással kapcsolatban sokféle definíció van használatban, melyek más és más elképzeléseket tükröznek a társadalmi világ felosztásának legitím módjáról.⁷ Az empirikus kutatás

⁵ Sik Endre: A társadalmi előnyök rekonverziója a menekülés során. *Szociológiai Szemle*, 1992/1. 63–73.

⁶ Clifford, James: Diaszpórák. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium: Budapest, 2001. 155–159.

⁷ Bourdieu, Pierre: Classes and Classifications. In: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press: Cambridge, Mass., 1984. 466–484.

egyik kézenfekvő feladata éppen ezért azoknak a szituációknak az értelmezése lehet, melyekben ezek a különböző meghatározások használatba kerülnek, s az érintettek interakciója során az identitással kapcsolatos egyezkedések, viták alakulnak ki közöttük. Ebből a nézőpontból értelmezhetővé válnak egyrészt azok a gyakorlatok, amelyekkel a fogadó ország intézményrendszere formális eljárások révén megnevezi és kategorizálja a bevándorlókat; másrészt azok a mindennapos interakciók, melyekben a migránsok és a fogadó társadalom tagjai különböző céljaiknak megfelelően alkalmazzák, átértelmezik, vagy éppen „elrejtik” és felülírják az etnikai hovatartozást jelölő kategóriákat.

A vendégmunkásokra vonatkozó kategorizációnak – pontosabban: a fogadó társadalom tagjaival szembeni megkülönböztetésének – két módját különíthetjük el: a döntően mindennapos interakciókban történő *etnikai kategorizálást*, valamint a megkülönböztetésnek azt a szervezetek által működtetett intézményes formáját, mely az *állampolgári hovatartozáshoz* kötődik. A kategorizáció két formájával más és más következmények járnak együtt, így különbséget lehet tenni azok között a szituációk között, melyeket a migránsok állampolgári-, illetve amelyeket etnikai hovatartozásuk alapján definiálnak, és ennek megfelelően élnek át. A vendégmunkások munkaerőpiaci vagy munkahelyi tapasztalatairól szóló történeteknek létezik egy olyan típusa, melyben alapvetően nem etnikai hovatartozásuk, hanem idegen állampolgárságuk alapján értelmezik helyzetüket. Az idegen – azon belül román – állampolgárság főnökeik számára olyan munkahelyi eljárásokra teremt lehetőséget, amelyek meggyőződésük szerint a magyarországi munkavállalókkal nem fordulhatnának elő. Így beszélt erről egy 32 éves, építőiparban dolgozó férfi:

„Megvolt a munkavállalási engedélyem, a cégnél én voltam az az ember, aki levezette a munkákat, tehát házat építettünk, amire megkértek, bármit megcsináltam. Jól is ment az elején, tényleg jól kerestünk, de elég sok ember volt a cégnél, nem tudom, miként működtek az anyagi dolgok, egy idő után kezdett kevesebb pénz lenni. Az emberek kezdtek elmenni, egy idő után ott találtuk magunkat, hogy minden magyarországi állampolgár kiugrott vagy elbocsátották azzal, hogy köszönjük, nincs szükségünk önökre tovább. Végül oda lyukadtunk ki, hogy csak mi, erdélyiek maradtunk a cégnél. Ez biztos üzletpolitika volt, mert minket sakkban tudtak tartani azzal, hogy munkavállalási engedélyünk volt, és munkavállalási engedéllyel annál az egy cégnél szabad csak dolgozni, amelyik céghez szól az engedély. És akkor jöttek

azok a dolgok, hogy harminc órát ledolgoztunk egy nap. Szóval harminc órát, 24 órából áll egy nap igazándiból, és mi harminc órát dolgoztunk le folytonos munkával. Mondjuk nem az a gond, hogy dolgozott az ember harminc órát, mert ledolgoztad, nem történt meg minden nap. De az, hogy ... azt mondták, hogy ... reggel hétkor odamentél dolgozni, és ... autóbá kellett ülni, elszabadni ide-oda-amoda, mikor tizenkét órát ütött az óra, általában az ember le szokott ülni ebédelni. Minket akkor is föl hívtak, hogy menjetek ide, menjetek oda-amoda, időnk nem volt se kajálni, semmire, szóval őszintén mondván olyan szemétségek mentek végbe, amit egy magyar állampolgárral nem tudtak volna megcsinálni. De velünk igen, mivel hogy mi rá voltunk kényszerülve arra, hogy eljussunk addig, hogy letelepedési engedélyünk legyen, hogy bárhova elmehessünk munkát vállalni.”

A külföldi munkavállalók legális magyarországi munkavállalására vonatkozó szabályzás és a tényleges gyakorlat közötti ellentét a munkába állás kezdetétől fogva meghatározó. A legális eljárás hátterében ugyanis az a feltételezés áll, hogy a migráns már Magyarországra való megérkezése és munkába állása előtt felvette a kapcsolatot munkaadójával, és közösen elindították a munkavállalási engedéllyel, vízummal és más szükséges iratokkal kapcsolatos eljárásokat. Úgy tűnik, hogy a gyakorlatban a folyamat általában inkább a fordított menetben zajlik: a migráns megérkezik Magyarországra, munkába áll, majd később legalizálja státuszát. A munkavállalói pálya első szakasza ennek megfelelően szinte mindig feketemunkával telik.

„Igazából az van, hogy kint dolgozik valaki, és van egy ismerőse, azt mondja neki, hogy gyere te is, mert egy vállalkozónál van munka, és akkor ő eljön dolgozni, és feketén nyomja, amíg megismerik, meg egy kicsit belerázódik a dolgokba. Ebben meg benne van a rizikó, hogy ha elkapják, akkor kitiltják. Először eljön, dolgozik, aztán megjön a munkavállalási engedélye, aztán majd ezután mehet a többi. És akkor van ez az időszak, ez a hónap, másfél hónap, amit úgy át kell valahogy vészelní.” (27 éves, férfi)

A munkavállalói státusz legalizálása költséges folyamat lehet a migránsok számára, mivel a munkaadók a bejelentéssel járó kiadásokat, járulékokat gyakran rájuk hárítják: kifizetik velük, vagy levonják bérükből. Mivel a migránsoknak magyarországi legális státuszuk fenntartása érdekében egy bizonyos szintnél magasabb adózott jövedelemre van

szüksége, az adózással a minimálbérhez képest járó többletet gyakran szintén velük fizettetik ki. Összességében tehát az idő és a pénz egyaránt olyan tényezők, melyeknél a vendégmunkások gyengébb alkupozíciója kedvező lehet a munkaadók számára.

„Az országot jártuk, a Vodafone-boltokat újtottuk föl, hát az is időhöz volt kötve, egy hónap alatt kész kellett legyen egy Vodafone-bolt, ami azt jelentette, hogy senkit nem érdekelt, hogy mennyi időt dolgozunk, az az egy hónap az meg kellett legyen, ha török, ha szakad. Attól elkezdve, hogy a falbontás, sitt-elhordás, burkolás, és ami még a kőművesekhez tartozik, az mind kész kellett legyen két hét leforgása alatt. Volt, hogy egyben kellett dolgozni 14 órát vagy 16 órát, a túlórapénz meg ugyanannyi volt, semmivel se kaptunk többet.” (30 éves, férfi)

Az etnikai besorolás mindennapos formáival szemben lehetséges a visszautasítás, a tiltakozás vagy az ellenállás különböző módjainak alkalmazása (ezekről később lesz szó). Erre azonban az állampolgári besorolás, és a belőle származó munkaerőpiaci következmények esetében jóval kevesebb a lehetőség. Az így létrejövő meghatározások ugyanakkor nem feltétlenül járnak együtt az etnikai kategóriák használatával, vagy a különbségnek a *kultúra nyelvén* történő magyarázatával.⁸ A vendégmunkások ezzel kapcsolatos beszámolóiban az „erdélyiek” úgy jelennek meg, mint akik a magyarországi munkaadókkal és munkavállalókkal szemben gyengébb érdekérvényesítő képességeik alapján képeznek egy kategóriát közösen más, idegen állampolgárságú migránsokkal. Vagyis itt a különbség nem az etnicitás alapján fogalmazódik meg a munkaerőpiac szereplői közt.

A vendégmunkások érdekérvényesítése terén mutatkozó hátrányos helyzet fenntartásához (így például az azonos munkáért a magyarországi munkavállalókénál alacsonyabb bérek elfogadásához) hozzájárulnak munkaerőpiaci félelmeik. Ezek arra vonatkoznak, hogy jobban kell tartaniuk állásuk elvesztésétől, mint a „hazai” munkavállalóknak, törekedniük kell azoknak az esetleges konfliktusoknak, munkahelyi ellentéteknek az elkerülésére, melyeket mások úgy értékelhetnek, hogy ők kezdeményezték, vagy ők az okai.⁹ A konfliktushelyzeteknek ez a fajta kezelése, illetve az

⁸ Stolcke, Verena: A kultúra nyelvén. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium: Budapest, 1997. 186–202.

⁹ Vö.: A nemzetközi migráció kutatásában a bevándorló munkavállalókat *sztrájk-törőként* megjelenítő diskurzus abból indul ki, hogy a migránsok bizonytalan

elkerülésükre irányuló törekvés az állampolgári értelemben vett különbözőség elsajátításáról árulkodik. Magyarországi munkavállalókkal kapcsolatos munkahelyi tapasztalatairól így beszélt egy 28 éves férfi:

„Lassan-lassan láttam, hogy valamiért elkezdenek – hát – nem mondta rám senki, hogy román vagyok, hanem egyszerűen elkezdtek kiközösíteni. Nem bántak mondjuk rosszul velem, hanem hogy úgy fogalmaznak, nem is bántak velem sehogy. Szóval nem beszéltek velem, meg szóval – mert ugye négyen-ötven voltunk egy szakban, és akkor nem – ott mindenki megvolt egymással, én meg hiába próbáltam szólni vagy ilyesmi, csak úgy – ilyen tömondatokban beszéltek hozzám, hogy igen, nem, nem tudom mi. Nem nagyon kérdeztem rá, hogy miért csinálták, nem kerestem a konfliktust, mert nekem kellett az az állás, szóval – ahhoz, hogy itt tudjak maradni Magyarországon, kell egy állás – és – lassan-lassan kiközösítettek valamiért, a mai napig nem tudom miért.”

Az idegen állampolgárság munkaerőpiaci következményei, a migránsok számára jogilag elismert státuszt biztosító eljárás „rései” tehát az etnikai kategóriák használatától függetlenül létrehozzák a megosztott munkaerőpiacra jellemző viszonyok bizonyos feltételeit.¹⁰ Ezek a viszonyok párosulhatnak az etnikai kategorizációval. A migráció és az etnicitás kapcsolatával foglalkozó irodalom szerint az etnikailag szegmentált munkaerőpiacok kialakulásának egyik jellemző oka, hogy bizonyos szektorokban, alacsony presztízsű pozíciókban összpontosulnak egyes migráns kisebbségek tagjai, akik kezdetben nem terveznek hosszú távú berendezkedést a célországban, vagy az adott munkaerőpiaci szegmensben.¹¹ Reményeik szerint jelenlegi helyzetük csak átmeneti állapot, mielőtt hazatérnének, presztízsüket pedig törekednek továbbra is a kibocsátó társadalomból származtatni. (Mindez többnyire független attól, hogy ténylegesen mennyi ideig maradnak bevándorló-státuszban,

---

társadalmi és munkaerőpiaci helyzetük folytán nem vesznek, nem vehetnek részt a belföldi munkavállalók érdekvédelmi törekvéseiben. Ld. Brettell, Caroline: *The Emigrant, the Nation, and the State in Nineteenth- and Twentieth-Century Portugal: An Anthropological Approach*. In: Ugyanó: *Anthropology and Migration. Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. AltaMira Press: Walnut Creek – Lanham – New York – Oxford, 2003. 14.

¹⁰ Bonacich, Edna: *A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labour Market*. *American Sociological Review*, 38 (1972) 583–594.

¹¹ Wallman: *The Scope for Ethnicity*, i. m.

mennyire válik tartóssá alacsony munkaerőpiaci helyzetük, s hogy képesek-e kilépni onnan.) Ennek nyomán a rájuk vonatkoztatott etnikai kategóriák egy adott társadalmi és munkaerőpiaci pozíció meghatározását is kifejezik, és a gyakorlatban a címkézés, a stigmatizáció lehetséges eszközeivé válnak – függetlenül az érintettek magukra vonatkozó meghatározásaitól, és azok jelentéstartalmától. A megbélyegző társadalmi és etnikai kategorizáció hozzájárul az egyenlőtlen viszonyok reprezentációjához és legitimitációjához, így végső soron az újratermeléséhez. A munkaerőpiacon kialakuló *etnikai szegmentálódás* tehát nem magyarázható meg önmagában az eltérő etnikai hovatartozással. Olyan különbségekre vonatkozik, melyet a társadalmi cselekvők – „belföldi” és „idegen” munkavállalók, főnökök és bérmunkásaik – az etnicitás kategóriáival értelmeznek, de amelyek nem pusztán az etnikai hovatartozásból erednek. Az alábbiakban arról lesz szó, hogy a munkaerőpiaci pozíciók különbségei miként párosulnak, hogyan értelmeződnek etnicizáló formulákkal a romániai magyar vendégmunkások beszédében, és az őket érintő mindennapi szóhasználatban.

A „román stigma” – avagy a kettős kisebbség narratívá mintája

Az állampolgárság és a munkaerőpiaci viszonyok által megteremtett különbség etnicizálódása egyszerre két folyamatra vonatkozik: egyfelől arra, hogy az etnikai kategória mások szemében a munkaerőpiaci pozíció jelölőjévé válik; másfelől arra, hogy a különbségnek az etnicitásra épülő meghatározását azok is magukévá teszik, akikre az adott kategóriát vonatkoztatják. Utóbbira a Magyarországon dolgozó romániai magyar vendégmunkások esetében jellemzően akkor kerül sor, amikor kedvezőtlen munkaerőpiaci és társadalmi helyzetüket, valamint a velük szembeni munkaadói visszaéléseket úgy értékelik, mint ami – a „nem magyarként” való bánásmód révén – egy feltételezett nemzeti vagy etnikai szolidaritás megtagadását fejezi ki irányukba. Arról a jelenségről, hogy a romániai magyar migránsok és a magyarországi többség tagjai közt etnicizáló formulákat is magukban foglaló megkülönböztetési formák használatosak, az eddigi elemzésekben főként a *lerománózás* kapcsán esett szó.¹²

¹² Vö. Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk* 2002/2, forrás: http://www.korunk.org/2_2002/mo-ra_mozgas.html; Fox, Jon E.: National Identities on the Move: Transylvanian Hungarian Labour Migrants in Hungary. *Journal of Ethnic and Migration Studies* (2003) 29/3.

A magyarázatok különböznek abból a szempontból, hogy a jelenséget a migránsok elidegenítésének és megbélyegzésének eszközeként értelmezik,¹³ vagy ennél megengedőbb módon arra vezetik vissza, hogy a nemzet fogalmának magyarországi értelmezésébe a román állampolgárok nem kerülnek bele – vagyis a „román” megjelölés pusztán a politikai nemzet fogalmának definíciós előírásait követi.¹⁴ A mai magyar közbeszédben elterjedt gyakorlat, hogy a szomszédos országok lakóit az etnicitásra való tekintet nélkül ukránnak, románnak, szlováknak nevezik. Az a beszélő, aki szomszédait, munkatársait, vagy a minap látott Híradó szereplőit megnevezve azt mondja, hogy *románok*, az utólagos visszakérdezésre felelve pontosíthatja a megnevezést *romániai magyarokra*, vagy *magyarul beszélő románokra*. Mindezt teheti úgy, hogy az előbbi és az utóbbi kategóriák közti különbség pusztán a meghatározás pontosságában mérhető. A megnevezés azonban a címkézés, a stigmatizáció tapasztalatával járhat együtt azok számára, akikre vonatkozik.¹⁵ Ez nem csak az olcsó külföldi munkaerővel kapcsolatos konnotációk, vagy az érintettek számára is idegennek minősülő megnevezés eltávolító jellege miatt van így. A *román* és a *magyar* kategória közötti minőségi különbség a migránsok számára a kibocsátó társadalomból „hozott”, így részben már előzetesen „adott” jelentés. Mindez közvetlenül megfigyelhető akkor, amikor a megbélyegzett szerepbe kerülő erdélyi magyarok másokat – jellemzően a romániai románokat és cigányokat – okolnak azokért a tettekért, amelyeket a stigmatizációval nekik tulajdonítottak.¹⁶ Ez az áttétel a „lerománkozás” révén meghúzott határokat eltolja, a romániai magyarokat annak kedvezőbb oldalára helyezi.

„Félnek itt a románoktól. Végül is ez most faji kérdés szerintem, mert nem is a románoktól félnek, hanem a romániai cigányoktól. Azok átjönnek ide, ugye, mit csinálnak? Lopnak, gyilkolnak, amit el tudsz képzelni mocskos dolgot, mindent megcsinálnak. És hát mi van az útleveleinkben írva? Hát

---

449–466; Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, III. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2005. 43–58.

¹³ Fox: National Identities on the Move, i. m.

¹⁴ Horváth: A romániai magyar kisebbség, i. m.

¹⁵ Goffman, Erving: Stigma és szociális identitás. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Wesley János Lelekészkepző Főiskola – Új Mandátum: Budapest, 1998. 263–295.

¹⁶ Feischmidt: A határ és a román stigma, i. m.

román állampolgár. És olyat is hallottunk már, hogy állítólag a debreceni Metróban ki van írva románul, hogy kérjük szépen, románok, ne lopjatok. Azért mondom, hogy a román nép teszi tönkre, és hát akkor az én útlevélemben is, akárhogy is, de az van írva, hogy én román állampolgár vagyok. Hiába van nekem magyar nevem, hiába tudok magyarul, és ami – egyesek szerint vicces, hogy én nem tudok románul. Sose nem is érdekelt, én magyar iskolába jártam, magyar környezetben, magyar család, magyar barátok, nem is volt ambícióm, hogy megtanuljam a román nyelvet. És hát ugye semmi közöm hozzájuk, de mégis leírnak miattuk, mert ők csinálják itt a disznóságokat.” (26 éves, férfi)

A „román” megnevezés az idegen munkaerő egyik szinonimájává vált Magyarországon, tekintet nélkül az érintettek állampolgárságára vagy etnikai kötődésére. A vendégmunkások ennek fényében határozzák meg magukat az adott környezetben, és alakítják ki elképzeléseiket a magyarországi többségről.¹⁷ Az alábbi beszámoló arról árulkozik, hogy a románként való megbélyegzés (vagy az attól való félelem) akkor igazán hatékony, ha az etnikai kategóriákkal együtt járó különbségek képzetéhez nem csak a magyarországi munkaerőpiac egyenlőtlenségeinek tapasztalata kapcsolódik hozzá, hanem a *Kelet–Nyugat lejtő* civilizációs eszményekre épülő attitűdök elsajátítása is.¹⁸ Ezek Magyarország felől nézve mind a románokat, mind pedig a romániai magyarokat a lejtő alacsonyabb pozícióba sorolják. Egy 34 éves építőipari alkalmazott így beszélt erről:

„Volt egy ilyen szorongás bennem, hogy lenéznek, hogy erdélyi tájszólással szólalok meg egy hivatalos helyen, ez némileg gátolt sok dologban, amibe nem mertem belefogni – tehát hogyha engedélyt kellett intézni, akkor inkább hívtam segítséget, hurcoltam a főnökömet magammal, hogy ő jöjjön el, – holott én is simán el tudtam volna mindent intézni. Nagyon későn jöttem rá, hogy a saját talpamon is meg tudok én állni, nem kell segítség.

¹⁷ Vö. a célország többségi társadalmában észlelt elutasítás és idegenellenesség, valamint a migránsok önmeghatározása – és egyben önszerveződése – közötti összefüggésről a Manchesterben élő pakisztániak kapcsán ld.: Werbner, Pnina: *The Migration Process. Capital, Gifts and Offerings among British Pakistanis*. Berg: New York – Oxford – Munich, 1990.

¹⁸ Vö. Melegh, Attila: *On the East–West Slope. Globalisation, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press: Budapest – New York, 2006.

Volt, amikor féltem, és nem éreztem kellő önbizalmat magamban. Talán sokszor nem is merté fölállalni az ember, hogy erdélyi. Pedig engem igazából nem ért atrocitás, – nem azt mondom, hogy szégyelltem, mert sose szégyelltem, csak – ha nem kérdezték, nem mondtam. Annyi negatívum történt, hogy nem igazán akartam dicsekedni evvel, hogy én erdélyi vagyok. Jöttek akkor ezek a negatív hírek, minden nap lehetett hallani, és van az emberekben egy olyan butaság, hogy nem tesznek különbséget, na, ha ez onnan jött, akkor ez mind rossz. Aztán egy idő után a barátnőmmel sikerült ezt a gátlást leküzdeni, hogy ez hülyeség. Történtek ilyenek, amikor kijöttünk, nem tudom, hallottál-e a Matróz kocsmáról, lent a rakparton, az volt az erdélyi melósok törzshelye. Na most a székely ember az olyan eléggé heves vérmérsékletű, és azt is hallottam, hogy minden híradóban bent volt, vagy a Kék fény hírekben, hogy verekedés volt a Matróz kocsmaiban. És elég sokat hallottam akkor a magyaroktól, hogy na megint ezek a románok agyonverték egymást meg minden, és akkor azt mondtam, hogy hát igazából inkább – nem reklámozom magam.”

A tájszólás, a hivatali eljárásokkal kapcsolatos aggodalom, a verekedő székelyek és a Kék fény hírek – vagyis az idegenség „vadság” és „civilizáltság” terminusaiban való megjelenítésének, továbbá kriminalizálásának a tapasztalata – tehát egyaránt részei a román stigma jelentésének. Az előző fejezetben a vendégmunkásoknak a munkahelyi konfliktusok elkerülésére irányuló stratégiái kapcsán esett szó az állampolgári besoroláson alapuló munkaerőpiaci félelmekről. A stigmatizáció és az ennek elkerülésére való törekvés párhuzamban áll ezzel a jelenséggel. Ahogyan a konfliktusok kerülésével a munkahely elvesztésének – az állampolgári besorolással kapcsolatos – esélyeit törekednek mérsékelni, úgy a származási hely vagy a hovatartozás elrejtése, „nem reklámozása” a mások általi kedvezőtlen etnikai megbélyegzést igyekeznek megelőzni. Ám míg az előbbi félelmek az állam és más intézmények formális tekintélyén alapulnak, addig az etnikai címkét használó stigmatizáció döntően a mindennapi élet informális helyzetükhöz fűződik, így vele szemben több a lehetőség az ellenállásra, tiltakozásra vagy elutasításra. A stigmatizálás elkerülésének egyik formája az, hogy a migráns törekszik nem használni a regionális dialektust, vagyis kísérletet tesz a megbélyegezhető identitás egy elemének elrejtésére. Egyik beszélgetőtársam (24 éves férfi) felidézett egy esetet, amikor egy diszkóban úgy ismerkedett meg egy lánnyal, hogy budapestinek adta ki magát. Saját lakásaként említette meg

a XIII. kerületi albérletet, ahol társaival él. Mint mondta, akkor már elég régóta dolgozott Magyarországon ahhoz, hogy szükség esetén át tudjon váltani az otthoni dialektusból „magyarországra”. Az az érzése, hogy ha nem tett volna így, akkor előfordulhatott volna, hogy „parasztnak”, „erdélyinek” vagy „románnak” nézi partnere (mindhárom kategóriát megemlítette). „*Próbáltam átvenni az itteni stílust*” – mondta, ami alatt a beszéd sajátosságai mellett a Budapesten divatos öltözködést is értette.¹⁹ A megbélyegezhető hovatarozás egyes elemeinek elrejtése, így például a dialektus „nem használása” jellemzően a nyilvános térben használt stratégia. Amikor a vendégmunkások saját környezetükben vannak – ismerőseik körében, vagy lakhelyükön – gyakran humorizálnak a budapesti nyelvi divatokon, parodizálva a beszédet és a beszélőket egyaránt. Ilyenkor maguk kategorizálnak a nyelvhasználathoz társított minőségképzetek alapján: a budapesti nyelvhasználat egyes formuláinak ironikus emlegetése része az egyenlőtlen viszonyok szimbolikus megfordítására tett kísérletüknek. A nyelvi módokra való ilyen hivatkozások egyúttal átteleles formáját képviselik a magyarországiakat „korcsosulással” azonosító véleménynek, melynek más esetekben nyílt megfogalmazásaival is találkozhatunk. Ezt általában a Magyarországon gyakorinak tartott „idegen eredetű” vezetéknevekkel igazolják.

A *lerománózás* értelmezésével kapcsolatban nemcsak a kutatók, hanem az érintettek körében is többféle magyarázat és többféle stratégia létezik. Előfordulhat ugyanis, hogy a migránsok az esemény utólagos értelmezésekor „felmentik” a kategorizáló helyzetében lévőket azzal, hogy nem szükségszerűen rossz szándékból, hanem tájékozatlanságból, tudatlanságból használták a „román stigmát”. Ebben az esetben a stigmát úgy értelmezik, mint ami sokkal inkább használóját minősíti, semmint azt, akire irányul. A megnevezéssel járó hátrányos besorolás tehát megfordítható, amire elsősorban a kategorizáció informális, tehát befolyásolható jellege miatt van lehetőség. A szerepek megfordítása – mint a stigmatizációnak való ellenszegülés – ugyanakkor maga is feltételezi az adott szerepek és meghatározások elsajátítását, ennyiben maga is a külső kategorizáció egyik következménye.²⁰ Egy építőmunkás így határozta meg ezt a jelenséget:

¹⁹ Részlet a kutatás során vezetett terepnaplóból (2004. 06. 12.)

²⁰ Jenkins, Richard: Categorisation and consequences. In: Ugyanó: *Social Identity*, i. m. 160–175.

„Ez a lerománózás olyanoknál van, akiknek halvány lila gőzük nincs, hogy ki merre, honnan, érted. Hogy merről fúj a szél, meg mi is volt akkor. Nem is tudja, érted, ezek az ilyen primitív emberek.” (25 éves, férfi)

A mindennapi életben történő etnikai kategorizációnak tehát az állampolgári besorolásnál nagyobb „játéktere” van. Szintén ebből adódnak azok az esetek, amikor a honosítás folyamatában már előrehaladt, akár már kettős állampolgársággal rendelkező migránsok továbbra is a „lerománózásra”, az etnikai kategóriákon alapuló stigmatizáltság tapasztalatára építik önmeghatározásukat.

Eddig a korábbi értelmezésekhez hasonlóan magam is úgy tekintettem a román stigmára, illetve a stigmatizáció gyakorlatára, mint ami valamilyen megtörtént inzultusra vonatkozik, melynek során valakik az érintettet – számára derogáló módon – románként nevezték Magyarországon, vagy esetleg az országhatáron. Az interjúk elbeszélésekben azonban a stigmatizáció sok esetben nem így merül fel. A lerománózás nem feltétlenül önmagában, egyetlen esemény meghatározásaként kerül említésre, hanem egy identifikációs minta részeként: a *kettős kisebbség* tapasztalatának megfogalmazásaként, illetve annak egyik oldalaként. A Magyarországon használt *román* megnevezés ugyanis a romániai *bozgor* (mely a romániai magyarok értelmezése szerint románul azt jelenti: *hazátlan*²¹) megnevezéssel áll párban, vagyis a két kategória nem független egymástól, jelentésüket egymáshoz való viszonyukban nyerik el: „*ott bozgoroknak mondanak, itt meg románoknak*”. Ez a minta a fogadó társadalom és a migráns viszonyának meghatározása mellett egy annál általánosabb – egyúttal már az etnicitás kategóriáival megalkotott – keretet ad többség és kisebbség kapcsolatának értelmezéséhez. Vagyis egy kollektív elbeszélési sémával, konvencióval van dolgunk, olyan történetekkel, melyeket nem kell végigmondani, csak előhívni, mivel implikációikkal együtt részét képezik egy közös társadalmi tudásnak.²² A román stigma említése ennek a narratív mintának a részeként jelenik meg, és az ezzel járó utalásokat

²¹ A *bozgor* szó etimológiájával kapcsolatos problémákról ld. Szilágyi N. Sándor: *Bozgor*. In: Ugyanó: *Mi egy más. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó: Kolozsvár, 2003. 713–717.

²² Ld. Kovács Éva – Melegh Attila: „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is” – Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében. In: Sik Endre (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA Politikai Tudományok Intézete: Budapest, 2000. 107.

akkor is magában hordozza, ha csupán egy megélt eset vagy tapasztalat elbeszéléséről van szó. Egyáltalán nem biztos, hogy a kettős kisebbség narratív mintájának alkalmazóival mind egyformán megtörtént a történetben szereplő többszörös inzultus. Valószínűnek tűnik, hogy a minta alkalmazása gyakoribb vagy elterjedtebb annál, mint ahányszor a benne (továbbá implikátumaiban) szereplő események megtörténtek. Ám mégis hibás volna azzal zárni a gondolatmenetet, hogy ebben az esetben „hazugságról” van szó, olyasvalamiről, ami nem is feltétlenül történt meg, nem fedi a valóságot. Terepmunkám során egyik meghatározó élményem volt, hogy a román stigmával kapcsolatos történetek milyen jelentős formai és tartalmi hasonlóságot mutatnak, függetlenül attól, hogy az elbeszélők mennyi ideje voltak vendégmunkások Magyarországon, vagy hogy Romániának, Erdélynek pontosan melyik részéről érkeztek.

A kettős kisebbség narratív mintája a vele kapcsolatos beszámolóokban először jellemzően mint „általános igazság” jelenik meg, és csak később kapcsolódnak hozzá személyesen átélt tapasztalatok, történetek elbeszélései. Az is előfordulhat, hogy a narratíva alkalmazását „igazoló” személyes érintettség történetei csak akkor kerülnek elő, ha az interjúer egy ilyen eset elmondására külön megkéri beszélgetőpartnerét. A kettős kisebbség narratív mintájának további jellemzője, hogy az első említés többnyire többes számban történik. Tehát a beszéd korábbi modalitásától függetlenül az elbeszélő itt nem pusztán önmagára, hanem a Romániából elindult migránsokra általában utal, saját magát pedig nem egyénként jeleníti meg, hanem e csoport „közös sorsának” (vagyis a kettős kisebbség tapasztalatának) részeseként. Az itt következő részlet elbeszélője – Budapesten dolgozó 32 éves építőmunkás – az idézett szakaszt megelőzően hosszabban számolt be a magyarországi építőiparban szerzett tapasztalatairól, melyeket a „*kihhasználás*” és a „*visszaélések*” fogalmi alá rendezett. Ennek a szakasznak a végén mondta a következőket:

„... úgy érezzük, hogy magyar ajkúak vagyunk, és vagyunk annyira magyarok, mint az itteniek, és sokszor lerománoznak, ami fáj. Ezt így érezzük mi. Mivel hogy otthon azt mondják nekünk, hogy hontalan, itt meg azt mondják, hogy román.

– Fel tudnál idézni egy ilyen esetet?

Dolgoztunk a cégnél, mivel hogy sok, rengeteg dolog volt, tervrajzokat, azokat kellett olvasni, meg hát – sok olyan dolog van egy építkezésbe, ami hozzáértést igényel, és az ember meg szokta vitatni olyan emberekkel, akik

hozzáértének. És bizony volt egy olyan magyarországi ember, aki – azt mondta, hogy mit akarsz te hülye román, nálatok még törvények sincsenek, mit akarsz te itt építkezni? Menj haza Romániába! Erre igazándiból annyit tudtam mondani, hogy akkora magyar vagyok, mint te. Ennél többet nem. A másik dolog meg, a szakmai vitáról annyit, hogy – vagyok olyan szakember, mint ő. Aztán arrafele azért a kollégák meg az emberek elég normálisak. Aki dolgozik, megdolgozik a pénzéért, mint ezek is, az én kollégáim, normálisak, nem mondhatok semmi rosszat róluk. Nem éreztetik velünk, hogy igenis erdélyiek vagyunk vagy románok. Ugyanúgy dolgoznak ők is, mint mi. Ez az egész ember volt, aki nem tudott viselkedni.”

A kettős kisebbség narratív mintája tehát a személyesen megélt élet-történetben való teljes lehorgonyzása nélkül is érvényes lehet az elbeszélők számára. Egy tágabb azonosulás elfogadását fejezi ki mindazokkal, akikkel az elmondotthoz hasonló inzultusok történtek, akiket megbélyegeztek – Romániában vagy Magyarországon, a múltban vagy a jelenben. Mindez akár részben független is lehet, vagy mint azt az iménti szakasz tanúsítja, a beszámoló során el is válhat a személyesen átélt események rekonstrukciójától. Míg a többes számú, közös narratív mintát nem kísérték megszorítások, addig az egyéni tapasztalat felidézésében megjelentek a „normális” emberek, kollégák. Úgy tűnik, hogy a kettős kisebbség narratív mintája akkor képes teljes egészében kifejezni a neki tulajdonított jelentést, ha az individualitás szintje fölött, közösen átélt élményként fogalmazódik meg. Így tehát túlmutat az egyénileg megélt események egyszerű rekonstrukcióján – habár segít értelmezni azokat –, sokkal inkább egy társadalmilag felkínált azonosulási minta elfogadására utal.

Az interjúk elemzése alapján úgy tűnik, hogy ez az egyik legerőteljesebb identifikációs minta a vendégmunkások körében. Ezt az is bizonyítja, hogy azok is utalnak rá, akik nem alkalmazzák, és a származás és a stigma diskurzusán kívüli önmeghatározást törekednek kialakítani – vagyis miközben maguknak egy másik azonosulási formát keresnek, utalást tesznek arra, hogy *mások* hogyan beszélnek minderről.

„Sok erdélyinek az a baja, hogy otthon azt mondják neki, büdös magyar, érted, és akkor eljön Magyarországra, akkor meg büdös román, szóval akkor az egy kicsit olyan furán érinti az embert. Nekem nem voltak gondjaim azzal, hogy nem tudok beilleszkedni. Bárhova elmentem, én a negyedik-ötödik mondat után már elmondtam, nem titkoltam soha, hogy

marosvásárhelyi vagyok. Ki hogyan tudja elfogadni, hogy micsoda, ne érezd magad attól hátráltatva, hogy te erdélyi vagy, vagy ukrán, vagy bármi. Ha így indulsz, akkor már lehet, hogy eleve másként állnak hozzád az emberek, így vettem észre.” (26 éves, férfi)

A tanulmány végére eljutottunk tehát a stigmatizáció munkaerőpiaci alapjaitól és helyzeti megnyilvánulásaitól az ezekre épített kettős kisebbségi identifikációs mintán át az utóbbihoz képest megjelenő alternatív önmeghatározási kísérletekig. A kettős kisebbség narratív mintája nem az egyetlen, de minden bizonnyal az egyik legerőteljesebb minta a vendégmunkások önmeghatározása során. Nem csupán azért bizonyul hatékonynak, mert széles körben ismert, és mert könnyen felismerhető narratív konvenciókra épül. Ezen túlmenően a vendégmunkások számára a *kultúra nyelvén* képes erőteljes – történeti előképeket sem nélkülöző – magyarázatot adni az átélt munkaerőpiaci visszasságokra, amelyeket általában a részükről – legalábbis kezdetben – elvárt szolidaritásformák hiányából vezetnek le. A kettős kisebbség narratív mintája tehát azt jelenti, hogy a vendégmunkások a munkaerőpiaci egyenlőtlenségekből és a stigmatizációból származó tapasztalataikat egy olyan narratíva segítségével értelmezik, mely a ténylegesen megélt események „felett”, az emlékezés és elbeszélés szintjén alkotja meg a származáson (és az idegenségen) alapuló közös sors képzetét. Ez az identifikációs minta sokféle tapasztalatot képes magába olvasztani, magához idomítani – más tapasztalatokat pedig elfedni – egy egyszerre több országban létező kollektivitás hangsúlyozásának javára.

Az alábbiakban egy építőipari cég romániai magyar dolgozóival készített fókuszcsoporthoz készített beszélgetésből idézek egy részletet. Egy 26 éves és egy 28 éves férfi párbeszéde közvetlen példát nyújt az etnikai kategorizáció és a munkaerőpiaci besorolás közt felállított összefüggésre – melyet végül a kettős kisebbség narratív mintája foglal keretbe.

- „...nagy hátrány Romániában például a magyar név.
- Hát igen.
- Tehát hogyha magyar származású az ember, akkor azt nagyon – lealacsonyítják. Ha megnézed, hivatalokban a jobb munkahelyeket mind románok foglalják el. A magyarok azok cipőgyárba, ruhagyárba, össze-vissza, ahol el tudnak helyezkedni. Benzinkutaknál, az építőiparban, itt meg ugye pont a fordítottja. Itt, mivel román állampolgárok vagyunk, egy hivatalba biztos nem engem vennének fel először.

- Ez egy ilyen ...
- ördögi kör.
- Ördögi kör – ezt mindenkinek elmondom, aki mond valamit rám, hogy az a baj, hogy – Romániában az a baj, hogy magyar vagyok, itt meg az a baj, hogy román vagyok. Mert van, aki így gondolkodik sajnos. Hú, Romániából jöttél, román vagy, aztán kész. És találkoztam már pár ilyennel.”

Összefoglalás

A nemzetközi migráció problémái, a fogadó országok bevándorlóokra vonatkozó eljárásai, valamint a migránsok etnikai hovatartozásával kapcsolatos eltérő meghatározások következményei számos európai országban az elmúlt években kerültek a figyelem előterébe. A magyarországi építőiparban dolgozó romániai magyar vendégmunkásoknak a magyarországi munkavállalókénál hátrányosabb pozíciókba való besorolását az állampolgárság intézménye (pontosabban az *idegen* állampolgárság) alapozza meg, amely munkaadói visszaélésekre teremt alkalmat az egyik oldalon, és gyengébb érdekérvényesítési lehetőséget tesz lehetővé a másikon. Így a migránsokra vonatkoztatott etnikai kategóriák az adott kontextusban az alacsony munkaerőpiaci pozíció – és a vele azonosított *társadalmi hely* – jelölőjévé, a stigmatizáció lehetséges eszközeivé válnak. A vendégmunkások munkaerőpiaci és társadalmi helyzetük mindennapos következményeit egy feltételezett etnikai–nemzeti szolidaritás megtagadásaként értelmezve maguk is hozzájárulnak a különbség etnicizáló értelmezéséhez. A kettős kisebbség narratív mintája – s benne a *bozgor* és a *román* egymást értelmező kategóriája – e tapasztalatokat a stigmatizáltság közös sorsának képzetében kapcsolja össze, ennek megfelelően elválnak a személyesen megélt tényleges inzultusok tapasztalatától. Ez a minta a társadalmi különbségekre az etnicitás nyelvén ad magyarázatot, így az egyénhez képest elvonatkoztatott, a magyarországi és a romániai többséggel szemben egyaránt érvényes kollektív identifikációt tesz lehetővé.

CSATA ZSOMBOR

A képzésből a munka világába való átmenet az erdélyi diplomás fiataloknál

Bevezető

Elemzésünk célja az intézményes oktatásból a munka világába történő átmenet vizsgálata a felsőfokú diplomát szerzett erdélyi (és ezen belül hangsúlyosan az erdélyi magyar) fiatalok körében. Arra kérdezzük rá, hogy a rendszerváltást követő felsőoktatási reformok és az ezek nyomán született szerkezeti átalakulások nyomán hogyan módosultak a fiatalok pályára állásának képzettségbeli feltételei. Vizsgálatunk tágabb értelemben azokhoz az elméleti megfontolásokhoz illeszkedik, amelyek az utóbbi évtizedekben a fiatalok oktatásból a munka világába történő átmenetét a tudásalapú társadalom megváltozott munkaerőpiaci kihívásainak kontextusában tárgyalják. Ezek az átalakulás globális trendjei, melyeket a munkahelyi életutak individualizálódása, a foglalkozási életpálya során egyre markánsabban érvényesülő flexibilitás és az ezt övező fokozottabb kockázati teherviselés jellemez.¹ Ebben a kontextusban a felnőtt korba való átmenet foratókönyve kevésbé előre jelezhető, egyre több fiatal készül a munkaerőpiacra való kilépéssel, a folyamatosan újjászerveződő munkaerőpiac körülményeire a fiatalok gyakran az

---

¹ Beck, Ulrich: Túl renden és osztályon? In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Új Mandátum: Budapest, 1999. 418–468; Chisolm, Lynne: From Systems to Networks: The Reconstruction of Youth Transitions in Europe. In: Heinz, Walter R. (ed.): *From Education to Work: Cross-National Perspectives*. Cambridge University Press: New York, 1999. 298–318.

oktatási rendszerben való bentmaradással válaszolnak², minek következtében meghosszabbodott ifjúsági életszakaszról beszélhetünk.³

A nemzetközi szakirodalom több forgatókönyvet említ arra vonatkozóan, hogy a különböző országok foglalkoztatás- és oktatáspolitikai reformjai milyen intézményi megoldásokat alkalmaznak arra, hogy a munkába való átmenet a megváltozott körülmények ellenére a lehető legzökkenőmentesebb maradjon a lehető legszélesebb tömegek számára.

Ezek közül az egyik a minimális beavatkozás elvét hirdeti és az individuális döntések kiemelt szerepére fekteti a hangsúlyt a fiatalok pályorientációjában. Az oktatás és a foglalkoztatás közötti szinkronitás a piac közvetítésével valósul meg és a folyamatosan változó kereslet–kínálat törvényeinek aktuális állása szerint módosul. Ebben a modellben az oktatás alacsonyán standardizált, kevésbé rétegzett és általános jellegű képzést nyújt.⁴ A képzés időszaka a formális oktatással nem ér véget, a foglalkozás-specifikus tudás elsajátítása a munkahelyen, a munkahelyi képzéseken valósul meg egy olyan rendszerben, amelyre minimális központi koordináció jellemző.⁵ Ez a modell leginkább Észak-Amerikára érvényes, jellemzői a fokozott munkahelyi mobilitás, dinamikus munkaerőpiac, decentralizált munkaközvetítés, melyben a szakmai alapú mélyközi hálózatoknak is kiemelt szerepük van.⁶ Lényege, hogy az átmeneti struktúrát a piaci rugalmassággal helyettesíti.

Nyugat-Európában (különösen Németországban) ezzel szemben egy szervezettebb átmeneti rendszer jellemző, a kapcsolat az oktatás és a munkaerőpiac között szabályozottabb. Az oktatás ennek megfelelően jóval rétegzettebb és a vokacionális képzésre helyezik a fő hangsúlyt. A munkahelyi képzés formálisan szabályozott intézményi keretek között zajlik, kiemelt szerepe van az ún. tanoncidőnek (*apprenticeship*).

² Krahn, Harvey – Lowe, Graham S.: School-to-Work Transitions and Postmodern Values: What's Changing in Canada? In: Heinz (ed.): *From Education to Work*, i. m. 260–283.

³ Gábor Kálmán: Mozaik 2001 – A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. *Erdélyi Társadalom*, 2004/2.

⁴ Shavit, Yossi – Müller, Walter (eds.): *From School to Work. A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destination*. Oxford University Press: Oxford, 1998.

⁵ Heinz, Walter R.: Introduction: Transitions to Employment in a Cross-National Perspective. In: *From Education to Work*, i. m. 1–24.

⁶ Rosenbaum, James E.: Institutional Networks and Informal Strategies for Improving Work Entry for Youths. In.: *From Education to Work*, i. m. 235–259.

A szakirodalomban többé-kevésbé konszenzus van arról, hogy a fejlett nyugati demokráciák oktatás- és foglalkoztatáspolitikai rendszerre e két tipikus modell által meghatározott kontinuum mentén leírható, és fokozatos elmozdulás figyelhető meg a piaci modell irányába. De mi a helyzet az átalakuló, átmeneti kelet-közép-európai társadalmakkal? Milyen szakmai megfontolások alapján készülnek és hová vezetnek az oktatási reformok Romániában? Milyen következményei lehetnek ezeknek az átmenet kockázat- és tehermentesítése szempontjából a romániai (és ezen belül a magyar) fiatalok számára? Képesek-e ezek a reformok a kártyavárként összeomló, redisztributív alapú munkaerőpiaci szabályozásról hirtelen a deregulált piaci elvek szerint működő rendszerre történő átmenet irányítására?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása olyan alapkutatásokat feltételez, amelyek túlmutatnak a jelen vizsgálat keretein. Célkitűzéseinket emiatt mind empirikus, mind tematikus értelemben szűkítettük. Empirikus értelemben ez azt jelenti, hogy az elemzés során csak a felsőoktatás szerkezeti átalakulására és a felsőoktatásból kilépőkre jellemző átmenet vizsgálatára szorítkozunk. Választásunk azért esett éppen a felsőoktatásra, mert a reformok legerőteljesebben ezt a szegmenst érintették, másrészt pedig leginkább erre vonatkozóan vannak korábbi empirikus adataink. Tematikus értelemben az alábbiak szerint szűkítettük a vizsgálatunkat:

1. Először a felsőoktatás szerkezeti átalakulásának azon aspektusait próbáljuk számba venni, amelyek közvetlen módon meghatározzák azt, hogy a munkaerőpiacra való kilépéskor az imént jelzett forgatókönyvek közül melyik érvényesülése a legvalószínűbb. Az elemzést a Yossi Shavit és Walter Müller⁷ által javasolt dimenziók szerint fogjuk elvégezni, akik egy 15 országra kiterjedő vizsgálat során az egyes országok oktatási rendszerének sajátosságai alapján próbálták meghatározni a képzettség és a munkaerő allokációja közötti viszony szabályszerűségeit. A romániai felsőoktatási rendszert ezen dimenziók terében (Qualificational vs. Institutional Space, General vs. Vocational Education, Standardization, Stratification, Credential Inflation) igyekszünk elhelyezni és a nemzetközi tapasztalatok alapján a munkába történő átmenetre vonatkozó legvalószínűbb forgatókönyvet megrajzolni.

2. Ezt követően konkrétan megvizsgáljuk a felsőfokú végzettségű fiatalok munkába állásának körülményeit. Különös hangsúlyt fektetünk

⁷ Shavit – Müller (eds.): *From School to Work*, i. m.

az első munkahely körülményeire (jellege, időtartama, fizetés nagysága stb.), hiszen a formális oktatás hatása ebben érvényesül leginkább. A vizsgálatban a Mozaik 2001 és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzettjeinek kérdőíves adatbázisa⁸ lesz segítségünkre, ezek másodelemzését végezzük el. Ennek eredményeképpen lehetőség nyílik az előző fázisban becsült átmeneti forgatókönyvet az empirikus adatok fényében megvizsgálni és ezek alapján következtetéseket fogalmazni meg a felsőoktatási reformok pályaorientációs hatékonyságával kapcsolatban.

Valószínűsíthető átmenet-forgatókönyvek és a felsőoktatás átalakulása

A felsőoktatás elemzésének szempontjai

A felsőoktatási szerkezet átalakulását leginkább a Yossi Shavit és Walter Müller által javasolt dimenziók⁹ mentén látjuk célszerűnek megvizsgálni. Az alábbi szempontok szerint hasonlították össze a nyugati társadalmak oktatási szerkezetét:

1. Az *intézményi kontextus* szerint *képesítési térről* (qualificational space) beszélnek azokban az országokban, ahol az oktatási rendszer inkább vokacionális képességeket ad át. Ezeket a képességeket a munkaadók a munkahelyek kialakításakor és az alkalmazáskor egyaránt figyelembe veszik, az iskolai teljesítmény a munkába állás körülményeinek egyik legfontosabb előrejelzője. A *szervezeti tér* (organizational space) fogalmát használják azokban az országokban, amelyekben az oktatási rendszer nem kapcsolódik annyira szorosan a munkaerőpiachoz, sokkal inkább az általános képességek átadására irányul, emiatt az egyének a szakspecifikus képességeket a munkahelyen sajátítják el. A munkavállalók ennek következtében könnyebben mozognak a munkaerőpiacon, humántőke befektetésük nem veszt értékéből, amikor munkaadót váltanak.

2. Annak függvényében, hogy az oktatási rendszer mennyire az általános, illetve mennyire a szakspecifikus *képességek átadására* irányul, Shavit és Müller szintén két modellt különböztet meg, amelyek szorosan kapcsolódnak az előbb említett típusokhoz, ezúttal azonban nem az

⁸ A Babeş–Bolyai Tudományegyetem adatbázisa azokból a kérdőívekből áll, amelyeket a hallgatók egyetemi oklevelük kézhezvételekor töltöttek ki az elmúlt évek során.

⁹ Ld. fenn.

intézményi szerkezeten, hanem az oktatás tartalmán van a hangsúly: az *általános akadémiai jellegű oktatást* (general education) és a *vokacionális jellegű oktatást* (specific vocational education). Míg az általános akadémiai oktatás a kognitív képességek, alapvető kulturális és kommunikációs készségek fejlesztésére irányul, a vokacionális képzés a specifikus képességek fejlesztésében, funkcionális feladatok ellátásában nyújt segítséget. Ezek a képességek abban is különböznek, hogy mennyire vihetők át a különböző munkakörök között: az általános képességek általában tökéletesen átvihetők, a specifikus képességek átvihetősége viszont korlátozott. Látható, hogy ez a fajta kategorizálás összhangban van a fentebb bemutatott neoklasszikus illetve vokacionális oktatási rendszerek modelljével. A Shavit–Müller szerint képesítési térnek számító államokban az oktatási rendszer kialakításában inkább a vokacionális modell érvényesül, míg a szervezeti térnek számító országok esetén inkább a klasszikus, neoklasszikus modell a meghatározó.

3. A *standardizáltság* fogalma azt jelenti, hogy az oktatás minősége és tartalma mennyire ugyanazoknak a standardoknak felel meg országszerte. Ezt olyan ismérvek mentén lehet vizsgálni, mint a tanárok képzése, az oktatási intézmények költségvetése, tantervek azonossága, a vizsgarend egyformasága stb.

4. Végül az oktatási lehetőségek *rétegzettsége* az oktatási pályák formáira, kiterjedésére és átjárhatóságára vonatkozik. Ahol a rétegzettség magas, a hallgatók viszonylag hamar különálló pályákra kényszerülnek és az ezen pályák közötti átjárhatóság alacsony. A kevésbé rétegzett országokban a pályaválasztás később kezdődik, illetve nagyobb a pályák közötti mobilitás.

Shavit és Müller a vizsgálatba bevont 15 országban készült elemzések alapján a fenti dimenziók mentén az alábbi következtetéseket fogalmazta meg a képzettség és a munkaerő-allokáció viszonyáról:

1. A végzettség és az elért munkahelyi státus közötti kapcsolat erőssége egyenesen arányos a standardizáció fokával;

2. A végzettségek és az elért munkahelyi státus közötti kapcsolat erőssége egyenesen arányos az oktatási rendszer rétegzettségével;

3. A végzettségek és az elért munkahelyi státus közötti kapcsolat erőssége egyenesen arányos az oktatás vokacionalitásával;

4. A végzettségek és az elért munkahelyi státus közötti kapcsolat erőssége fordítottan arányos a felsőoktatás méretével.

Vegyük tehát sorra a fent említett szempontokat és vizsgáljuk meg, hogy a romániai felsőoktatás jellemzői milyen erősségű kapcsolatot valószínűsítenek a képzettség és a munkahelyi státus között. Mielőtt erre kitérnénk, a rendszerváltás utáni oktatási reformok rövid áttekintése szükséges, ugyanis ezek szabták meg az átalakulás formális kereteit.

Reformok és átalakulás a felsőoktatásban a rendszerváltás után

A kilencvenes évek elején a romániai felsőoktatási szerkezet a szocialista rendszertől egy erősen központosított formát örökölt. Az oktatást érintő döntések szinte kizárólag az illetékes minisztériumok (a több névváltást is megélt Oktatási és Kutatási Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Munkaügyi és Szociális Ügyekért Felelős Minisztérium) és a kormány hatáskörébe tartoztak, ezek a szerkezeti, tartalmi–módszertani és finanszírozási vonatkozásokra egyaránt kiterjedtek. A rendszerváltást követő, a felsőoktatást érintő reformok meglehetősen lassú ütemben ugyan, de fokozatosan lazítottak a rendszer merevségén. Az alsóbb szintű képzés szabályozásával szemben – ahol számos *ad hoc*, a következő oktatáspolitikai stratégiát mellőző intézkedéssorozatnak lehettünk tanúi az elmúlt másfél évtizedben – a felsőoktatási reformokat tartalmilag az egyetemi autonómia kiterjesztésére irányuló törekvések, formálisan pedig a nyugat-európai akkreditációs standardokhoz való igazodás jellemzi. Ez utóbbi folyamat különösen 2000 után gyorsult fel, melyet alapvetően a koppenhágai egyezményhez és a bolognai folyamathoz való csatlakozás feltételei határoztak meg.

Az oktatási rendszerre a rendszerváltás után még hosszú évekig – megfelelő törvények híján – a jogi bizonytalanság és ennek következtében egyfajta örökölt intézményi tehetetlenség volt jellemző.¹⁰ Noha ebben az időszakban jelenik meg a 88/1993-as törvény, amely a felsőoktatás működésének alapelveit és az intézmények akkreditációjának feltételeit szabályozza, az ebben foglalt intézkedések még egységes, országos szintű standardok alapján szabályozzák az egyetemek, főiskolák pénzügyi–adminisztratív és curriculáris működését, minek következtében a felsőoktatás továbbra is erőteljesen központosított maradt.

¹⁰ Az oktatási rendszert az 1990–1995 közötti időszakban az új alkotmány szellemében minden iskolai évben újratárgyalt kormányhatározatok szabályozták. Ennek a szakasznak a legfontosabb intézkedései a kötelező oktatás 8 évre történő redukálása és tartalmi átalakítása (a szocialista ideológiai tartalmak kihagyása) voltak.

A második szakasz kezdetét az 1995-ben megjelent oktatási törvény jelenti, melynek a legfontosabb hozadéka az egyetemi autonómia érvényesítése, főként tartalmi, de egyre inkább intézményszervezési és pénzügyi vonatkozásban is. A felsőoktatási intézményeknek ettől kezdődően jogukban áll – a Tanügyminisztérium által meghatározott általános feltételek mellett – saját fejlesztési politikát kidolgozni és tevékenységüket alapvetően ehhez igazítani. Jelentős nemzetközi támogatással (Világbank, EU, Phare stb.) új pénzügyi források váltak elérhetővé a felsőoktatási intézmények menedzsmentjének javítására, új curriculumok kidolgozására. Megváltozott az oktatásfinanszírozás mechanizmusa, amely ettől kezdődően szerződésalapú rendszerben működik az intézmények és a Tanügyminisztérium között az újonnan létrehozott minőségellenőrző és akkreditációs intézmények (CNFIS, CNCSIS) mediálásával.

A felsőoktatási reformok harmadik szakasza 2001–2002-ben kezdődik, amikor a kormányzat sorban csatlakozik az oktatás és szakképzés átalakítását és kölcsönös elismerhetőségét célzó európai törekvésekhez. Ennek keretében került kidolgozásra „A felsőoktatás fejlesztési stratégiája a 2002–2010 közötti időszakban” programterv, amely tartalmazza mindazokat a javaslatokat, amelyek a hazai felsőoktatás európai integrációját szorgalmazzák. Ez alapján került kidolgozásra az új tanügyi törvény, amely a felsőoktatásban elsősorban a bolognai folyamathoz való csatlakozás intézményi feltételeit szabályozza.

A romániai felsőoktatásban jelen pillanatban tehát – a primer és szekunder oktatási rendszertől eltérően – európai mércével mérve is egy magasabb fokú intézményi autonómiáról beszélhetünk. Leginkább a bolognai rendszerbe való bekapcsolódás és az oktatásfinanszírozás részleges decentralizációja következményeképpen az elmúlt években a rugalmasabb oktatásszervezés felé történő gyorsított elmozdulás figyelhető meg. Ez már a legújabb nemzetközi komparatív elemzések alapján készült statisztikák szintjén is világosan megmutatkozik.¹¹ A felsőoktatásba való belépés szelekciójának szempontjairól való döntésben hangsúlyosabb szerepet kapnak az intézmények, a központi irányítás a költségterítéses hallgatók számát rugalmasabban kezeli stb. Ugyanakkor továbbra is formalizált központi elvek szabályozzák az intézményi akkreditációt (magánegyetemek esetében), valamint léteznek egységes, központilag meghatározott standardok

¹¹ *Key Data on Education in Europe, 2005*. Office for Official Publications of the European Communities, Education and Culture – Eurydice – Eurostat: Brussels – Luxembourg, 2005.

arra vonatkozólag is, hogy melyek az alapvető felvételi követelmények, illetve a diploma megszerzésének pontos kritériumai.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a román felsőoktatási rendszert nemzetközi összehasonlításban közepes mértékű standardizáció jellemzi. A munkaerőpiac szempontjából nézve ez azt kellene jelentse, hogy egy diverzifikáltabb képzési rendszerben a kínálati oldalon differenciáltabb humánerőforrás jelenik meg.

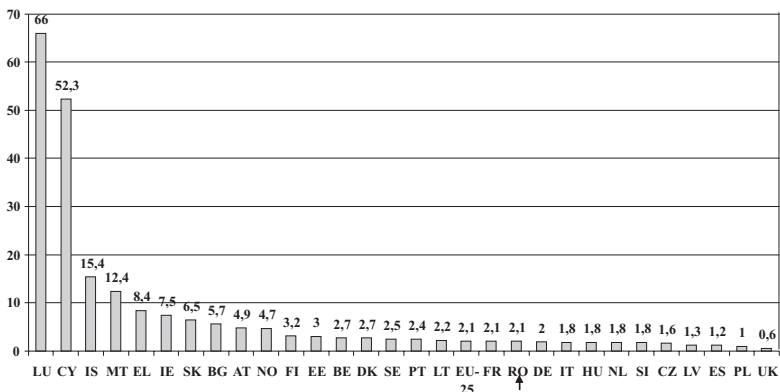
Hasonló tendenciák jellemzőek a felsőoktatás rétegzettségére is, melyet a különböző tanulmányi pályák formáinak, kiterjedésének és átjárhatóságának proxyjaként értelmeztünk. A magasabb fokú egyetemi autonómia nagyobb mozgásteret biztosít a képzés formájának (nappali, távoktatás stb.) és tartalmának a kialakításában, és ezáltal egy személyre szabottabb tanulmányi kínálattal állhat elő. A bolognai folyamatba való bekapcsolódás egyik alapvető feltétele az oktatási pályák átjárhatóságának a megkönnyítése, a nagyobb hallgatói mobilitás lehetőségének a megteremtése. Ennek eszköze a kreditek transzferének a rendszere, amely a korábban egységesnek számító négy- illetve ötéves képzési ciklusok merevségét is fellazítja. A hivatalos statisztikák azt mutatják, hogy a romániai felsőoktatásban résztvevő hallgatók az EU-s átlagnak megfelelő mértékben hallgatnak át külföldi egyetemeken (1. ábra).

Vannak azonban a magas rétegzettségre utaló jelek is: az egyes szakok akkreditációja például továbbra is központilag meghatározott tudományterületeken, szigorúan ellenőrzött szempontok szerint zajlik. Igen gyakoriak továbbá az olyan esetek is, hogy bár a jogi feltételek adottak, a rugalmasság kritériumai bürokratikus akadályok¹² vagy a megfelelő pénzügyi keretek hiánya miatt nem érvényesülhetnek.

Összességében a romániai felsőoktatási rendszer rétegzettségét illetően a standardizációnál említett tendenciáknak megfelelő elmozdulásoknak lehetünk tanúi az elmúlt tizenhat évben: alacsonyabb iskolai szinteken az átjárás nehezebb, a felsőoktatásban viszont az ezzel kapcsolatos formális akadályok fokozatosan felszámolódni látszanak. Korábbi

¹² Romániában az egyetemek közötti átjárásról (átiratkozás) például az egyetemi szenátusok döntenek. Az átiratkozás procedúrája meglehetősen nehézkes és több fázisból áll: általában csak az egyetemi év elejére lehet kérvényezni, a korábbi teljesítményt alaposan ellenőrzik, a transzferhez a szenátusi előterjesztést megelőzően az egyetem dékánjának és rektorának beleegyezése szükséges. Egy sor gyakorlati probléma merül fel továbbá olyan tantárgyak esetén, amelyeket több félévben tanítanak.

1. ábra. Más európai államban tanuló hallgatók aránya, a felsőfokú képzésben résztvevők arányában

Forrás: Key Data on Education in Europe, 2005. 160.

vizsgálataink¹³ azt mutatják, hogy a rendszerváltást követően fokozatosan csökkent a szakiskolai képzésben résztvevők relatív aránya, miközben növekedett az érettségi oklevelet adó elméleti líceumokban, szakközépiskolákban résztvevőké, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatalok iskolai pályán történő szakosodása egyre nagyobb mértékben a felsőoktatás kereteibe helyeződik át.

Ilyen feltételek mellett tehát a felsőoktatásban fokozottan a *vokacionális* jellegű képzésnek kellene érvényesülnie. Ezt hivatott elősegíteni a bolognai egyezmény által szorgalmazott kétszintű egyetemi struktúra, melynek keretében az alapképzés során gyakorlatorientált, funkcionális ismeretek átadásán lenne a hangsúly. Az elmúlt évek intézkedései ebben az értelemben azonban meglehetősen ellentmondásosak: miközben fokozatosan diverzifikálódik az oktatási kínálat, szénesedik a választható szakok, diszciplínák palettája, ezzel együtt egy olyan alapképzési rendszer kiépítésén fáradoznak, amely a munkaerőpiacon haszonnal alkalmazható általános készségek elsajátítását szorgalmazza. Ez a rendszer egyszerre próbál tehát a piac által megkövetelt munkaköri rugalmassághoz

¹³ Csata Zsombor: Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi Társadalom*, 2004/1; Ugyanő: Az iskoláztatás nyelvének szociológiai háttere Erdélyben. In: Kiss Tamás (szerk): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion: Kolozsvár, 2004.

nélkülözhetetlen általános készségek elsajátítására és a szakmára jellemző specifikus részfeladatok ellátására felkészíteni. E két ellentétes törekvés párhuzamos érvényessége mellett egy olyan típusú intézményi tehetetlenséggel is számolni kell, ami a skolasztikus értelemben vett akadémiai képzés fennmaradását segíti elő. *Az alapképzés tartalmának általános vagy szakspecifikus jellegével kapcsolatosan azt mondhatjuk tehát, hogy a mérhető, formai szempontok szerint vokacionálisnak minősül, tartalmi vonatkozásban azonban – úgy tűnik – igen nagy a következtelenség.*

1. táblázat. Romániai és romániai magyar nemzetiségű hallgatók a felsőfokú oktatásban

<i>Tanév</i>	<i>Romániai hallgatók száma</i>	<i>Romániai magyar hallgatók száma</i>	<i>A magyar hallgatók százalékos megoszlása</i>
1989–1990	164507	7100	4,31
1990–1991	203864	8300	4,07
1991–1992	250027	8777	3,51
1992–1993	322080	12842	3,98
1993–1994	360967	8814	2,44
1994–1995	369662	n.a.	n.a.
1995–1996	336011	12248	3,64
1996–1997	354493	13240	3,73
1997–1998	360590	13944	3,86
1998–1999	407720	15122	3,95
1999–2000	452621	21724	4,82
2000–2001	533152	23381	4,39
2001–2002	571613	24598	4,30
2002–2003	596 297	25762	4,32
2004–2005	650335	29136	4,48

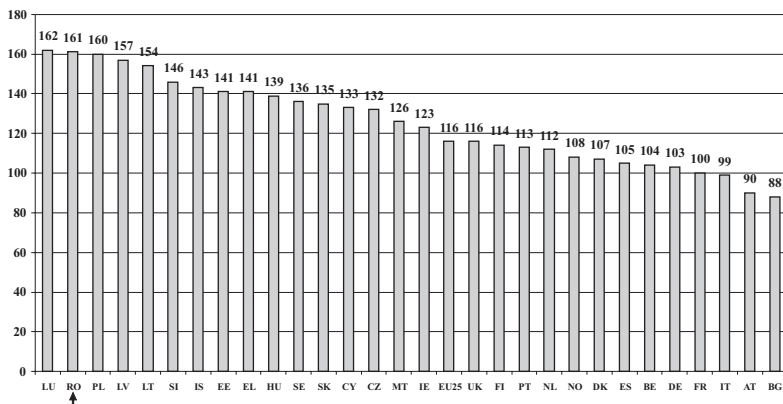
Forrás: ld. a jegyzetet.¹⁴

¹⁴ 1989–2000: Erdei Itala – Papp Z. Attila: *A romániai magyar hallgatók a felsőfokú képzésben*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2001*. Szórvány Alapítvány – Polis: Temesvár–Kolozsvár, 2001. 109; 2000–2001: Murvai László: *Minorities and Education. 2001/2002 School Year*. Government of Romania, Ministry of Public Information: Bucharest, 2001. 145; 2001–2002: Leman, Ali (szerk.): *Tim-pul prezent în învățământul minorităților naționale din România. Realizări ale anului școlar 2001–2002 și perspective* [A kisebbségi oktatás jelene Romániában. A 2001–2002-es év megvalósításai és új perspektívák]. Ministerul Informațiilor Publice, Dep. Pentru Relații Interetnice: București, 2002. 144; 2002–2003: Leman, Ali (szerk.): *Dimensiuni ale învățământului minorităților naționale din România*

Korántsem ennyire bonyolult a Shavit–Müller-féle negyedik hipotézis összetevőinek a megfigyelése. Ez a kérdés a felsőoktatás bővülésének szerepét vizsgálja az iskola és a munka közötti átmenet folytonossága szempontjából. A hivatalos statisztikák egyértelműen azt mutatják, hogy a rendszerváltás óta folyamatosan növekszik a felsőoktatásban résztvevők száma: a 2004–2005-ös tanévben például csaknem négyszer annyi hallgató látogatott valamely felsőoktatási intézményt, mint a kilencvenes évek elején.

A hallgatói létszámok különösen az 1998–1999-es tanévtől növekedtek igen látványosan, az európai átlagot messze meghaladó ütemben (2. ábra). Románia tehát erőteljes léptekkel halad a fiatalok képzettségi szintjének növelése irányába, a felsőfokú képzettségűek aránya a teljes tanulói létszámon belül ezekben az években érte el az európai országok átlagát.¹⁵

2. ábra. A felsőoktatásban résztvevők számának növekedési üteme az 1998–1999-es tanévhez viszonyítva (százalékban)

Forrás: Key Data on Education in Europe, 2005. 147.

A hallgatói létszámok látványos emelkedése azonban számos problémát vet fel különösen a fiatal diplomások pályára állásának esélyeit

[A kisebbségi oktatás dimenziói Romániában]. Secretariatul General al Guvernului, Dep. Pentru Relații Interetnice: București, 2003. 81; 2004–2005: http://www.old.edu.ro/download/statistici_mino_05.doc

¹⁵ Romániában a felsőfokú oktatásban résztvevők aránya a 2001–2002-es tanévben 12,8 százalék volt, szemben az EU-s államok 15,8 százalékával, az elmúlt három év növekedésének üteme azonban a felzárkózást valószínűsíti. (Key Data... 2005, i. m.)

illetően. A felsőoktatás bővülése, a költségvetési források alig változó feltételei közepette óhatatlanul drágább képzéshez¹⁶ és az oktatás minőségének romláshoz vezet. Az egyik legfontosabb megválaszolandó kérdés tehát az, hogy ilyen körülmények között az egyetemen elsajátított készségek és ismeretek mennyire hasznosíthatóak a munkába álláskor. Fennáll ugyanis annak a veszélye, hogy alacsony szintű minőségi standardok mellett a tömegesedő felsőoktatás az „üres státusok” és a diplomás emigránsok számát gyarapítja.

Shavit és Müller szempontjait a romániai felsőoktatásra vonatkoztatva azt láthatjuk tehát, hogy összességében átlagos standardítású, rétegzettségű és (tartalmi, illetve formai) jellegzetességeit tekintve) egy meglehetősen kiforratlan vokacionalitású képzési struktúrával állunk szemben. Az elmúlt évtized fejleményei arra utalnak, hogy a felsőoktatás a tömegoktatás pályájára lépett és az oktatáspolitikai egyértelműen egy decentrizált, autonóm módon működő rendszer kiépítését szorgalmazza.

A fenti megállapítások és a Shavit–Müller szerzőpáros által megfigyelt összefüggések fényében úgy tűnik tehát, hogy a romániai felsőoktatási szerkezet pályorientációs szerepe fokozatosan csökkent az elmúlt évek során. A bővülő felsőoktatás, a fokozatosan csökkenő standardizáció és rétegzettség, az általános készségek átadására irányuló képzési stratégia relativizálja az oktatásból a munkába történő átmenet forgatókönyveit. Ez a rendszer az intézményi kontextus szempontjai szerint – a szerzők fogalomhasználatával élve – egyre inkább a szervezeti tér jellegzetességeit mutatja¹⁷: olyan funkcionális készségek átadására törekszik, amely a végzősök számára nagyobb rugalmasságot biztosít a munkahely-keresésben. Ez azonban azt is jelenti, hogy fokozatosan megszűnik a munkába történő átmenet kiszámíthatósága, a sikeres diplomázás egyre kevésbé garantál biztos munkahelyet. A munkaerő-piaci kereslet és kínálat az oktatási rendszeren kívül található,

¹⁶ Romániában látványosan alacsony a GDP oktatásra költött részaránya (legutóbb 4,1 százalékban állapodtak meg a kormány és a pedagógus szakszervezetek, 2001–2002-ben ez 3,5 százalék volt, amivel Románia 177 ország közül a 64. helyen állt – Human Development Report 2005, ld. <http://hdr.undp.org/statistics/data/indicators.cfm?x=101&y=1&z=1>), a felsőoktatásban résztvevő hallgatók támogatására (ösztöndíj, szálláshely stb.) fordított összegek aránya is messze elmarad az európai átlagtól. (Ez 2001-ben Románia esetében az oktatásra fordított összegek 9,7 százalékát, az EU-s országokban 13,3 százalékát jelentette – *Key Data... 2005*, i. m.189)

¹⁷ Szemben az egyetem előtti oktatással, amelyet – az európai átlaggal ellentétben – továbbra is magas standardizáció és rétegzettség jellemez. Csata Zsombor – Dániel Botond: Átmenet a képzésből a munka világába az erdélyi magyar fiatalok körében. *Korunk*, 2005/11.

a rekrutációban az információs hálózatok és a munkaközvetítésre szakosodott intézmények szerepe értékelődik fel.

A fő kérdésünk – melyet a következő részben igyekszünk megválaszolni – arra vonatkozik, hogy az átalakuló feltételek mellett hogyan módosult a fiatalok (és ezen belül hangsúlyosan a diplomások) pályára állásának a gyakorlata, melyek a munkaközvetítés új médiumai, kik a munkanélküliség által legveszélyeztetettebb társadalmi csoportok, mi jellemző a pályakezdők munkakörülményeire stb. Összességében tehát arra keressük a választ, hogy a centralizált munkaerő-allokáció megszűntével az oktatásból a munkába történő átmenet kapcsán melyek a problematikusabb kérdések.

A képzésből a munka világába történő átmenet az erdélyi magyar fiataloknál

A Mozaik 2001 vizsgálat¹⁸ adatai szerint 2001 végén, 2002 elején az erdélyi magyar 15 és 29 év közötti fiatalok közel egyharmada még tanulmányait végezte, további közel 20 százalékuk pedig inaktívnak vagy munkanélkülinek vallotta magát. A populáció fennmaradó hányada (fele) gazdaságilag aktív, kereső tevékenységet végzett.

2. táblázat. Az erdélyi magyar fiatalok aktivitás szerinti megoszlása (Mozaik 2001, N=1870)

	<i>Belső Erdély és Partium</i>	<i>Székelyföld</i>	<i>Összesen</i>
csak tanul	33,9	25,4	29,7
csak dolgozik	44,1	49,6	46,8
tanul és dolgozik	3,9	3,9	3,9
inaktív	9,7	12,1	10,9
munkanélküli	8,4	8,9	8,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

¹⁸ A Mozaik 2001 vizsgálat központi koordinátora és jogtulajdonosa a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. A teljes minta 15–29 év közötti Kárpát-medencei magyar fiatalokra vonatkozik. Az erdélyi felvétel egy 1200 fős „belső erdélyi”, illetve 750 fős székelyföldi magyar, valamint egy szintén 750 fős belső erdélyi román mintára terjedt ki. A minták nemek, korcsoportok és régiók szerint reprezentatívak. Ebben az elemzésben a belső erdélyi magyar és a székelyföldi összevont adatbázist használtuk. A mintavétel módja a területi bontásban reprezentatív lépcsőzetes mintavétel volt, kvótás–sétálós háztartás-beazonosítással bővítve. Veres Valér – Magyarri Tivadar – Csata Zsombor: *Magyar fiatalok a Partiumban és Belső-Erdélyben az ezredfordulón*. Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány: Kolozsvár, 2002. 8–9.

Az ifjúsági korszakváltás nemzetközi tendenciái azt mutatják, hogy a fiatalok életpályájuk egyre nagyobb részét töltik az iskolában, ezzel párhuzamosan pedig egyre nagyobb hányaduk vállal teljes vagy részmunkaidős állást már az iskolából való kikerülés előtt. Ez az arány egy 1998-as felmérés szerint a 15–29 éves iskolába járó személyek közül Németországban 15 százalék, Dániában 26 százalék, Hollandiában 29 százalék volt.¹⁹ Amint táblázatunkból látható, az erdélyi magyar fiatalok esetében a teljes populáción belül ez csupán négy százalékot jelent,²⁰ ám a felsőoktatás bővülésével látványosan növekszik és a szünetes munkavállalás különféle formáival egészül ki²¹ (melyek közül a legjelentősebb az Egyesült Államokba irányuló munkaerőmozgás az egyetemi hallgatók körében).

A fiatalok munkavállalásával kapcsolatban az egyik legsúlyosabb problémát azonban a magas munkanélküliségi és inaktivitási arányok jelentik, amelyek 2001 végén közel 11 illetve 9 százalékot tettek ki. A megszokottól eltérően az inaktívak jelentős hányada nem az életciklusra jellemző események miatt inaktív (katonaság, gyerekvállalási szabadság), hanem a háztartásbeliek (37 százalék), az eltartottak (17 százalék) és az egyéb segélyezettek (9 százalék) aránya magas. Nagyságrendileg hasonló adatokat találunk a romániai fiatalokra vonatkozóan a nemzetközi statisztikákban is. Az Eurostat 2002-es munkaerő-felméréséből (3. ábra) kiderül, hogy a fiatalkori munkanélküliség leginkább az egykori keleti tömb államaiban a legmagasabb (Lengyelországban 44,5 százalék, Bulgáriában és Szlovákiában több mint 35 százalék), de Románia a maga 22,3 százalékaival is az uniós átlag felett helyezkedik el.

A Mozaik 2001 adatai²² ugyan néhány százalékponttal elmaradnak az Eurostat által rögzítettektől, az eltérés azonban feltehetőleg nem a romániai magyarok jobb munkaerőpiaci helyzetét mutatja, hanem a minták kor szerinti eltéréseinek köszönhető. A Mozaik 2001-ben ugyanis a 25–29 évesek is szerepelnek; ennek a korosztálynak az iskolából való kilépés

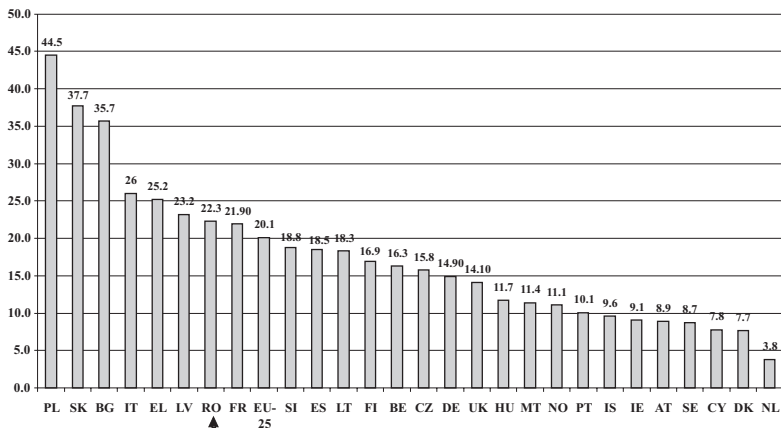
¹⁹ Galasi Péter – Timár János – Varga Júlia: *Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék: Budapest, 2001.

²⁰ A tanuló népességben belül pedig ennek megfelelően 9 százalékot jelent.

²¹ Ezzel kapcsolatban ld. Albert József: *Amerikai diákmunka a kulturális csereprogramok keretében és ennek hatása az erdélyi egyetemi hallgatók életstratégiáira*. Kézirat. BBTE – Max Weber Társadalomkutató Központ, 2002.

²² A fenti megfontolások alapján a munkanélküliekhez soroltuk az inaktívak közül a háztartásbelieket, az eltartottakat és az egyéb segélyezetteket is. A munkanélküliek aránya így 15,5 százalékra tehető. További elemzéseinkben is ezzel az aránnyal számoltunk.

3. ábra. A munkanélküliek aránya az oktatásból kilépett 15–24 éves fiatalok körében

Forrás: Key Data on Education in Europe 2005. 36., az Eurostat 2002-es felmérése alapján.

után általában több ideje és lehetősége van arra, hogy jobban helyezkedjen a munkaerőpiacon, emiatt a munkanélküliek aránya körükben alacsonyabb (10,9 százalék, szemben a 20–24 évesek 13,4 és a 15–19 évesek 34,5 százalékaival). Hasonlóképpen alacsonyabb munkanélküliségi és inaktivitási arányokról számolhatunk be a magasabb iskolai végzettségűek esetében (3. táblázat).²³

3. táblázat. Az erdélyi magyar oktatásból kilépett fiatalok aktivitás szerinti megoszlása, iskolai végzettség szerint (Mozaik 2001, N=1296)

	általános	szakiskola	líceum	felsőfokú	részmintá
gazdaságilag aktív	69,5	73,1	75,9	90,2	76,0
sorkatonára vagy gyermek-gondozói szabadságon van	13,6	10,8	8,4	3,0	9,1
munkanélküli	16,9	16,1	15,7	6,7	14,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

²³ Az európai országokra vonatkozó hasonló vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a romániai diplomás munkanélküliek aránya kevésbé különbözik az uniós átlagtól és az életkortól függően 3 és 6 százalék körülire tehető. (Key Data... 2005, i. m. 41.)

Az iskolából a munka világába történő átmenetről további értékes információkat tartalmaznak azok az adatok, amelyek az iskola befejezése utáni első munkahelyre vonatkoznak.²⁴ Amennyiben a fiatalok munkaerő-piaci státusát közvetlenül a tanulmányaik befejezése után vizsgáljuk, a munkanélküliek és az inaktívak előzőnél magasabb aránya figyelhető meg, ami arra vall, hogy az iskola utáni elhelyezkedés szélesebb rétegek számára jelent komoly nehézséget (4. táblázat). Eszerint a legkedvezőtlenebb helyzetben az érettségizett és az általános iskolai diplomát szerzett fiatalok vannak.²⁵ Adataink azt mutatják, hogy a munkahely-keresésben a formális oktatáson belül történő szakmaszerzésnek kiemelt szerepe van: a szakiskolai, de főként a felsőfokú végzettek körében ez jelentősen csökkenti a munkanélküliség kockázatát.

4. táblázat. Az erdélyi magyar oktatásból kilépett fiatalok aktivitás szerinti megoszlása 18 éves korban, illetve közvetlenül az iskola elhagyása után, iskolai végzettség szerint (Mozaik 2001, N=963)

	<i>általános</i>	<i>szakiskola</i>	<i>líceum</i>	<i>felsőfokú</i>	<i>rész minta</i>
gazdaságilag aktív sorkatonára vagy gyermek-gondozói szabadságon van	37,3	69,2	64,5	76,0	62,3
Munkanélküli	47,9	19,7	15,9	12,4	22,0
Összesen	14,8	11,1	19,6	11,6	15,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A gazdaságilag aktívak körültekintőbb vizsgálata azt mutatja, hogy a tanulmányaik után sikeresen elhelyezkedett fiatalok döntő hányada (95 százalékuk) alkalmazottként kezdett el dolgozni; nagyon kevés olyan személyt találtunk, aki az induláskor már saját vagy családja által létrehozott vállalkozását működtette volna. Az első munkahelyre vonatkozó statisztikákból az is kiderül, hogy a pályakezdő fiatalok tekintélyes hányada képzettségéhez mérten alacsonyabb státusú foglalkozáskategóriában dolgozik (5. táblázat). Ez különösen érvényes a líceumot végzettekre,

²⁴ Elemzésünkben Shavit és Müller hipotéziseit követve csak az első munkahelyre vonatkozó adatokat vizsgáljuk, mert ebben érvényesül leginkább a képzés hatása.

²⁵ A fiatalok munkahelyi életpályáját 18 éves koruktól rögzítettük, így azoknak, akik korábban befejezték tanulmányaikat (általános iskolát és szakiskolát végzetek), már volt néhány évük arra, hogy munkahelyet találjanak, ezért esetükben a 18 éves korukban rögzített adatsorok feltehetőleg már egy kedvezőbb munkaerőpiaci helyzetet mutatnak.

akiknek több mint fele az érettségi oklevél birtokában csak munkás vagy kereskedelmi eladói munkakörben kapott állást. Hasonló helyzetben van a felsőfokú oklevéllel rendelkezők legalább egyharmada, akik első foglalkozásukhoz viszonyítva egyértelműen felülképzettek.²⁶ Amint az várható volt, a mezőgazdasági dolgozók legnagyobb hányada az általános iskolát végezték köréből kerül ki, de ebben a foglalkozáskategóriában a szakiskolások is felülreprezentáltak.

5. táblázat. Az erdélyi magyar oktatásból kilépett aktív fiatalok foglalkozás szerinti megoszlása 18 éves korban, illetve közvetlenül az iskola elhagyása után, iskolai végzettség szerint (Mozaik 2001, N=817)

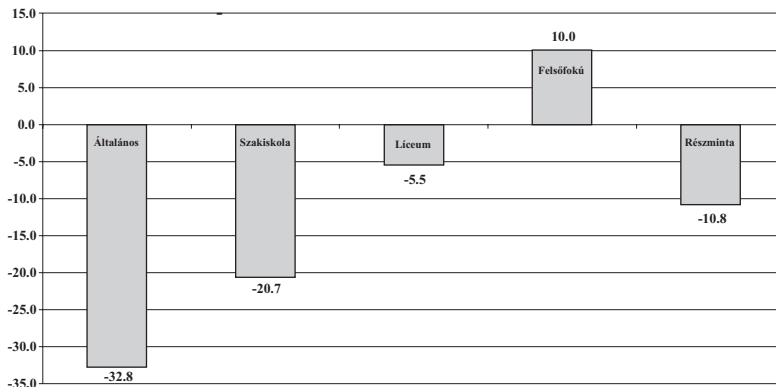
	általános	szakiskola	liceum	felsőfokú	részmita
értelmiségi beosztott, vállalkozó, vezető	0	0	1,4	66,7	9,7
nem fizikai dolgozó alacsony és közepes rangú tisztviselő, hivatalnok stb.)	3,5	5,3	27,8	18,9	16,6
kisiparos, kisvállalkozó	6,3	16,8	10,4	4,5	10,5
gazdálkodó	28,9	13,5	6,2	0	11,1
munkás, kereskedelmi alkalmazott (eladó)	61,3	64,4	54,2	9,9	52,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A képzettségi státuson aluli munkaviszonyok még szemléletesebb mutatója a fiatalok első munkahelyen szerzett keresetének nagysága, amely egyedül a felsőfokú végzettségűek körében haladja meg az adott évre jellemző országos átlagfizetést²⁷ (4. ábra). Eszerint az általános iskolát végzett fiatalok átlagosan harmadával, a szakiskolát végzettek pedig ötödével kerestek kevesebbet az első munkahelyükön, mint egy átlagos állampolgár. Figyelemre méltó továbbá, hogy ahogyan haladunk a magasabb végzettségű csoportok irányába, úgy nő a jövedelmek szórása, ami

²⁶ A nemzetközi statisztikák azt mutatják azonban, hogy a diplomás romániai fiatalok ilyen mértékű „felülképzettsége” elmarad az EU-s országokban megfigyelhető trendektől. Míg Romániában a felsőfokú végzettségűek messze több mint 80 százaléka van értelmiségi, menedzseri vagy hivatalnoki pályán, az uniós átlag esetében ez nem haladja meg a 75 százalékot (*Key Data ... 2005*, i. m. 46.).

²⁷ Az egyes évekre vonatkozó átlagfizetést az euró későbbi bevezetése miatt dollárban számoltuk ki, a Román Nemzeti Bank adatai alapján (www.bnr.ro).

4. ábra. Az első munkahelyen szerzett havi kereset nagyságának eltérése az országos átlagfizetéshez képest (százalékban) – a tanulmányaikat befejezett erdélyi magyar fiatalok –

Forrás: Mozaik 2001.

azt jelenti, hogy képzettségi hierarchián felfelé haladva jövedelem szerint egyre differenciáltabb csoportokat találunk.

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a munkaerőpiacon történő helyezkedés szempontjából az iskolai végzettségnek kiemelt szerepe van, de sokkal inkább formális elvárásként, mint szakspecifikus tudást igazoló jogosítványként van jelentősége. Eredményeink azt valószínűsítik, hogy bizonyos típusú foglalkozási pályák esetében nélkülözhetetlen az előírtnál magasabb végzettséget igazoló oklevél megléte, ami egyértelműen a diplomák értékének inflációjához és a munkaerő-rekrutáció szempontjainak relativizálásához is vezet.

A magasabb iskolai végzettség ugyanakkor nem garantál nagyobb biztonságot, nincsenek egyértelműen arra utaló jelek, hogy az egyetemi oklevél birtokában kockázatmentesebbé válna a munkahelyi életpálya. Ezt igazolják azok a megfigyeléseink, melyek során az életpályák teljes hosszán számoltuk össze a munkahely-váltásokat. Ebből az derül ki, hogy az alacsonyabb végzettségűek gyakrabban váltottak munkahelyet, ez azonban nem tekinthető szimptomatikusnak, mert ez a csoport korábban fejezte be tanulmányait, és emiatt átlagosan több időt töltött el a „munka mezején”. Ezzel összhangban az első munkahely időtartamának hosszára vonatkozó adataink sem mutatnak szignifikáns eltérést az egyes végzettség-kategóriák szerint.

Vizsgálatunk utolsó fázisában a frissen végzett diplomások munkaerő-piaci helyzetéről mutatunk be néhány adatot. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzettjei körében készült teljes körű vizsgálat adatai szerint²⁸ a frissen végzettek körében folyamatosan növekszik a munkanélküliek aránya, emiatt későbbi időpontra tolódik a munkaerőpiacon történő elhelyezkedés. Azok körében, akik a megkérdés időpontjában már dolgoztak (és válaszoltak a vonatkozó kérdésekre), kétharmadra tehető azoknak az aránya, akik rögtön a felsőfokú tanulmányok befejezése után álltak munkába, de egyre többen vannak azok is, akik már egyetemi éveik alatt dolgozni kezdtek (2003-ban ez az arány 20 százalék volt).

A tanulmányok befejezése utáni elhelyezkedést illetően markánsabb etnikum szerinti eltéréseket regisztráltunk: a magyar végzős diákok kisebb arányban helyezkednek el az egyetem befejezése után, mint a románok, ugyanakkor nagyobb hányaduk tanul tovább posztgraduális intézményben. Hipotéziseink szerint az első látásra pozitív fejleménynek tekinthető továbbtanulási szándék mögött – megfelelő lehetőségek híján – tulajdonképpen a munkába való kilépés előli menekvés forgatókönyve áll. Az erdélyi magyar magasan képzett, pályakezdő fiatalok romló munkaerő-piaci esélyeit jelzik azok az adatok is, miszerint a magyarok erőteljesen alulreprezentáltak a versenyszférában és arányukon felül vannak jelen az állami költségvetési intézményekben.²⁹

Vizsgálati kérdéseink szempontjából különös jelentőséggel bírnak azok a megoszlások, amelyek egyrészt a képzettségnek megfelelő munkahelyre, valamint a munkahelykeresés módjára vonatkoznak. Eszerint azok aránya, akik végzettségüknek megfelelő munkahelyen dolgoznak, a teljes populációban 81,4 százalékra tehető, ez azonban, amint az 6. táblázat mutatja, folyamatosan csökkenő tendenciát mutat.

---

²⁸ A felvétel folyamatosan zajlik, az egyetemi oklevél átvételének időpontjában. Adataink az 1997 és 2003 között végzettekre vonatkoznak, esetszám: 20373.

²⁹ Az eltérés kapcsán szóba jöhet a magyarizációk közül az intézményes diszkrimináció hipotézise tűnik a legvalószínűtlenebbnek (hiszen annak éppen a költségvetési intézményekben kellene erőteljesebben érvényesülnie). Véleményünk szerint kisebb magyarázóerőt képvisel – de fontos lenne megvizsgálni – az egyre gyakrabban hangoztatott nyelvi hátrányok kérdése, miszerint a pályakezdő magyar fiatalok a nem megfelelő román nyelvtudásuk miatt kerülnek hátrányos helyzetbe a piaci szektorban. Bár átfogó elemzés erre vonatkozóan sincs, megkockáztatjuk azt a hipotézist, hogy a különbségekért inkább a szakmai hálózatokban fellelhető etnikai zárványok a felelősek.

6. táblázat. A Babeş–Bolyai Tudományegyetemen végzett, munkába állt fiatalok százalékos megoszlása, a munkahely jellege szerint (N=15995)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Végzettségnek megfelelő munkahely	91,7	90,5	88,0	79,5	75,5	72,8
Végzettségnek nem megfelelő munkahely	8,3	9,5	12,0	20,5	24,5	27,2

Forrás: „A BBTE végzőseinek munkaerőpiaci helyezkedése” vizsgálat, 1997–2002

A főiskolát végzettek körében ennél is alacsonyabb arányokról beszélhetünk, csupán 64 százalékuk dolgozik végzettségének megfelelő munkakörben. Etnikai hovatartozás szerint is kisebb, ám szignifikáns eltérés figyelhető meg: az elmúlt évek során a magyarok 83 százalékának, a románok 81 százalékának sikerült képzettségének megfelelő állást találni.

Arra a kérdésre, hogy jelenlegi munkahelyükről milyen információforrásból szereztek tudomást, a legtöbben (37,8 százalék) a médiát jelölték meg. Őket követik azok, akiknek felajánlották az állást (26,7 százalék), illetve azok, akik családi vagy baráti kapcsolataikon keresztül szereztek aktuális munkahelyüket (23,1 százalék). Összességében az 1997–2002-es periódust tekintve 11,1 százalékra tehető azok aránya, akik munkaerő-közvetítő ügynökségeken keresztül jutottak aktuális munkahelyükhöz, további 1,2 százalék pedig maga alapított vállalkozást.

7. táblázat. A Babeş–Bolyai Tudományegyetemen végzett, munkába állt fiatalok százalékos megoszlása aszerint, hogy milyen információforrásból szereztek tudomást munkahelyükről (N=15995)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
ügynökség	5,5	7,6	8,5	12,3	14,7	16,6
média	43,7	38,0	34,9	31,5	29,0	35,5
család, barátok	20,0	22,4	24,0	25,4	25,3	23,9
„felajánlották, hogy elfoglaltam”	30,6	31,4	31,7	29,0	29,1	22,0
saját vállalkozás	0,3	0,6	0,8	1,8	1,8	2,0

Forrás: „A BBTE végzőseinek munkaerőpiaci helyezkedése” vizsgálat, 1997–2002

Ha az egyes információforrásokat formálisra (munkaerő-közvetítő ügynökségek, média) és informálisra (családi, baráti kapcsolatok, illetve a „felajánlották, hogy elfoglalom”-mal válaszoló) bontjuk, akkor azt látjuk, hogy mindkettő hasonló súllyal (fele-fele arányban) van jelen a munkaközvetítésében.

Ennél lényegesebb az információforrások fontosságának időbeni vizsgálata, amiből az derül ki, hogy a munkahely-keresésben egyre nagyobb szerep jut a munkaerő-közvetítő ügynökségeknek, és ha lassan is, de folyamatosan növekszik a saját vállalkozásba kezdők aránya.

Összegzés

A romániai felsőoktatási rendszer szerkezetét a Shavit–Müller-féle hipotézisek mentén megvizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az egyetemi képzés decentralizációját szorgalmazó reformok eredményeképpen fokozatosan csökken a rendszer standardizáltsága és rétegzettsége. A munkába állás szempontjából ennek az a természetes következménye, hogy a pályakezdő fiatalok esetében egyre alacsonyabb a megfelelés a végzettség és a munkahelyi státus között, ami az intézményes képzés és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás szimptomatikus jele. Erre egyrészt a képzettség foka (iskolai szint) és a foglalkozási státus összefüggéseit vizsgálva mutattunk rá, melynek során kiderült, hogy a pályakezdő fiatalok jelentős hányada végzettségén aluli munkát kénytelen vállalni, hosszú éveket átlagon aluli keresetért dolgozik, képzettségétől eltérő munkahelyen „parkol”. Romló tendenciákról számoltunk be akkor is, amikor a végzettség jellege és az első munkahely profilja közötti megfelelés időbeli trendjeit vizsgáltuk. A bővülő felsőoktatás tehát – a Shavit–Müller-féle 4. hipotézisnek megfelelően – tovább erősíti az oktatás és a munkaerőpiac közötti aszinkronitás mértékét.

Ilyen feltételek mellett egyre nyilvánvalóbb az, hogy a felsőoktatási intézmények által kibocsátott jogosítványok a munkaerőpiacon nem tudnak kielégítő irányzékként szolgálni a folyamatosan megújuló humán erőforrás minőségéről. Ezt a szerepet a személyközi (paternalisztikus és szakmai) viszonyok és egyre inkább a formális oktatáson kívüli intézmények (munkaközvetítők) látják el. Az oktatásból a munkába történő átmenet vezérlésében tehát egyre nagyobb szerep jut a piacnak, amely rugalmasabban képes kezelni a gazdaságban egyre gyorsabban

változó humán erőforrás-igényeket. A romániai viszonyokat szemlélve további lényeges probléma, hogy egyelőre még meglehetősen szűk az a piaci szegmens, amely ezt a feladatot – kizárólag a szakmai kompetencia szempontjait érvényesítve – érdemben el tudná látni. Egy ilyen intézményhálózat kiépüléséig tehát a munka világába kilépő romániai (és ezen belül az erdélyi magyar) fiatalok a maguk egyedi módján kénytelenek az elhelyezkedéssel járó kockázatok terhére a vállukra venni.

DUX LÁSZLÓ

Külföldi munkavállalók Japánban*

Bevezetés

A japán társadalom egyre gyorsabb előregedése miatt az ország lakossága és ezzel együtt munkaereje lassan, de folyamatosan csökken. A folyamatnak köszönhetően 2050-re Japán lakossága várhatóan 26 millió fővel lesz kevesebb, mint ma, ami az 1970-es szintre való visszaesést jelent.¹ Más, hasonló demográfiai és a gazdasági helyzetben lévő államokhoz képest Japánban azonban továbbra is meglepően alacsony a bevándorlás szintje és a külföldi munkavállalók aránya, ami különböző földrajzi, történelmi és társadalmi tényezőkre vezethető vissza. A külföldi munkavállalók aránya azonban az elmúlt két évtizedben, ha lassan is, de biztosan növekedett, függetlenül attól, hogy a gazdaság éppen fellendülőben vagy leszálló ágban volt. A migráns munkavállalók helyzete – hasonlóan más országokhoz – Japánban sem mondható kielégítőnek, gyakran szenvednek hátrányos megkülönböztetést és általában úgynevezett „3k”, *kitsui*, *kitanai* és *kiken*, azaz megerőltető, piszkos és veszélyes munkaköröket töltenek be.² A következő tanulmány célja a Japánban munkát vállaló külföldiek jogi helyzetének bemutatása – ehhez először a kérdés történelmi és társadalmi hátterét szükséges röviden bemutatni.

---

* A tanulmány a Japán Alapítvány támogatásával készült.

¹ *Ageing and Employment – Japan*. OECD: Paris, 2004. 43.

² A kifejezés az angol „3d” – *difficult, dirty, dangerous* munkák megfelelője. Nishitani, Satoshi: *Vergleichende Einführung in das japanische Arbeitsrecht*. Carl Heymanns Verlag: Köln, 2003. 89.

Történeti áttekintés

A mai Japánt alkotó szigetek körülbelül 20 ezer évvel ezelőtt váltak el Ázsiától. Ekkorra már jelentős számban érkeztek különböző embercsoportok a területére, amelyek legkorábbi megjelenését ma 30 ezer évvel ezelőttre teszik.³ Az ezt követő évszázadokban elsősorban Kínából, de Koreából és Indiából is sok művész, buddhista hittérítő és pap, tanító, kalandor és kereskedő érkezett a szigetekre. Japán kereskedők egy telepet létesítettek a mai Thaiföld területén.⁴ Az 1500-as évek közepén megjelentek az első portugál, majd később spanyol hajósok Japán partjainál, akiket hamarosan követtek a jezsuita szerzetesek, rövid időn belül jelentős sikereket elérve. A hatalmukat ekkortájt megerősítő shōgunok azonban felismerték a nyugati befolyás veszélyeit, ezért elrendelték az ország bezárkózását és az idegenek kitiltását. Az 1600 és 1850 közötti időszakban ezért Japán elzárkózása miatt csak nagyon korlátozott mértékben léphettek külföldiek az ország területére – elsősorban holland és kínai kereskedők,⁵ de hasonlóképpen japánok is csak kivételesen utazhattak külföldre.⁶ Az időszak politikája egyrészt lehetővé tette az ország önállóságának megőrzését, és bár Japán így kimaradt a nyugati technikai fejlődésből, a létrejött homogén társadalom megkönnyítette a későbbi modernizációt. Ugyanakkor a hosszú bezárkózás hozzájárult a külföldiekkel szembeni bizalmatlanság kialakulásához is.

Az 1868-as meiji restauráció⁷ és az azt követő modernizáció új fejezetet nyitott Japán migrációs folyamataiban is. A diplomáciai és katonai sikereknek köszönhetően Japán megnövelte befolyását a kelet-ázsiai térségben, ahová egyrészt megindult a japánok – elsősorban kereskedők, tisztviselők és katonák – elvándorlása, másrészt a jelentős otthoni ipari, bányászati és vasúti fejlesztésekhez nagy számban toboroztak főleg koreai

³ Mason, R. H. P. – Caiger, J. G.: *A History of Japan*. Tuttle Publishing: Boston, 1997. 19–20.

⁴ Lubis, Mochtar: Japan, from economic power to cultural inspiration. In: Armour, Andrew J. L. (ed.): *Asia and Japan – The search for modernization and identity*. Keio University: Tokio, 1985. 29.

⁵ Mason – Caiger: *A History of Japan*, i. m. 202–209.

⁶ Főleg kereskedőkként. Lubis: Japan, i. m. 29.

⁷ A restauráció megindításában is kiemelkedő szerepet játszott a külföldiekkel szembeni megaláztatások miatti felháborodás és az erősebb központi vezetés iránti igény. Mason – Caiger: *A History of Japan*, i. m. 262.

és kínai munkásokat.⁸ Bár pontos számuk nem ismert, arról maradtak feljegyzések, hogy a nagy 1923-as földrengést követően sok koreai munkást megöltek japán fiatalok, mert kútmérgezéssel és gyújtogatással vádolták őket.⁹ Ennél fontosabb folyamat volt azonban a közegészségügyi és mezőgazdasági reformnak köszönhetően gyorsan gyarapodó japán lakosság kivándorlása. Ennek köszönhetően 1920-ra 581 ezer japán élt külföldön, közülük 136 ezren az Amerikai Egyesült Államok kontinentális részén, 112 ezren Hawaiiion és 34 ezren Brazíliában.¹⁰ A két világháború között tovább folytatódott a kivándorlás, azonban a migránsok jelentős része ekkor már Dél-Amerika felé vette az irányt (Brazília mellett Peruba, Kolumbiába, Mexikóba, Bolíviába és Argentínába), mivel az USA 1924-ben leállította a japánok bevándorlását,¹¹ de sokan telepedtek le az expanziós politikával megszerzett új területeken is, főleg Mandzsúriában. A háború alatt a hadiipar kiszolgálására és a katonák „szórakoztatására” nagy számban szállítottak koreai kényszermunkásokat Japánba, aminek köszönhetően 1945-re körülbelül 2 millió 300 ezer koreai tartózkodott a szigetországban, akik közül több mint félmillióan a háború vége után is az országban maradtak.¹²

A világháborút követően folytatódott a kivándorlás az országból, de a gazdasági fellendülésnek köszönhetően mértéke egyre kisebb lett, 1961-ben pedig először jelentettek be több betöltetlen munkakört, mint ahány regisztrált munkanélküli volt az országban.¹³ A munkaerőhiány áthidalására azonban ekkor még nem merült fel a szigorú bevándorlási jogszabályok lazítása; ennek köszönhetően 1985-ben Tadashi Hanami még a következőképpen fogalmazhatott: „Japánban egyedülálló módon az ipari országok között nem találkozhatunk a vendégmunkások problémáival, mivel az országnak sikerült megőriznie munkaerejének homogenitását,

⁸ Hanami, Tadashi: *Labour Law and Industrial Relations in Japan*. Kluwer Law and Taxation Publisher: Deventer, 1985. 23.

⁹ Allen, George C.: *Modern Japan and its Problems*. Athlone Press: London, 1990. (eredetileg 1928.) 219.

¹⁰ Uo. 192.

¹¹ Ezt az egyértelműen rasszista indíttatású szigorítást akkora sérelemként élte meg az ország vezetése, hogy egy japán diplomata tiltakozásul lefejezte magát az amerikai nagykövetség előtt, de általában is jelentősen hozzájárult az Amerika-ellenes hangulat elterjedéséhez. Uo. 26.

¹² Yasunori, Fukuoka: *Koreans in Japan: Past and Present*. *Saitama University Review*, Vol. 31. No. 1. <http://www.han.org/a/fukuoka96a.html> 2006.02.10.

¹³ Inove, Keichi: *From labour surplus to labour shortage economy: the case of Japan*. *International Labour Law*. Vol. 113. No. 2. 1976. 217–225.

megelőzve így a vendégmunkások okozta gondokat mind a munkaügyi kapcsolatok, mind a társadalom egészének vonatkozásában.”¹⁴

A nyolcvanas évek második felétől kezdődően azonban a konjunktúra-gazdaság mámorában az egyre inkább szorító munkaerőhiány betöltésére megindult a külföldi munkavállalók beáramlása.¹⁵ Ettől az időszaktól kezdődően évről évre több és több külföldi munkavállaló érkezett Japánba, aminek a buborék-gazdaság kipukkadása és a máig tartó recesszió sem szabott gátat.¹⁶ A folyamat hatására a regisztrált külföldiek száma az 1978-as 766.894-ről 2004-re 1.973.747-re nőtt, azaz az összlakosság 0,67%-áról 1,55%-ra nőtt arányuk,¹⁷ amely bár továbbra is elmarad a legtöbb fejlett ipari állam hasonló adatától, mégis jelentős változásokat takar.

A külföldi munkavállalók helyzetének jogi szabályozása

A külföldi munkavállalók és egészében a külföldiek Japánban való belépését és tartózkodását máig a többször módosított, 1951-ben elfogadott, Bevándorlásról és menekültekről szóló törvény szabályozza.¹⁸ A törvény elfogadásának időpontja egyben rámutat a japán migrációs politika egyik legfontosabb jellemzőjére is, nevezetesen arra, hogy annak kereteit ugyan jogszabály tartalmazza, de tényleges kialakításában nagyobb szerepet kapnak a különböző kormányzati – főleg igazságügyminiszteri – állásfoglalások és programok. Így lehetséges az, hogy az 1989-ig alig módosított törvény a munkaerő-migráció szempontjából nagyon eltérő időszakokban tölthette be szerepét.

Az eredeti törvény alapján külföldiek 27 kategóriában léphettek az ország területére, munkát azonban csak azok vállalhattak Japánban, akik állandó letelepedési engedéllyel rendelkeztek – ez lényegében a háború után az országban maradt koreaiakat jelentette –, vagy olyan speciális szaktudással rendelkeztek, amely nélkülözhetetlennek minősül a gazdaság számára.¹⁹ A nagyon szigorú szabályozást azzal indokolták, hogy a külföldiek bevándorlása nagy társadalmi költségekkel jár, veszélyezteti

¹⁴ Hanami: *Labour Law*, i. m. 60.

¹⁵ Kuwahara, Yasuo: Migrant Workers in the Post-War History of Japan. *Japan Labour Review*, Vol. 2. No. 4. 2005. 29.

¹⁶ Nishitani: *Vergleichende Einführung*, i. m. 89.

¹⁷ Tezuka, Kazuaki: Foreign Workers in Japan: Reality and Challenges. *Japan Labour Review*, Vol. 2. No. 4. 2005. 48.

¹⁸ The Law Regarding Immigration and Refugees. Decree No. 319. 1951.

¹⁹ Nishitani: *Vergleichende Einführung*, i. m. 90–91.

az ország biztonságát és felveti annak a lehetőségét, hogy kétosztályú társadalom jön létre, amelyben a rosszabb megítélésű állásokat kizárólag külföldiek töltik be – ez a valóságban természetesen a törvény ellenére is bekövetkezett.

1989-ben felülvizsgálták a törvényt és hozzáigazították a realitásokhoz. Az 1990 június elsejével hatályba lépett módosításokkal a külföldiek kategóriáit tizenhatra csökkentették és több szempontból ésszerűsítették, elsősorban abból a célból, hogy a magasan kvalifikált külföldiek könnyebben az országba juthassanak. A törvény ugyanakkor továbbra is tiltja a tartózkodási engedéllyel nem rendelkezők munkavállalását és újdonságként súlyos szankciókat is kilátásba helyez a szabály megszegőivel szemben. Végül a törvény jelentősen egyszerűsítette a külföldiek beléptetésével, valamint tartózkodásukkal és letelepedésükkel kapcsolatos hivatalos eljárás, azaz egyrészt megkönnyítette a külföldiek belépését, másrészt fenntartotta a nem kvalifikált külföldiek munkavállalásának tilalmát.²⁰

A törvénytől a gyakorlatban nagyobb szerepe van az igazságügy-minisztérium által öt évente meghirdetett programnak, amely meghatározza a kormány migrációs politikáját. A legutóbbi programot 2005 márciusában fogadták el, amely prioritásként az öregedő társadalomnak megfelelő rendszer kialakítását határozta meg. A miniszterelnök által létrehozott Gazdasági és Pénzügyi Kongresszus által 2005 áprilisában elfogadott „Japán a 21. században” című szakértői anyag a japánul beszélő és megfelelő szakképzettséggel rendelkező külföldiek bevándorlásának megkönnyítését javasolta. A javaslat arra is kitér, hogy a külföldiek és a japánok együttműködését és együttélését elő kell segíteni mind a helyi, mind a munkahelyi szinten.²¹ Az idézett anyagok alátámasztják a nem jogi normák jelentőségét Japán külföldi munkavállalókkal kapcsolatos magatartásával kapcsolatban, ami véleményem szerint nagy problémát jelent a jogbiztonság szempontjából.

Természetesen a külföldi munkavállalók számára a legbiztosabb védelmet az nyújtja, ha a japán állampolgárokkal megegyező elbánásban részesülnek. Éppen ezért nagyon fontos, hogy a munkaügyi standardoktól szóló törvény 3. szakasza a tiltott diszkrimináció eseteinek felsorolásánál tartalmazza az állampolgárságon alapuló diszkrimináció tilalmát

²⁰ Shimada, Haruo: *Japan's „Guest Workers” – Issues and Public Policies*. University of Tokyo Press: Tokio, 1994. 62.

²¹ Iguchi, Yasushi: *Country Report – Japan*. Japan Institute for Labor Policy and Training, Seminar on Labor Migration in Asia, Tokio, 2006. február 17. 19.

is.²² Ez alapján a külföldiek munkavállalásának legalitásától, illetve illegitimitásától függetlenül kiterjed rájuk a munkakörülményekről, a minimálberről, a munkahelyi biztonságról és a szakszervezetekről szóló törvények hatálya. Ugyanakkor a munkanélküliség és a munkahelyi balesetek esetére létrehozott biztosítási rendszereknek nem válnak automatikusan tagjaivá,²³ ami természetesen jelentős hátrányokkal járhat.²⁴ További problémát jelent, hogy a diszkriminációt tiltó fenti rendelkezés csak a munkaviszony megkezdését követően védi a munkavállalót, azaz a külföldön történő munkaerő keresése és a leendő munkavállalók kiválasztása során semmi sem védi a migránsokat.

A külföldi munkavállalók kategóriái

A külföldi munkavállalók következő fő kategóriáit különböztethetjük meg Japánban: diplomaták és nemzetközi szervezetek alkalmazottai, külföldi specialisták, hazatelepült korábbi kivándorlók, külföldi gyakoronokok és diákok, valamint az illegális migránsok.

Az első kategóriába tartozók mindenféle további engedélyezés nélkül fejthetik ki tevékenységüket Japánban. Ebbe a kategóriába tartoznak a külföldi diplomaták, köztisztviselők és a nemzetközi szervezetek alkalmazottjai. Nem engedélyköteles a külföldi professzorok, művészek, vállalási tevékenységet folytatók és az újságírók munkavégzése sem.

A következő csoport az olyan külföldi specialisták csoportja, akiknek a szaktudása szükséges a japán gazdaság megfelelő növekedéséhez. Az ebbe a csoportba tartozó külföldiek száma folyamatos növekedést mutat a háború vége óta, számuk 1999-ben körülbelül 120 ezer,²⁵ 2003-ban pedig 185.556 volt.²⁶ Ez a magas szám ugyanakkor megtévesztő, mivel a szórakoztatóiparban foglalkoztatottakat is ebbe a kategóriába sorolják, de rajtuk kívül jelentős számban találhatóunk mérnököket és nyelvtanárokat ebben a csoportban. A magasan kvalifikált munkaerő becsábításában Japán éles versenyt folytat az USA-val és Európával,

²² Nishitani: *Vergleichende Einführung*, i. m. 61–62, 93.

²³ Sugeno, Kazuo: *Japanese Labor Law*. University of Tokyo Press: Tokio, 1992. 74.

²⁴ Nishitani szerint a munkakörülményekről szóló törvény hatálya sem terjed ki a külföldi munkavállalókra, de Sugeno ezzel ellentétes véleménye az általában elfogadott.

²⁵ Nishitani: *Vergleichende Einführung*, i. m. 92.

²⁶ Ogawa, Makato: Current Issues Concerning Foreign Workers in Japan. *Japan Labor Review*, Vol 2. No. 4. 2005. 6.

azonban Kína és India földrajzi közelsége ellenére a nyelvi és kulturális nehézségek miatt lemaradni látszik. Az elmúlt időszakban végbement technológiai változások azonban lehetővé tették a termelés – elsősorban szolgáltatásnyújtás – kihelyezését más országokba (*outsourcing*), amivel gyakran élnek a japán vállalatok is, így csökkentve a munkaerőhiányt.²⁷

A japán gazdaságnak azonban természetesen nemcsak magasan képzett külföldiekre volt és van szüksége, hanem olyanokra is, akik alacsonyabb bérért hajlandóak bizonyos munkákat elvállalni, vagy egyáltalán elvállalnak bizonyos, az őslakosok által lenézett munkákat. A munkaerőhiány betöltésére a nyolcvanas évek közepétől folyamatosan érkeztek a korábban *Dél-Amerikába kivándorolt japánok, illetve leszármazottaik*.²⁸ Az 1990-es törvénymódosítás legalizálta helyzetüket és létrehozta az úgynevezett *Nikkeijin* kategóriát. A második generációs leszármazottak (*nisei*) három évre, míg a harmadik generációs leszármazottak (*sansai*) egy évre kapnak olyan vízumot, amely lehetővé teszi a munkavállalást is. A szakképzést nem igénylő munkakörök külföldiekkel történő betöltésére a japán kormány így olyan megoldást választott, amely egy kiskapun keresztül úgy teszi lehetővé a probléma áthidalását, hogy nem veszélyezteti az ország kulturális és etnikai homogenitását.²⁹ A törvénymódosítást követően a japán származású migránsok száma gyors növekedésnek indult, 2003-ban számuk 230.866 volt,³⁰ és egyes becslések szerint további tízezrek készülnek visszavándorolni szüleik vagy nagyszüleik hazájába a japán ősökkel rendelkező dél-amerikaiak közül, akiknek a száma közel egymillióra tehető. A német *Spätaussiedler*ekhez hasonlóan a nikkeijinek integrációja jóval nehezebbnek bizonyult, mint azt az 1990-es reform idején gondolták. Különböző felmérések szerint közülük és családtagjaik közül sokan nem beszélnek megfelelő szinten a japán nyelvet, ami nehézzé teszi beilleszkedésüket. Gyakran szenvednek hátrányos megkülönböztetést mind a foglalkoztatás, mind az élet más területein, ami részben magyarázattal szolgál arra is, hogy körükben jóval

²⁷ Kuwahara: *Migrant Workers*, i. m. 40–41.

²⁸ Japán emigránsok 1908-tól kezdtek el Dél-Amerikába – főleg Brazíliába – kivándorolni. Az utolsó kivándorlókat szállító hajó 1973-ban kötött ki Brazíliában, a japán gazdasági csoda és a dél-amerikai gazdaságok nehézségei miatt a folyamat azonban gyorsan megfordult. Ninomiya, Masato – Tanaka, Aurea Christine: *Brazilian workers in Japan. University of Tokyo Journal of Law and Politics*, Vol. 1. No. 1. 2004. 121–143.

²⁹ Uo. 127. o.

³⁰ Ogawa: *Current Issues*, i. m. 9.

magasabb a bűnelkövetők száma, mint a japán társadalom egészében.³¹ A kormány szándéka az Európából ismert, migránsokkal kapcsolatos társadalmi problémák megelőzésére tehát kudarcot vallott, és jelentős változtatások szükségesek – elsősorban az oktatásban – a helyzet kielégítő kezelésére.³²

A japán gazdaság szakképzetlen munkaerőhiányát a hazatelepült nikkeijinek nem tudták megszüntetni, ezért a munkáltatói oldal nyomására más kiskapukat is nyitottak. A japán vállalatok, kihasználva a bevándorlási törvény adta egyik lehetőséget, más – főleg ázsiai – országokból úgynevezett „*gyakornokokat*” fogadtak, akik elméletileg a fejlett termelésben való jártasság megszerzése után hazájukba hazatérve hozzájárultak volna a technológiatranszferhez. A gyakornokoknak a törvény szerint legalább a munkaidejük egyharmadát valamilyen iskolaszerű képzésben kellett tölteniük és az adott munkáltatónál alkalmazottak legfeljebb öt százalékát teheték ki. Közülük sokan a gyakornoki év letelte után is az országban maradtak, illegálisan munkát vállalva az őket nagyon szívesen alkalmazó kis- és közepes vállalatoknál. A helyzet megoldására 1991-ben a japán kormány létrehozott egy önálló szervezetet, a Japán Nemzetközi Gyakornoki Együttműködés Szervezetét, amely több minisztérium felügyelete alatt 1993-ban kezdte meg működését,³³ és egyidejűleg meghosszabbította a gyakornokoskodás idejét egyről három évre. A program keretein belül 1993-ban 5054, míg 2003-ban már 53.503 külföldi tartózkodott Japánban.³⁴ A technikai gyakornokok legnagyobb része a textiliparban – azaz nem egy high-tech iparágban – volt foglalkoztatva, ami megkérdőjelezi a tényleges technológiatranszfer megvalósulását, és rámutat a japán gazdaság szakképzetlen munkaerő iránti igényére. A gyakornokok kiszolgáltatott helyzete az 1991-es reform ellenére is megmaradt, továbbra sem minősülnek ugyanis munkavállalónak és jóval alacsonyabb béreket kapnak a japán munkavállalóknál. Az őket foglalkoztató, főleg közepes és kisvállalatok ugyancsak nehéz helyzetben vannak, ugyanis gyakran képtelenek a képzési kötelezettségüknek eleget tenni, és így törvénytességre kényszerülnek.³⁵

³¹ Tezuka: *Foreign Workers*, i. m. 57–62.

³² Tezuka, Kazuaki: *How the 21st Century Japanese Society accepts foreigners*. 16th Symposium of the Global Industrial and Social Progress Research Institute. United Nations University, Tokio, 2006. január 31.

³³ Kuwahara: *Migrant Workers*, i. m. 38–39.

³⁴ Ogawa: *Current Issues*, i. m. 10.

³⁵ Kuwahara: *Migrant Workers*, i. m. 40.

A szakképzetlen munkaerő iránti keresletet kielégítő külföldiek harmadik csoportja a Japánban tanuló külföldi *diákok* csoportja, akik részben legálisan, részben illegálisan munkát vállalnak tanulmányaik mellett. Az úgynevezett *Arubeito*,³⁶ azaz a hallgatók tanulás melletti munkavállalása széles körben elterjedt gyakorlat a japánok körében is. A *college*-ok külföldi hallgatói bejelentés nélkül vállalhatnak munkát heti 28 órában, míg a gimnazisták, a nyelvviskolák hallgatói és a szakképzésben részt vevők heti 20 órában tehetik ugyanezt. A napi munkavégzés hossza mindkét esetben csak napi négy óra lehet, a nyári szünetet kivéve, amikor napi nyolc óra engedélyezett, feltéve, hogy erre külön engedélyt szereztek. A „szórakoztatóiparban” tilos a tanulók foglalkoztatása. Az így munkát vállaló külföldiek egy részének Japánban tartózkodásának elsődleges oka nem is a tanulás, hanem a munkavégzés,³⁷ sokan közülük pedig tanulmányaik elvégzése után is illegálisan az országban maradnak.³⁸

A Japánban munkát vállaló külföldiek utolsó kategóriája az *illegálisan* az országba érkező vagy ott munkát vállalók jelentős számú csoportja. Japán földrajzi fekvése miatt elsősorban a második eset a jellemző, azaz, hogy a valamilyen legális formában az országba belépő külföldi ott – kategóriájára vonatkozó szabályok ellenére – munkát vállal, vagy túllépi a megengedett időkeretet és vízumja lejárta után is az országban marad. Az igazságügyminisztérium becslése szerint 2005-ben 207.299³⁹ külföldi tartózkodott illegálisan az országban – ami több mint tízezer fővel kevesebb, mint 2004-ben – és közülük szinte mindenki munkát is vállalt. A nem dokumentált külföldiek legnagyobb része Koreából érkezett, de jelentős a kínaiak, a fülöp-szigetiek, a thaiföldiek, a malajziaiak és az indonézok aránya is. A japán kormány 2008-ig feléje akarja csökkenteni az illegálisan az országban tartózkodó külföldiek arányát, mivel az jelentős problémákat okoz, nem csak a gyakran kihasznált és kizsákmányolt külföldiek, de a megnövekedett bűnözés miatt a japánok számára is.⁴⁰

³⁶ A német *Arbeit*, munka szóból.

³⁷ A nyolcvanas években többször is fény derült a japán nyelvviskolákban csak papíron tanuló külföldiek illegális munkavállalására.

³⁸ Kuwahara: *Migrant Workers*, i. m. 37–38.

³⁹ Ezt a meglepően pontos számot úgy határozták meg, hogy az országból kilépő külföldiek számát kivonták a belépőkéből, ami Japán esetében viszonylag pontosan megadja az illegálisan az országban tartózkodók számát, ugyanis az illegális határátlépés szinte lehetetlen. Idézi: Iguchi: *Country Report*, i. m. 9.

⁴⁰ Kuwahara: *Migrant Workers*, i. m. 45. Itt természetesen az embercsempészetben részt vevő szervezett bűnözői csoportokra is kell gondolni és nem csak a külföldiek által elkövetett bűncselekményekre.

Természetesen nem minden dokumentálatlan külföldi munkavállaló lesz kizsákmányolás áldozata, és egyes felmérések szerint munkakörülményeik nem sokkal rosszabbak a japán munkásokénál.⁴¹ Ugyanakkor az ő esetükben is érvényesül az a világtendencia, hogy éppen helyzetük illegalitása miatt kerülnek mindenfajta kapcsolatot az állami szervekkel, és így az ellenük elkövetett – akár nagyon súlyos – jogsértések is ismeretlenek maradnak a hatóságok előtt, ami különösen igaz a szórakoztatóiparban foglalkoztatott külföldi nők tízezrei esetében.

Összegzés

Egy 2002-ben végzett kutatás szerint Japán népessége 2006-ban éri el tetőpontját, majd 2050-re 100 millió főre fog csökkenni.⁴² Ez a demográfiai trend mindenféleképpen felveti annak a kérdését, hogy az egyre növekvő munkaerőhiány megszüntetésére, amit az idősek arányának növekedése csak tovább erősít, nem lenne-e célszerű egy liberálisabb bevándorlási politikát bevezetni. Ugyanakkor a japán társadalom továbbra is a legzárkózottabbak közé tartozik a fejlett világban, és a nyelvi valamint kulturális eltérések miatt az ország nem számít népszerű célpontnak a világ migránsai számára. Ezzel párhuzamosan a szakképzetlen munkavállalók iránti piaci igény, a globalizáció tágabb folyamata és több földrajzilag közel fekvő ország magas munkanélkülisége és növekvő népessége miatt már napjainkban évről évre több külföldi próbál szerencsét az országban. E két tény együttesen a munkaerő-migrációval kapcsolatos japán politika sürgős felülvizsgálatát igényli. A csökkenő és elöregedő munkaerő szinten tartásához is több millió külföldit kellene évente az országba csalogatni, aminek nincsenek meg a társadalmi előfeltételei és a támogatottsága. A legbátrabb reformjavaslatok is csak a szakképzett külföldiek hatékonyabb toborzását tervezik, amivel Japán versenyben maradhat Kínával és Indiával szemben, illetve a jogszabályok felülvizsgálatát és egyszerűsítését javasolják. A kapuk szélesre tárására így továbbra sincs esély, a szigorú japán migrációs politikát a külföldi „vendégmunkások” integrációjának negatív európai tapasztalatai is alátámasztják. A válasz tehát megítélésem szerint az olyan felszíni kezelek mellett, mint a Dél-Amerikából hazatelepültek nyelvtanulásának

⁴¹ Shimada: *Japan's „Guest Workers”*, i. m. 40.

⁴² Idézi Ogawa: *Current Issues*, i. m. 24.

támogatása, a külföldi gyermekek oktatásának fejlesztése vagy a szervezett embercsempész-bandák elleni hatékonyabb fellépés, a regionális együttműködés fejlesztése. Az európai tapasztalatok alapján az olyan regionális szervezetek, mint az ASEAN vagy az APEC hatékonyabban tudják kezelni a munkaerő migrációjával kapcsolatos problémákat, mint az Ázsiában egyelőre domináns bilaterális megállapodások. A regionális együttműködés közös nyilatkozatokon túli kiterjesztésének azonban egyelőre olyan politikai akadályai vannak, amelyek lehetetlenné teszik a probléma megoldását, így Japánnak önálló válaszokat kell keresnie erre a kihívásra.

*Beszámoló a Nations and Their Pasts: Representing the Past, Building the Future című ASEN-konferenciáról
(London School of Economics and Political Science, 2006.)*

LAJTAI L. LÁSZLÓ

A nemzet nemzetköziesítése és a múlt jelenvalósága

Az Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN) szervezésében a London School of Economics-on (LSE) rendezett konferencia idén (2006. március 28–30-án) a nacionalizmus és a történelem/történetírás közötti szerteágazó kapcsolatrendszer feltérképezését tűzte ki célul. A *Nemzetek és múltjuk: a múlt bemutatása, a jövő építése* címet viselő, sorrendben immár tizenhatodik, éves ASEN-konferencia (melynek egész szervezését és lebonyolítását az LSE hallgatói vállalták önkéntesen magukra) sok szempontból emlékezetes szakmai összejövetelnek bizonyult. Hosszát és résztvevőinek számát tekintve mindenképpen. Az eredetileg kétnaposra tervezett szakmai konferencia az érdeklődők nagy számára való tekintettel ugyanis háromnaposra, sőt, ha a konferencia „nulladik napján” elhangzott 12. éves *Ernest Gellner Nationalism Lecture*-t¹ is számításba vesszük, akkor az eredetileg tervezett tartamának csaknem duplájára, három és félnaposra bővült. Tanulságos és mindenképpen megjegyzésre érdemes a konferencia (a tervezetthez képest tehát menet közben egy nappal még is toldott) időtartama és a konferencián előadni szándékozók részéről megnyilvánuló érdeklődés közötti anomália. Ez alatt mindenekelőtt azt az aránytalanságot értem, amely

¹ A paradigmateremtő nacionalizmuselméletet kidolgozó neves filozófus ugyanis 1962-től maga is a London School of Economics and Political Science filozófia- valamint logika- és tudományos módszertan-professzoraként tevékenykedett.

az első nap hat vezető társadalomtudósa által az LSE elegáns Old Theatre-ében tartott általános, vitaindítónak szánt előadásai, valamint a második és harmadik nap huszonhat, illetve tizenkilenc paneljének körülbelül kétszáz előadója által az egyetem szűkösebb szemináriumi termeiben prezentált előadásainak élvezhetősége és befogadhatósága között állt fenn. „Élvezhetőségi” és „befogadhatósági” deficiten mindenekelőtt természetesen nem szakmai és kvalitásbeli különbségeket értek elsősorban (bár az általam végighallgatott előadások között esetenként néha ilyenek is előfordultak), hanem főként a szokatlanul nagy volumenűre sikeredett tudományos eszmecsere szervezésének technikai feltételeiből óhatatlanul származó nehézségek okozta apróbb bosszúságokat. Hogy egyetlen példával éljek a lehetséges számtalan közül: kifejezetten zavart, hogy a *monstre* konferencia négy magyar (állampolgárságú illetve származású) előadója által tartott előadásokból a szervezők hármat ugyanazon nap azonos időszávján belülré (ami természetesen a legkevésbé sem lett volna baj), azonban három különböző panelba osztottak szét, így a téma iránt érdeklődők számára megnehezítették, illetve gyakorlatilag lehetetlenné tették, hogy a konferencián például a magyar nemzetépítés egyes problémáiról egynél több előadás teljes végighallgatásán túl kissé komplexebb képet nyerjenek.

A konferencia ugyanakkor számos tekintetben messzemenően célt ért. A sok előadó (pontos számukat valószínűleg a konferencia szervezői is maximum *post hoc* tudták csak teljes bizonyossággal megállapítani) öt kontinens tudományos közösségeit képviselte, ifjú doktorandusz hallgatóktól emeritus professzorokig. A konferencia első napjára időzített problémafelvető előadásokat összegző John Breuilly szavait – amelyeket Eric Hobsbawm már közel két évtizeddel ezelőtt hangoztatott – tehát mind a tematikai, mind a résztvevői sokszínűség látványosan visszaigazolta: a nemzeti kánon újkori európai kialakulása világméretű nemzetközi normává vált (és napjainkra ugyanez igaz a róla folyó tudományos közbeszéd szereplőire is).

A fentebb ismertetett körülmények miatt lehetetlen vállalkozásnak tűnik a konferencia egészéről akár csak az általánosságok szintjén mozgó *teljeskörű* értékelést, illetve áttekintő beszámolót nyújtani. Emiatt kénytelenek vagyunk a konkrét előadásélmények közül tallózva, azok közül is válogatva, szűk és önkényes szűréssel továbbított „információmorzsákkal” szolgálni. Maradjunk azonban egyelőre az előadások kronológiai rendjénél. A közismert nacionalizmuskutató, az etnoszimbolista irányzat

atyjának tekinthető Anthony D. Smith által vezetett ASEN, valamint a (részben szintén általa szerkesztett) *Nation and Nationalism* című szakmai folyóirat által szponzorált konferenciányitó, hagyományos Gellner-előadás meghívottja idén az oslói egyetem szociálantropológia tanszékének professzora, Thomas Hylland-Eriksen volt. A többek között az etnicitásról és nacionalizmusról már 1993-ban könyvet publikáló antropológus (akinek legújabb munkái a globalizáció antropológiai vetületeivel foglalkoznak) „Nemzetek és a kibertér [*cyberspace*]: Nacionalizmus és társadalmi kommunikáció” címmel tartott előadást. Gellner kultúr- és kommunikációelméleti origójú téziseiből kiindulva Hylland-Eriksen a rohamosan fejlődő tömegkommunikációs eszközök (lényegében a világháló nyújtotta, egyre bővülő kommunikációs lehetőségek) és a világméretű migrációs folyamatok következtében egyre inkább szaporodó multietnikus közösségek univerzális jelenséggé válása közötti kapcsolatokat elemezte. Előadása konkrét példái lényegében négy különböző diaszpóráközösség eltérő stratégiára épülő gyakorlatát kategorizálták. Különböző, az adott migráncsoportok által fenntartott honlapok összevetésével *államközpontú* (chilei), *menekült* (Srí Lanka-i tamil), *prenacionális* (kurd) és *multinacionális* (Hollandiában élő marokkóiak által gyakorolt) nacionalizmust különített el egymástól. Konklúziójában pedig azt tartotta fontosnak leszögezni, hogy a nacionalizmust alapvetően területiális jelenségeként értelmező gellneri modellt napjaink egyre inkább transznacionálissá és deterritorializálttá váló kulturális kereteihez illeszkedve érdeemes a továbbiakban adaptálni.

A konferencia második napján került sor az izraeli nemzetépítést kutató és amerikai egyetemeken tanító Yael Zerubavel („Nemzeti emlékezés és a zsidó ókor újjáalkotása az újabb izraeli kultúrában” címet viselő előadására), illetve az Eric Hobsbawmmal több mint két évtizeddel ezelőtt fontos tanulmánykötetet publikáló, oxfordi emeritus professzor, Terence Ranger² előadására („Nemzet és történelem Dél-Afrikában”), aki annak idején saját maga is tevékeny részt vállalt a zimbabwei nemzeti mozgalomban. Mindkét előadás az Állam által egyre inkább felkarolt és propagált nacionalista és instrumentalista múltértelmezés jelenségére hívta fel a figyelmet. Amíg az izraeli példa sajátosságát az adja, hogy az izraeli nemzeti mozgalom jóval megelőzte az Izrael állam által

² Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press: Cambridge – London, 1983.

instrumentalizált hivatalos nemzeti történelem ókori alapokon nyugvó, napjainkban végbemenő kanonizálását, addig a zimbabwei Mugaberezsím irányítói által kimunkált megosztó, fekete-féher sémákban gondolkodó ún. „hazafias történelem” éles ellentétben áll a multikulturális, számos párhuzamos narratívára építő zambiai, illetve a helyi kulturális örökségre koncentrááló dél-afrikai történetírással.

Ugyanezen a napon hangzott el a Cambridge-ben oktató David Brading hagyományosnak mondható előadása a mexikói nemzet(ál-alam-)építésről („Az Állam történetének kimunkálása: Mexikó”), továbbá két másik, hevesebb polémiára ösztönző előadás is. Az oxfordi egyetemen újkori francia történelmet tanító Robert Guildea az európai alkotmány tavalyi francia elutasításának tényéből kiindulva igyekezett „*longue durée*” perspektívában rekonstruálni a francia nemzeti identitás krízishelyzetekben rendszeres szabályossággal felszínre törő „befelé fordulásának” kulturális mintázatát („Örök Franciaország: Válsághelyzet és nemzeti önértelmezés Franciaországban, 1870–2005”). A másik, még több kritikát kiváltó előadást pedig a Berlini Szabadegyetemen újkori történelmet oktató, az 1945 utáni japán és német múltfeldolgozást összehasonlító Sebastian Conrad tartotta („Felülkerekedés a múlt traumáján: Japán és Németország”). Guildea előadásában ugyanis túlságosan is a francia nemzeti identitás és múltértelmezés traumatizált és hiszterizált aspektusaira koncentrált, teljességgel figyelmen kívül hagyva olyan, általa (tegyük hozzá, nehezen indokolhatóan) elhanyagolt tényezőket, mint például a ’45 utáni mindenkori francia politika szerepe a francia–német történelmi kibékülés és az európai integráció előmozdításában. Conrad kézenfekvőnek látszó (és sajnos nem is túlságosan problematizált) komparatív előadása viszont zavaróan aszimmetrikusra sikeredett, több szempontból is. Egyfelől az összevetés német fele legjobb esetben is csak a japán példa kibontásának kontúrjait vesztő háttereként (vagy még inkább illusztrációjaként) hatott, másfelől pedig az amúgy is minimálisra redukált közelmúltbeli német múltfeldolgozás kapcsán még utalás szintjén sem merült fel, hogy egészen az utóbbi évtized elejéig nem lehet „német” példáról beszélni, egyes számban legalábbis biztosan nem.

Szintén az első napon hangzott el a konferencia talán legátfogóbb beszámolója a manchesteri egyetem professzora, Stefan Berger előadásában, aki egy ötéves európai projekt („Múltreprezentációk: nemzeti történetírás Európában a 19. és 20. században”) vezetőjeként foglalta

össze a huszonkilenc ország hatvan történéstörténészét tömörítő, részben általa irányított kutatás körvonalazódó eredményeit („A nemzeti múlt ereje: nemzeti történetírás Európában a 19. és a 20. században” címmel). A projekt négy fő kutatási terepe az intézményesülés és professzionalizáció, a nemzeti történelmi narratívák konstrukciója, erodálódása és rekonstrukciója, a nemzeti történelmek viszonya a regionális, európai és világtörténetekhez, valamint a területi átfedések és vitatott határvidékek szerepe a nemzeti történetírásokban. Berger előadása mindenekelőtt a különböző európai nemzeti narratívák intézményes, tematikus, valamint mélyre nyúló időbeli és mentális beágyazottsága terén mutatkozó hasonlóságaira fektette a hangsúlyt, kiemelve mindazonáltal három olyan 19. századi transznacionális mesternarratívát, melyek jóllehet megkérdőrejtették a nemzeti történetírások megkérdőjelezését, hosszútávon azonban maguk is nacionalizálódtak, illetve etnicizálódtak (vallásfelekezeti, osztály- és fajelméleti kihívások). A közelmúltbeli fejlemények kapcsán emelte ki Berger a hatvanas évektől kezdve a nemzeti történetírással kapcsolatos európai gondolkodás kritikussabbá válását, a holokauszt kutatás felélénkülését a nyolcvanas évek óta, a renacionalizálódó múltértelmezés előtérbe kerülését főként 1989 után, valamint a nacionalizmus kutatásokban is érvényre jutó *gender* szempontok egyre növekvő szerepét. Konklúzióként egyfelől kétségeinek adott hangot egy transznacionális történeti narratíva közeljövőben várható megvalósíthatóságát illetően, másfelől komoly veszélyként értékelte a nemzeti identitás nemzeti történetírássá transzformálását. Hangsúlyosan felhívta továbbá a figyelmet azokra a feszültségekre is, melyek a tudományosságra való törekvés igénye és a historiográfiai nacionalizmus gyakorlata között állnak fenn.

A fentebb már röviden hivatkozott John Breuilly aznapi záró megjegyzései jól összegezték a nyitónap átfogónak szánt előadásaiban többé-kevésbé körvonalazódó általános tanulságokat. Breuilly röviden kitért egyfelől Reinhart Koselleck nyomán a 18. század második felében a múlt-, a jelen- és a jövőszemlélet terén az európai civilizációban végbement alapvető változások és a nemzeti történetírás kialakulása közötti összefüggésekre. Hangsúlyozta másfelől a nacionalizmus tömegessé válása kapcsán, hogy annak elterjedéséhez a Nemzet – mint globális és esszencialista intellektuális értelmezési keret – történészek, írók, költők és egyéb entellektüelek, művészek általi kidolgozása önmagában még nem elegendő, államilag intézményesített mechanizmusok létrehozása és hatékony működtetése nélkül, melyek a fix területtel rendelkező

nemzetállam által fenntartott tömegoktatás és tömegkommunikációs csatornák tevékeny és permanens (át)nevelőtevékenységét feltételezik. A nemzetközi normává vált nemzeti kánon konkrét konfigurációi sokszínűek, egy változatos, két szélső pont között feszülő skálán helyezhetők el – emelte ki Breuilly –, melynek spektruma a nemzet mint vonatkoztatási keret minimumától egészen a Nemzetet központi narratív formává tevő maximumig terjedhet.

A konferencia második és harmadik napja, ahogy arra fentebb már több ízben utaltunk, a maga hihetetlen szélességű kínálatával egyszerre nyújtott túl sokat és túl keveset. Egyfelől a konferencián előadott anyagok szerkesztett változataiból nyilván többkötetes sorozat lenne szerkeszthető. Másfelől viszont a hipotetikus kötet ideális szerkesztője kivételével nincs olyan résztvevő, aki akár csak megközelítően teljes képpel távozhatott volna a konferenciáról. Emiatt természetesen valószínűleg a legszélsőségesebb állítások fogalmazhatók meg az általános színvonal tekintetében, annak függvényében, hogy az egyes résztvevőknek (saját előadási paneljük másik két előadójának kötelező végighallgatásán túl) éppen milyen előadásokra volt szerencséje (vagy olykor szerencsétlensége) beülni. A sajátjaimról szólva leszögezhető egyfelől, hogy a napi aktualitásokhoz kapcsolódó előadások erősen felülreprezentáltak voltak. Ez egyrészt érthető és természetes is (már Marc Bloch szerint is minden történelmi vizsgálódásnak a jelen problémáiból kell kiindulnia). Másrészt viszont – hozzátenném, hogy ezt részben nyilván saját szakmai elfoglaltságomnak és „szemellenzömnök” köszönhetően konstataciónak – az elhangzott előadások egy része sokszor felszínes megállapításokig jutott csak, néhol erős faktuális tévedéseket is tartalmazva. Saját érdeklődési körömből adódóan és „regionális kíváncsiságtól” is hajtva igyekeztem a tágabb értelemben vett közép- és kelet-európai témájú előadásokat végigkísérni, ahol egyfelől a posztsovjet térséggel kapcsolatos témák felülreprezentáltsága volt szembeötlő (különös tekintettel Ukrajnára), másfelől a történészek „rovására” leginkább politológiai, szociológiai, antropológiai és nyelvészeti irányultságú beszámolókat hallhattam. Az inter- és transzdiszciplinaritás javára legyen mondván, hogy nagy részük nagyon hasznos és érdekfeszítő volt, ellenben némelyikük kifejezetten célt is tévesztett néha, gondolok itt arra a fiatal angol antropológusra, aki az Erdéllyel kapcsolatos 19. századi román történetírás és nacionalizmus viszonyát boncolgatva (tehát *par excellence* történelmi kérdéstről beszélve) számos ténybeli tévedéssel is „gazdagította” a hallgatóságot (a dákoromán elmélet kidolgozását

az orthodox egyháznak tulajdonította, s a négy bevett erdélyi vallásfelekezet felsorolása közben a nem differenciált katolikusokon kívül még a baptistákat sikerült „megtalálnia” a jegyzetei lapozgatása közben).

Összességében mégis elmondható, hogy különösen hasznos és tanulságos szakmai összejövetelen vehetett részt március végén Londonban az a körülbelül kétszáz főnyi nacionalizmuskutató, aki a világ minden sarkából, a legkülönböző intézményes háttérrel és képzettséggel a háta mögött kívánta a nacionalizmuskutatás egyre szélesedő nemzetközi mezőnyében közkincsé tenni kutatási tapasztalatainak eredményét. Emellett számos beszélgetésre, eszme- és információcserére is kiváló lehetőséget biztosított ez a bő három nap, melynek során több londoni kiadó standján tucatnyi témába vágó monográfia, tanulmánykötet és szakfolyóirat gazdag kínálatából lehetett válogatni (illetve az utóbbiakra előfizetni). A konferencia résztvevőinek ráadásul a konferencia nyitónapjának ebédszünetében az Old Theatre-ben egyben tisztújító éves közgyűlését is megtartó ASEN vezetőjeként Anthony D. Smith felajánlotta a *Nation and Nationalism*ben való megjelenés lehetőségét. John Breuilly pedig a harmadik nap végpontjaként elhangzó rövid konferenciazáró beszédében sugárzó arccal hangoztathatta, hogy amíg huszonöt-harminc évvel ezelőtt még a nacionalizmus jelenségének és történetének vizsgálata is jószerevével kisebbség tudományos kuriózumnak számított, és tíz-tizenöt éve valószínűleg még inkább közneveltség tárgya lett volna egy hasonló konferencia megszervezésének gondolata, addig mára kollektív empirikus tapasztalattá vált a kérdés globális kutatása és az iránta mutatkozó érdeklődés ténye. Ennél meggyőzőbb és objektívebb értékelést a konferencia *raison d'être*-jét illetően, azt hiszem, kívánni sem lehetne.

FISLI ÉVA

Kávészünet

Beszámoló *átlóharánt**

A London School of Economics (and Political Science) öreg tornyában, a hatodik emeleten regisztrálunk. Ez a Shaw Library, másnéven alapítók terme. Kényelmes, nagy és bumfordi, mint maga az épület, mint maga a város. Közepén pamlag, a kávészünetekhez kitűnő társalgó. Tetőteraszáról kilátni Aldwych környező napfénypásztázta, esőmosta háztetőire. A felületen kidomborodó részletek, sarkok, házak, ablakok – némi panoráma, londoni számos utca. Bent, a nyüzsgő könyvtárteremben folyóiratszemle és kiadók bemutatkozása; minden, ami nacionalizmus és társadalomtudomány együtt. A kiváló akusztikájú falak közt az embernek már-már kedve támad

rágyújtani a Lillabulleróra.

elkérni a sakkészletet.

E látszólag léha bevezető azonban ne tévesszen meg senkit. Egyrészt, mert a Lillabulleró magasirodalmi utalás. Másrészt, mert a Shaw Library-ben valóban szokás sakkozni. Végül, mert mindez most csupán a helyszínrajz miatt lényeges, melynek pontosságához hozzátartozik az otthonosság érzékeltetése. S ez valóban fontos benyomás: az ASEN-konferencia ugyanis e pár nap során rendre felvonultatja a nagy öregeket: Terence Rangert, Anthony D. Smith-t (sőt, mintha a zárzó alatt Hobsbawm is ott üldögélné az Old Theatre-ben), abba az illúzióba ringatván az ide

---

* Laurence Sterne: *Tristram Shandy* (ford. Határ Győző). Európa: Budapest, 1989. 455.

zarándokló, magunkféle ficka doktoranduszt, pennarágót/kurzorbüvölöt, hogy részese lehet a nemzedékek nagyszabású üvegyöngyjátékának.

A program összeállítása átgondolt, a szekciók beosztása jó, de a két napba zsúfolt húszperces előadások tömege átláthatatlan: képtelenség végigkísérni az összes érdekes felszólalót, s ha mégis, gyakran szuszék módra kell végigülni egy-egy jónak ígérkező, de balul végződő előadást. A többrendbeli próbák közt itt ugyanis kinek-kinek az idegen nyelvű előadással is meg kell küzdeni: így aztán ki a hangerő vagy a stopper szkül-láján, ki az angol nyelv kharübdiszén vérzik el. De félre a részletekkel (melyekben van az ördög). Lássuk inkább, miféle teoretikus ösvényeken járdal a tudósnép.

Kezdjük mindjárt a végén. Zárszavában John Breuilly elégedetten jegyzi meg: néhány éve még nem hitték volna, hogy egyszer létrejön egy efféle seregszemle, ahol a világ négy égtájáról érkezett kutatók szájából mindegyre azt hallani: invention, construction, myth, uses, shaping, representing... „Terry Rangerék se hitték volna...” – és kikacsint a sorok közé. És tényleg négy égtáj; Svédországtól, Albánián és Cipruson át Ausztráliáig, a Szentföldön át Kazakhsztánig, Ugandáig, Indiáig és Nyugat-Pápuáig terjed a kutatók figyelme... Ám valamennyi előadó módszertani kiindulópontja valahol azon a csapáson leledzik, amit az iménti nagy öregek vágtak a teóriák dzsungelében.

Már a nyitóelőadások fölvezetik a további két nap alapkérdéseit, némiképp kicövekelve, miféle sánckülfalra hág mostanság a szakma krémje... Maradva is a gasztronómiánál – vegyük sorra az étlapot. Mint-hogy nem áll módunkban mindent végigenni, épp csak csipegetünk néhány falatot, s olykor muszáj lesz a menüben felsorolt hangzatos fogások alapján elképzelnünk, milyen is a nemzetközi konyha. Sokszínű, ez vitathatatlan: olykor attól sem riadnak vissza a lelkesebb szakácsok (séfek, kukták, mikor ki), hogy egészen furcsa ízek elegyével próbálkozzanak. A felvezető nap előadói közül például Sebastian Conrad megkockáztat egy összevetést Japán és Németország között. A művelet közben azonban – mondjuk így – megvágja a kezét. Hozzászólásában Stefan Berger többünk helyett is megfogalmazza azt az alapvető módszertani problémát ugyanis, hogy az NDK említése, vagy akár csak létének figyelembe vétele nélkül bajos 1991 előtt „Németországról” beszélni.

Az összehasonlítás (dolgok olykor átgondolatlan összepancsolása) amúgy is kockázatos vállalkozás és (személyes benyomásom) a konferencia kínálta példákban általában felszínes is marad. (Így például abban

a „Katonaállamok. Nemzetépítés Németországban és Vietnamban” című előadásban, mely az egykor megosztott, kommunizmust is megélt, regionális tekintetben hosszú ideig politikai páriának számító országok katonai múltjáról született aktuális kormányzati diskurzusokat elemzi és veti össze.) Mintha épp azt nem vennénk számításba, hogy az idő a különböző társadalmaktól más-más távolságra van, ahogy (például) Urga foglya mondta. Meglehet, mindez persze csak a műfaj, a 20 perces zacskós tudomány miatt van így. (De vajon a kortárs skót és wales-i „identitás” Haesly-féle összehasonlítása, Smith és Cohen elegyítésével mit hozott? Kimaradt...)

Ha viszont megint gasztronómia, nézzük, miféle fogásokat tálalnak élénk e lakomán. A főbb témacsoportok közül – nacionalizmus-konferenciáról lévén szó – természetesen kiemelkednek a *konfliktusok*, a jelenkor (és a múlt, mint alább látni fogjuk) gócpontjai: a volt Jugoszlávia, Kelet-Timor, Afganisztán, a posztszovjet utódállamok, és a szentföldi nacionalizmusok, együtt és külön, avagy menthetetlenül összefonódva.

A programból a *globalizáció* szerteágazó (nem utolsósorban technológiai) jelenségei sem maradhatnak el: így a világháló, mely lehet a virtuális memória eszköze, és – különféle kezdeményezések függvényében – az örökség hordozója. Azonban: milyen örökség? S egyáltalán – kérdezi Delia Dumitrica (Calgary-i Egyetem), miféle nemzetképek jelennek meg online?

A virtualitás azonban másképp is elgondolható. Colin Clark (Strathclyde Egyetem, Glasgow) arra mutat rá, amit az első napon Hylland-Eriksen is feszegetett: a nacionalizmus immár nem territoriális jelenség; a nemlétező roma nemzetállam lassanként „valóságos” digitális Romanesztánná alakult a blogok és vitairatok révén, melyek róla szólnak.

Beszéljünk mostmár haza. Mit kapunk itt régiókról? A modernitás traumatikus pontjait mindenekelőtt, múltbéli, vagy azóta húzódo konfliktusokat, vagy ha úgy tetszik: a *múlt jelenvalóságát*. Vagyis lényegében a kommunizmus utáni köztér narratív–kommemoratív stratégiáinak elemzését országoként; egy-egy konkrét esemény elemzésén némi képp túlmutat Aleksandra Jasinska-Kania (Varsói Szociológiai Intézet) előadása, aki – „Agresszorok, áldozatok és tanúk a lengyel kollektív emlékezetben és viszonyulásuk a németekhez, oroszokhoz és zsidókhoz a második világháborúban és azután” című áttekintésében – azt vizsgálja, a különböző (nép)csoportok hogyan észlelik egymást; a hangsúlyeltolódás a lengyel közbeszédben kétségkívül látványos: a német bűnösség hosszú ideig

kizárólagos érzékelését követi a katyíni események és a szovjet bűnök fel-tárulása, majd Jan T. Gross *Szomszédok* című könyve¹ kapcsán a lengyel lakosság teteteinek leleplezése és újabb viták föllángolása.

Szó esik még a közelmúlt cseh kultúrpolitikájáról, a kulturális örökség meghatározására tett kísérletekről (Petr Kouril, Masaryk Egyetem, Brno), és az új (poszt-csehszlovák) cseh nemzetkép vizuális megjelenítéséről egy „MI” című fotókiállítás kapcsán (Eva Slesingerová, Brno). A román nacionalizmusról, s a nemzetépítés ideológiai indokairól a cambridge-i Tod Hartman értekezik. (Neki, mint hallom, meggyűlt a baja a részletekkel.) A Balkán másutt is feltűnik: Doris Goedl (Institute for Social Research and Development, Salzburg) a szerb és horvát agresszor-narratívákat veti össze, míg Nicola C. Guy (Durhami Egyetem) azt vizsgálja, miféle sajátosságai vannak az albán „nemzet”-tudat megalkotásának.

A teljesség igénye nélkül megállapítható tehát: nagyrészt annak többszintű vizsgálatával találkozunk, hogy a – jelen konferencián kiemelten tárgyalt – posztkommunista országok elitjei miként használt/ják fel a múltat a jelen, és az új hatalom legitimálására.

Innen már Magyarország sincs messzire. Tréfás Dávid (Europainstitut Basel) „A kör négyszögesítése” című előadásában arról beszél, hogyan írta át az Akadémia a magyar történelmet Rákosi hatvanadik születésnapjára, s kitér a kommunista identitáspolitika sajtóságaira. Lajtai L. László (ELTE–EHESS) az 1777–1848 közötti magyar történelem tankönyvek diskurzusa-it vizsgálja, míg én (ELTE–Sciences Po) a második világháború budapesti emléktábláiról értekezem „Írható, újraírható, felülírható” címmel. E nagyon is konkrét esettanulmányok mellett Frank Hadler (Lipcsei Egyetem) és Frank Tibor (ELTE) együttes beszámolója egy, a Berger professzor által már felvezetett nemzetközi kutatás eredményeiről, mely a nemzeti történetírások átfedéseit (avagy ölelkező történelmeit: *overlapping histories*) vizsgálja, szélesebb és izgalmasabb dimenzióba helyezi a Kárpát-medencét is. E kutatás a következőkre keresi a választ: milyen a területi változások hatása a nemzeti történelem konstrukciójára? Hogyan azonosíthatók a versengő narratívák? Hogyan jelenik meg bennük a Másik? Miféle átfedések észlelhetők a nemzeti történelmek között? Hadler és Frank holland–belga, orosz–finn, magyar–román, osztrák–magyar, lengyel–német, no és szentföldi összefonódásokat kínál fel példaként.

¹ Gross, Jan T.: *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton UP: Princeton, 2001.

Ha viszont már traumatikus pontok és összefonódó nacionalizmusok, akkor kihagyhatatlanok a *háború reprezentációi*. A konferencia során hallunk is a hősi halál megemlékezéseiről, háborús tapasztalat és patriotizmus összefüggéseiről, a traumatikus múlttal való szembenézésről, vagy, ha úgy tetszik, a *múlt jelenvalóságáról*. A posztszovjet térségről több előadó is értekezik. Erica Marat (Uppsalai Egyetem) a közép-ázsiai államok ideologizált és testületi katonaképét (ún. „testületi patriotizmusát”) és a „honvéd” alakját veti össze. Mohira Suyarkulova (St. Andrews) tadzsik és üzbég példákat elemezve arra kíváncsi, miféle hősoket használnak fel az új rezsimek hatalmuk szimbolikus alátámasztására.

Bősséggel esik szó a traumatikus múlt bemutatásával, nyilvános (re)prezentációjával kapcsolatos régi és új múzeumi projektekről. Így például az új, 2005-ben megnyitott kanadai háború-múzeum (CWM) kapcsán megfogalmazódik: a hadtörténeti múzeumok paradox helyzetben vannak. Egyrészt ui. a katonai dicsőséget kívánják megörökíteni, másrészt azonban az emberveszteséggel is számolniuk kell.

Peter Carrier (ISC Herstmonceux) átfogóan értekezik az újonnan nyitott holokausztmúzeumok és a nemzeti emlékezetkultúrák viszonyáról. Sonali Thakkar (Columbia) a berlini holokauszt-emlékművek vizuális stratégiáit elemzi, azzal a szándékkal, hogy árnyalja és kiterjessze az ellen-emlékmű fogalmát. Valami szintén lényegesen mutat rá Angus Lockyer (School of Oriental and African Studies), aki mindjárt három japán nemzeti múzeumot vetett össze: mindhárom ellentmondásos kísérlete az volt, hogy a szigetország modern nemzete számára „őslakos” történelmet prezentáljon. Egy újabb kiállítás azonban már – hangsúlyozza Lockyer – nem az elzártságot emeli ki, hanem épp ellenkezőleg, arra helyezi a hangsúlyt, hogy Japán mindig is túllépett a határain, és sosem zárkózott el teljesen a külvilágtól.

A világ másik felén egy még meg sem nyílt múzeum ugyancsak okoz némi fejtörést híveknek és ellenzőknek egyaránt. Mary Stevens (UCL) a párizsi (e)Migráció Múzeumáról osztja meg töprengéseit. A 2007-ben megnyíló múzeum várhatóan újabb kihívás lesz az etnikai homogenitással szemben, hiszen immár muzeális szinten is az interkulturális kapcsolatok kerülnek előtérbe, s nem az egy és oszthatatlan „nemzet” bemutatása.

Tovább. Ben Wellings (Ausztrál Nemzeti Egyetem) a Canberrai Ausztrál Nemzeti Múzeum 2001-es megnyitása körüli és azóta

is fel-felvillanó vitákat elemzi. Itt talán érdemes egy kicsit elidőzni, kipróbálván a helyi ízeket. Mert miféle támadások is ér(het)nek egy új nemzeti múzeumot (Ausztráliában)? Mindenekelőtt, hogy 1) aláássa a korábbi nemzeti és civilizáció-narratívák legitimitását, utat engedve a posztmodern történetírás új áramlatainak, s megrengetve az idealizált „Európa”-fogalmat őt magát is. (Az „európai”-fogalom észlelésében és értelmezésében amúgy érdekes hangsúlyeltolódás figyelhető meg az időben: korábban brit, majd dél-európai, aztán kelet-európai, végül nyugati, tehát *nem őslakos* konnotációban értették a szót errefelé. Az európai örökség ma nem utolsósorban politikai fogalomként értelmeződik – mutat rá Wellings –, tehát az ország politikai berendezkedésére vonatkozik.) 2) aláássa a korábbi civilizáció- (és nemzeti) narratívák legitimitását azért is, mert túlságosan őslakos-párti: azzal ugyanis, hogy a *történelem nélküli népek* történetét előtérbe helyezi, átértelmeződik az emigránsok hőstörténete. Felfedezés versus tömegmészárlás? Item, Ausztráliát valóban *felfedezték*? 3) Végül, de nem utolsósorban aláássa a korábban egységes narratívát azzal is, hogy fragmentál, relativizál, dekonstruál... A viták áttekintése után Wellings előadásának alapkérdése voltaképpen az: a nemzeti múlt vajon a nemzeti közösség integrálásának, összekovácsolásának eszköze, avagy a nyilvános kritikai összecsapások tere, összetett morális problémákkal?

A fenti példa érezhetően túlmutat az ausztrál kontinensen: a nemzeti múzeum mint műfaj problémája általában a koherens nemzeti múlt ábrázolhatósága. Ez azonban már átvezet bennünket egy újabb lényeges témacsoporthoz (vagy mondjuk így, feketeleves): ez pedig a *posztkolonialis* világ minden nyűge-szépsége, ott is jelesül az eredet reprezentációjának problémája. A kanadai Gérard Bouchard (Chicoutimi, Québec) szekció- és konferenciázáró előadásának alcíme: hogyan építsünk hosszú emlékezetet egy rövid történelemből? Az Újvilágban egyebek közt a dicső múlt is igen új: szükségszerűen a jövő lesz hangsúlyosabb. (Erre utalt a dél-karolinai Doyle is, mondván: a jövőorientált amerikai nacionalizmus különbözik az „európaiktól”...) A múlt kínál azonban kapcsolódási pontokat, s Bouchard épp ez alapján kérdez rá arra, miféle diszkurzív stratégiák érhetőek tetten, s azok miféle csomópontok körül kristályosodnak. És itt jó Jeanne D’Arc be jobbról – aki, nem mellékesen, Ingrès képén, a konferencia plakátján is szerepel –, egyes diskurzusokban az orléans-i Szűz ugyanis Québec hőse is. (Gondoljuk csak el.) Hozzászó-

lásában végül Yael Zerubavel (Rutgers) hangsúlyozza: éppen azok a *gray zónák* érdekesek, amelyekben például egy történelmi alak az új – földrajzi és szimbolikus – térben valami mássá alakul.

Azonban nincs mód mindent megragadni. Verba volant, így csak remélnünk lehet, hogy az előadások egyéb tekintetben is kevésbé illanó fele előbb-utóbb írott formában is hozzáférhető lesz.²

---

² Az absztraktok mindenesetre elérhetők az archívumban: <http://www.lse.ac.uk/collections/ASEN/PROGRAMME.pdf>

SZEMLE

VASPÁL VERONIKA

Az Auschwitz-emlékezethely narratívái a szocialista Lengyelországban

Jonathan Huener: *Auschwitz, Poland, and the Politics
of Commemoration, 1945–1979.*

Ohio University Press: Athens, 2003.

(Polish and Polish-American Studies Series)

A holokauszt kényes pontja a lengyel történetírásnak. A tragédia, melynek eredete Lengyelországon kívül keresendő, de lengyel területen történt, mindig törékeny része marad a lengyel kollektív emlékezetnek. A lengyel emlékezet számára a második világháború körülbelül a következőket jelenti: a két szomszédos ország részéről erőszakos és egyidejű támadás és megszállás, a nyugatiak általi elhagyatottság, hihetetlen emberveszteség, hősiesség ellenállás, majd fél évszázadnyi kommunista uralom. Az áldozatul esés és a nemzeti áldozatvállalás, mint meghatározó és mindent betöltő háborús emlékképek, mintegy kizárták a lehetőségét annak, hogy a lengyelek a zsidók ellen elkövetett bűnökben saját szerepüket feltárják. Az itt tárgyalt munka jelentős erőfeszítés ennek a hiányosságnak a pótlására: Jonathan Huener a lengyel történelem sötét korszakait fogja vallatóra.¹

A könyv az Auschwitz–Birkenau terület mint *lieu de mémoire* történetét helyezi lengyel politikai- és társadalmi kontextusba: a koncentrációs

¹ Jonathan Huener a Vermonti Egyetem (Burlington, USA) történelem tanszékén tanít 19–20. századi európai történelmet. Kutatási területe a második világháború utáni Németország és Lengyelország kollektív emlékezete és a holokauszt. A közelmúltban megjelent fontos munkái a Francis R. Nicosiával közösen szerkesztett kötetek: *Medicine and Medical Ethics in Nazi Germany: Origins, Practices, Legacies* (Berghahn Books: New York, 2002.), *Business and Industry in Nazi Germany* (uo, 2004.), valamint *The Arts in Nazi Germany: Continuity, Conformity, Change* (uo, 2006.).

tábor 1945 januári szovjet felszabadításától az emlékhely 1979-es pápai látogatásáig, a sajátos lengyel politikai viszonyoknak megfelelően elemzi a hely eseményeit. Huener azt bizonyítja beható elemzésével, hogy Auschwitz Lengyelországban mindenekelőtt (és olykor kizárólag) a lengyel mártíromságot szimbolizálta, míg a zsidók sorsa a háborúban és a koncentrációs táborban háttérbe szorult a lengyel (és egyéb nemzetiségű) politikai foglyokat középpontba állító megemlékezések mellett. A német megszállás okozta szenvedés – legyen az a fronton 1939-ben, a Varsói Gettófelkelésben 1944-ben, vagy Auschwitzban – a lengyel vértanúság 19. század eleje óta élő hagyományába tökéletesen beleillett, mindazonáltal a közös szenvedés a nemzeti szolidaritást segítette elő, amire a háború után újjáépülő-, illetve a „szocializmust építő” Lengyelországnak égető szüksége volt. A lengyel nemzeti hagyománnyal párhuzamosan az 1947-ben, egykori foglyok segítségével, de mindvégig állami irányítással és manipulációval működő Auschwitz Állami Múzeum formálta az Auschwitz-emlékezetet. Az intézmény a háború utáni Auschwitz, azaz a holokauszt szimbóluma a világ számára, amelynek létrejötte, kiállítása, tevékenysége elsődlegesen formálta és formálja ma is a holokausztról kialakított képünket. A Huener által a Múzeum köré épített vizsgálódás úttörő munka: csupán az elmúlt évtizedben, az állami felügyelet megszűntével nyíltak meg új utak Lengyelországban a második világháború és Auschwitz kutatásának területén, és az Auschwitzra vonatkozó forrásanyagok is csak a közelmúltban váltak elérhetővé. Így ez a tanulmány az első, amely az Állami Múzeum háború utáni forrásai (adminisztratív dokumentumok, sajtókiadványok, kiállítástervek), valamint interjúk és írásos tanúvallomások együttes elemzésén keresztül tárja fel „Auschwitz emlékezetét”.

A mű első két fejezete az 1945–47 közötti Auschwitz-cal foglalkozik. A szerző lelkiismeretes alaposággal tárja fel a háború utáni körülményeket, amelyek a két évvel a felszabadítás után, 1947 júniusában létrehozott Múzeum kiállításának lengyel nemzeti vértanúság-karakterét, és ezzel az „első” Auschwitz-narratívát meghatározták. A háború következményei mellett (óriási emberáldozatok, gazdasági nélkülözés, politikai káosz, a háború pszichológiai hatásai, 1947-re az ország túlnyomóan római katolikus lett) a lengyel társadalomban mindig is jelen lévő, éppen a háború előtt „fénykorát élő” antiszemitizmus, a kommunista uralom, ugyanakkor a náci rasszizmustól való óvakodás mind közrejátszott abban, hogy az auschwitzi zsidó sors nem kapott különleges hangsúlyt

és nem volt elválasztva a lengyel mártíromságtól a kiállításon. A közvélemény formálásában pedig kiemelkedő szerepe volt a náci bűnök feltáró Bizottság munkájának (a médián keresztül), amely az egész világnak felelősséggel tartozott (ld. Höss pere 1947 tavaszán), de nem tette történeti kutatás tárgyává a soát mint egyedülálló jelenséget. Huener szerint minden áldozatot egységesen „mártírnak” nevezni és ezzel a hagyományos 19. századi romantikus nacionalizmus fogalmai közé helyezni, egyrészt az élmények sokféleségétől, másrészt történeti egyediségétől fosztotta meg Auschwitzot.

Az 1947–54 közti időszakban (harmadik fejezet) Auschwitz a hidegháború helyszínévé vált. Az újabb Auschwitz-magyarázat optimistább volt, mert az ellenállásra és a túlélésre helyezte a hangsúlyt: a sztálinista magyarázat az egykori foglyok sorsában a fasiszta elnyomás ellen vívott európai nemzetközi harcot látta. Az 1954-es dátum nemcsak a lengyel (kultúr)politika enyhülése miatt, hanem a Múzeum tevékenységének megváltozásában is korszakhatárnak tekinthető Huener szerint. A felszabadítás tizedik évfordulójára készülődvén ugyanis végre sor kerülhetett a propagandisztikus kiállítás felülvizsgálására, az 1947-es (eredeti) tervek megvalósítására, a dokumentációra. Ebben a fejezetben a szerző a Múzeumban kalauzolja végig az olvasót, meglehetősen kritikus szemmel pásztázva végig az 1955-ös kiállítás blokkjait. Huener szerint a mai emlékhelynek is alapjául szolgáló kiállítás legsúlyosabb hiányossága Birkenau, a megsemmisítő tábor helyszínének bemutatása volt. „Birkenau elhagyott földre vagy temetőre sokkal inkább emlékeztetett, mint a múzeumra, melynek része volt.” (140.) A kiállítás pedig ismét elmulasztotta kiemelni a különböző nemzetiségek közül a zsidók sorsát.

Végül, az ötödik és a hatodik fejezet az 1960-as, 1970-es évek Auschwitzhoz kapcsolódó eseményeit és narratíváit elemzi. Bár a hatvanas években Auschwitz a nemzetközi figyelem középpontjába került, és a Múzeum felelősei igyekeztek is az elvárásoknak eleget tenni, az emlékhely „nemzetközivé fejlődése” nem változtatta meg alapvetően az 1945 óta élő paradigmákat: a függetlennek tűnő Nemzetközi Auschwitz Bizottság tevékenységét valójában a lengyel állam kontrollálta. Az 1967-es megemlékezésen – ami a legnagyobb esemény volt a felszabadítás óta – még mindig nem jelentették ki nyíltan, hogy a náci bűnök mindegyikét zsidóellenesek voltak. A felújított és 1968-ban megnyílt, a zsidó sorsnak szentelt kiállítás pedig az anticionista kampányt volt hivatva ellensúlyozni csupán.

A lengyel történelem ezen meglehetősen sötét korszaka, az anticonista kampány ideje után a hetvenes évtized viszonylag békés időket jelentett: lehetőség nyílt az auschwitzi emlékhely felülvizsgálására és reformjára, beleértve a zsidó sorsnak szentelt kiállítás felújítását is. A fejezet döntő része a katolikus egyház tevékenységének teret adó Auschwitzzról szól; az 1979-es pápai látogatást elemzi számos nézőpontból, s a következőkre hívja fel a figyelmet. A II. János Pál által kiemelt értékek egyetemesek voltak: vallási elkötelezettség, patriotizmus, ellenállás az elnyomással szemben, bátorság, emberi méltóság – ilyen értelemben az esemény a hely nemzetközivé emelésébe illeszkedett bele. Az említett értékek és maga a tény, hogy háromszáz ezres tömeg gyűlt össze ezen a napon az állam szervezkedésétől függetlenül, az esemény politikai jelentőségét bizonyítja. („Lengyelország ’79 nyara előtt és ’79 nyara után két különböző ország volt.”, 210.) Témánk szempontjából ennél is fontosabb azonban, hogy ekkor, a pápa részéről hangzott el először nyilvánosan a soa elismerése („a nemzet, melynek fiai és leányai a teljes megsemmisítésre voltak ítélve”, 218.), s így a pápai látogatás mintegy új fejezetet nyitott a lengyel–zsidó kapcsolatok diskurzusában – nem mellékesen ez volt II. János Pál tevékenységének egyik fontos célja. Huener azonban itt nem áll meg elemzésében: tagadhatatlan ugyanis, hogy II. János Pál látogatásával új diskurzus előtt nyitotta meg az utat, ám a „korunk Golgotája” metaforával és Kolbe atya mártírhalálának felidézésével megint csak a lengyel messianizmus és vértanúság hagyományába helyezte Auschwitzzot, beszédével és jelenlétével így nemcsak „felszabadította” az emlékhelyet, de egyben új viták forrásává is tette, amelyek a mai napig meghatározzák az Auschwitzzról szóló diskurzust.

Sajnos a szerző részletes elemzése itt, 1979-nél véget ér – a nyolcvanas évek eseményeire csak utalás történik az epilógusban, holott ilyen átfogó és pontos munka után az olvasó elvárná a karmelita kolostor vagy a keresztek és egyéb szimbólumok körüli viták jelentőségének elemzését. Különösen, hogy a szerző a bevezetésben maga is megjegyzi, hogy a legnagyobb változások az emlékhelyen a kommunizmus bukása után, az utóbbi évtizedben történtek (25.). Ebből a szempontból teljesebb Michael Steinlauf hasonló témájú, 1997-ben megjelent munkája,² mert 1995-ig

² Steinlauf, Michael C.: *Bondage to the Dead: Poland and the Memory of the Holocaust*. Syracuse University Press: Syracuse, N.Y., 1997. Huener Steinlauf és James Young tanulmányát a közelmúlt úttörő munkáiként emeli ki. Young, James: *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. Yale University Press: New Haven, 1993.

követi az eseményeket – igaz, ő az 1945–47 közötti időszakkal nem foglalkozik, de ez a források hiányával indokolható.

A lengyel nemzeti narratívákat központba állító tanulmány olykor elmulasztja a kitekintést, vagy legalábbis az utalást a szélesebb körű kontextusra, amivel pedig még világosabbá tehetné a gondolatmenetet. Az ötvenes években a sztálinista ideológia határozta meg az Auschwitz-emlékezetet, de nem árt hozzátenni: a világ nagy része sem volt hajlandó a zsidókat a náci bűnök elsődleges áldozatainak tartani. Az 1967-es megemlékezés is érthetőbb volna az Eichmann-pert követő holokauszt-tanulmányok fellendülésének tükrében. Ezek azonban csak kisebb hiányosságok egy rendkívül összetett és átfogó tanulmányban. Az pedig, hogy a holokauszt egészét tekintve nem találunk sem állítást, sem ítéletet a könyvben, erénye, és nem hiányossága a munkának.

Huener kitűnő munkája: a lengyel narratívák bemutatása, elemzése és megértése segíthet megérteni az epilógusban felvillantott, Auschwitz körüli vitákat és ellentmondásokat. A könyv ugyanennyire értékes lehet a lengyel–zsidó kapcsolat történetének megértésében. Minthogy külön könyv témája lehetne: az epilógusban csupán utalás történik arra, hogy Auschwitz mint holokauszt-szimbólum mennyire más jelent a zsidók számára, mint a lengyeleknek. Az olvasó ezúttal „csak” a lengyel nézőpontot ismerte meg, azt viszont nagyon alaposan.

A könyv másik fontos célja az Auschwitz–Birkenau kapcsolat tisztázása. Miközben Birkenau, egymillió európai zsidó kivégzésének helyszíne, adta Auschwitznak metaforikus értékét a háború utáni világban, különböző okoknál fogva minduntalan háttérbe szorult az auschwitzi kiállítás mellett. Huener szerint a jövőben intenzív párbeszéd jellemzi majd a két emlékhely kapcsolatát. A szerző egyébként meglehetősen optimista az emlékhely további sorsát és szerepét illetően. A Múzeum állandó felülvizsgálása és korrigálása – mint mondja – egy sokkal pontosabb és elfogadhatóbb Auschwitz-kép építéséhez járul hozzá, hogy az „uralkodó emlékezet” mindinkább átadja helyét a történelmi tényeknek. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a megannyi jelentést, narratívát és funkciót (temető, múzeum, nyilvános emlékhely) magába olvasztó Auschwitzot a jövőben még inkább a sokszínűség jellemezze. Auschwitz a párbeszéd, a megbékélés és a bűnbánat helye lesz.

Huener a bevezetésben megismerteti az olvasót Auschwitzra vonatkozó alapvető fogalmakkal, tényekkel, eseményekkel – ugyanakkor az első oldaltól kezdve hangsúlyozza: Auschwitznak nincs hagyományos

„uralkodó narratívája” (ami nem egyenlő az „uralkodó emlékezettel”!), sem tipikus mártírja vagy foglya. Auschwitz ellenáll és ellent kell hogy álljon minden általánosításnak és leegyszerűsítésnek, mert az a gazdag forrásanyag, amely a túlélők memoárjaiból maradt ránk, az élmények sokszínűségét bizonyítja. Az áldozatok kategorizálása is bűn volna részünkről, hiszen minden egyes fogolynak mást jelentett Auschwitz. Véleményem szerint ez a fajta „megértő történetírás” a leginkább használható olyan különleges és kényes témák esetében, mint a holokauszt, s ez teszi a könyvet számomra egyedivé.

Huener munkájának egy másik aspektusa az említetteken túl: „Auschwitz emlékezetének”³ ez a gazdag elemzése kitűnően illusztrálja a kollektív emlékezet jellegzetességeit. A Múzeum mint a „domináns memória”⁴ szülőhelye és fenntartója tökéletes példa arra, hogyan intézményesülhet ez az uralkodó memória, illetve hogyan válhat az adott intézmény kezében társadalmi és politikai hatalommá. Emellett a kollektív emlékezetnek három jellegzetes vonása figyelhető meg a Múzeum tevékenysége kapcsán. Először is, a lengyelek Auschwitzot azonnal „beolvasztották” a lengyel nemzeti mártíromság mítoszába. Másodszor, az előbbi nem zárta ki, hogy a helyet a zsidó elnyomás helyszínének tekintésék, de ezt a tényt soha nem hangsúlyozták. Mivel, harmadszor, az állam Auschwitzot politikai küzdőtérként intézményesítette, és nem volt szűk-ség/hely a zsidó sorsot szimbolizáló Auschwitzra.

Ez utóbbiakat is átgondolván, nemcsak azoknak ajánlom a könyvet, akik a holokauszttal, illetve holokauszt-értelmezésekkel, a 20. századi német- vagy lengyel történelemmel, zsidó történelemmel, vagy múzeum-történettel foglalkoznak. A munka megkerülhetetlen azok számára is, akik a (meg)emlékezés politikáját, a kollektív emlékezetet tanulmányozzák.

³ Huener az „Auschwitz emlékezete” fogalommal az egyéni emlékezetek összességére utal, vagy az (éppen) hivatalosan szentesített múltképre, ami – mint láttuk – Auschwitz esetében nemcsak legitim, hanem szinte mitikus státuszt is jelentett.

⁴ Roussótól vett kifejezés. Roussou, Henry: *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*. Harvard University Press: Cambridge, Mass., 1991.

RIGÁN LÓRÁND

Repolitizált poliszok

Demeter M. Attila: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*

Pro Philosophia: Kolozsvár, 2005.

Bár ő maga szinte egész életében idegen volt, *Politikájának* alighanem legtöbbet emlegetett szöveghelyén Arisztotelész mégiscsak kimondja: az ember társas lény, természeténél fogva közösségalkotó. Érteni is véljük eme kijelentését, még hozzá rendszerint úgy, mintha az individuum elsődlegességére vonatkozó modern elméleteink avítottas cáfolata volna. De ha a politika csupán afféle mesterkélt emberi alkotás, úgy az egyénnek valamilyen értelemben késznek, teljesnek kellene lennie már saját társadalmiságát megelőzően, és nem azokból a természetes emberi társulásokból nőne ki, amelyekbe egyébként születik. Mi sem furcsább azonban, mint hogy az individuum feltétlen módszertani elsődlegességének modern támogatói elvi vitába keverednek az olyan, tényleges egyénnel, akik valamely csoporthoz való tartozásukat önnön identitásuk szerves részének tekintik, és ennek politikai elismeréséről sem szívesen mondanának le.

Harmadik önálló kötetében, a politikai eszmetörténet és egyben az imént felvázolt vitahelyzet két meghatározó pillanata, az athéni demokrácia, valamint a francia forradalom vizsgálata után Demeter M. Attila éppen az ilyen egyének helyzetére tér ki, tehát azokéra, akik a mostani politikai gyakorlat által sem hagynák megfosztani magukat valódi politikai természetüktől, amely őket egyszersmind a mások nyelvileg és kulturálisan közvetített közelségébe helyezi. Az Európa keletibb felének problémáihoz nem szokott olvasó számára könyvének három főbb tartalmi egysége szinte találomra választottnak tűnhet. A szerző először

ismét a Forradalomról értekezik bővebben, ezután két, többé-kevésbé ismert magyar gondolkodót értelmez, végül pedig olyan angolszász politikai elméletírókra tér ki, mint Vernon Van Dyke, Chadran Kukathas és Will Kymlicka. A *Republikanizmus*-kötet három része mégis egyazon problémahelyzetben gyökerezik, melyet a bevezető fejezet nyomán a politika szerkezetváltásának nevezhetnénk.

Ugyanis a régebben divatba hozott utópikus elvárások és nagyszabású próféciaik ellenére a mai napig úgy tűnik, hogy a különböző csoportok által vallott eltérő világnézetek vitáját mégsem helyettesítette a dolgok szakértő igazgatása. Mi több, a politikum ígéretesnek hitt depolitizálásához képest egy némileg váratlan fejleménnyel kellett szembesülnünk, az eleve többes számban megfogalmazódó identitáspolitikákkal, melyek nemcsak a feministák, homoszexuálisok és egyéb társadalmi csoportok, hanem a nemzeti kisebbségek beszédmódján keresztül is egyre nagyobb nyilvános teret nyertek. Az ideológiai alapokon zajló, önkifejező politizálás ezen újjászületésének vagy inkább folyamatos aktualitásának a jelenségére felfigyelve számos kortárs nyugati elméletíró fedezte fel az úgynevezett etnopolitikat, amely egyben a jelenlegi kötet egyik alapmótvumát képezi. Még ha magához a szerzőhöz hasonlóan kisebbségben élő kritikai közösség tagjai számára ez a téma nem is számítana feltétlenül újnak, a nemzeti identitás problémáinak elsősorban a republikánus hagyomány Arisztoteléstől egészen a kommunitarista szerzőkig húzódó vonulatára építő megközelítése már bizvást eredetinek mondható, és nemcsak ebben a közegben.

A kötet első, történeti része egy, az európai nacionalizmus születési bizonyítványával kapcsolatos tézist fejteget, amelynek értelmében éppen az önmagát internacionalistának valló francia forradalom volt az az esemény, mely a modern nemzetet mint politikai entitást létrehozta, mivel a forradalmárok a politikai szuverenitás valódi letéteményesének tekintették azt, nyelvi homogenizációs stratégiáik által egyben erőteljes kulturális töltetet kölcsönözvén ennek a fogalomnak. Elutasítva a politikai reprezentáció elvét, akárcsak azokat a közvetítő intézményeket, amelyek partikuláris csoportidentitásokat és -érdekeket jeleníthetnek meg, a nemzeti szuverenitás jakobinus tana közvetve mintegy azonosította a társadalmat és az államot, komolyan megkérdőjelezvén magát a civil szféra legitimitását.

Paradox módon pontosan annak érdekében, hogy állam és egyén közé ne ékelődjenek holmi zavaró intézmények, szükséges uniformizálni

és centralizálni – hogy azután eszerint a forradalmár-logika szerint az emberek „szabadságra kényszerítettessenek” saját, egyéni érdekeiknek való alárendelődésük rabsága helyett. A demokrácia és a nacionalizmus közötti átjárószobának ily módon a nemzeti szuverenitás eszméje bizonyul, amelynek kiépítési terve a gyakorlatban nem más, mint asszimiláció, mert állítólag másként, különböző nyelveken beszélve egy lényege szerint kommunikatív és egyszersmind adminisztratív szempontból központosított demokrácia sohasem lehetne igazán működőképese.

Csak hogy a nemzeteszme korántsem elhanyagolandó gyakorlati haszna ellenére mégis csupán afféle jótékony absztrakció marad, amely iránt nemigen volna értelme őszinte lojalitást vagy akár bármi egyebet érezni. Hogyan fogja hát betölteni a szerepkört, melyre szánták? A probléma megoldására adott történeti válasz, ahogyan azt Demeter M. Attila a következőkben kimutatja, nem egyéb, mint az egyik legérdekesebb elméleti trükk, amit értelmiségi valaha végrehajtott: a nemzeti lényeg spiritualizálása vagy, amint azt egyszer Isaiiah Berlin megfogalmazta, az organikus modellnek a társadalom életére való alkalmazása. Ez a naturalizált absztrakció a későbbiekben a nemzetállam hivatalos legitimáló doktrínájává válik, a vele egyidejűleg színre lépő új kategória, a nemzeti kisebbségek szempontjából káros mellékhatásával, a beolvasztás politikájával egyetemben.

Felülírható-e az állami asszimilációs haditerv, amint azt a klasszikus liberálisok vélték, pusztán az illető csoporthoz tartozó egyének jogainak szavatolása által? Az előzetes eszmetörténeti következtetések levonása után Demeter M. Attila gondolatmenetének alapkérdése az lesz, hogy vajon ez a folyamatosan erősödő beolvasztási törekvés a liberalizmus hagyományos premisszáinak a talaján kielégítően ellensúlyozható-e.

Problémánk alaposabb vizsgálata végett a *Republikanizmus* középső, a kelet-európai nemzetállamok nyelvi nacionalizmusával foglalkozó része előbb Eötvös József eszméit taglalja. Márpedig, amint a szerző rámutat, a reformkori liberális államférfi saját, klasszikusan modern szellemi háttéréhez híven úgy vélekedett, nincsenek igazán nyomós indokaink külön politikai elismerésben részesíteni a kisebbségeket és ily módon úgymond mesterségesen konzerválni őket, hiszen az emberiség civilizatorikus haladása amúgy is a legtöbbjük eltűnéséhez vezet majd. Az effajta közösségek pusztta létezése önmagában még egyáltalán nem érték, hanem csak annyiban lesz azzá, amennyiben a haladás eszményének szolgálatába áll.

A szűklátókörűbb nyelvi nacionalizmusnak ezzel a „kozropolita” típusával szembeni, az első világháború végére tehető győzelme után Balogh Artúr, az interbellum időszakának alighanem legjelentősebb magyar kisebbségjogásza egy, az előbbtől igen eltérő liberális megoldást javasolt a nemzeti kisebbségek mindenkor nyugtalanító kérdésére. Jelen-tősen lazítván a liberális hagyomány alapelvein, az erdélyi gondolkodó amellet érvelt, hogy a nemzeti szuverenitás francia receptje, amelynek értelmében a többség akarata bízvást tekinthető közakarattak, csupán etnikailag homogén államokban érvényes (már ha egyáltalán volnának ilyenek), s hogy ennél fogva a kisebbségi csoportoknak újfajta, önálló jogalannyá kellene válniuk. Amint az a vonatkozó fejezetből kiderül, utólag Balogh jelentősen változtatni fog ezen az álláspontján: a kisebbségi jogokat immár óvatosabban inkább az egyéniek egyfajta kiegészítésének, mintsem önálló kollektív jogoknak tekinti.

Könyve záró részében Demeter M. Attila a kérdéskörre vonatkozó friss angolszász elméleti irodalom áttekintését nyújtja, mellesleg valódi argumentációs eszköztárat importál ezzel a kulturális, valamint a kollektív jogok védelmében, anélkül, hogy azok bírálóit figyelmen kívül hagy-ná. (Itt említenénk meg, hogy a kötet egyik legfontosabb erénye éppen az a mód, ahogyan mindvégig tartózkodik a kísértéstől, hogy a nemzeti kisebbségek valamiféle önigazoló ideológiáját nyújtsa, és ehelyett a kisebbségi nacionalista diskurzus csapdáit elegánsan megkerülve néha szívesebben marad aporetikus, semhogy pártossá legyen – ezáltal egyébként hű marad a legjelesebb politikafilozófiai hagyományhoz.)

Gondolatmenete harmadik nagyobb lépésében a szerző először fel-vázolja a szabadság különféle társadalmi csoportokra való, identitáspoli-tikák által szorgalmazott kiterjesztésének visszas következményét, jele-sül azt, hogy e folyamat egyben a szabadság behatárolásához is vezet más csoportoknak és egyéneknek a vonatkozásában, akiknek ezután köteles-sége lesz tiszteletben tartani, mi több, tevélegesen garantálni ezeket az újabb jogokat. Ennél fogva a személyes, valamint a csoportidentitás meg a hagyományosan liberális országokban sem, sőt éppen azokban nem marad meg a negatív szabadság állami beavatkozás által érintetlen ügyé-nek, ahogy azt a liberális politikai filozófián belül eredetileg elgondolták. Így aztán a személyes moralitás és a politikum területe közötti határ-vonal fokozatosan elhalványul, a hatalomnak a különböző világnézetek iránti semlegessége pedig egyre problematikusabbá lesz, amennyiben

a neoliberais identitáspolitikai megköveteli tőle, hogy ezeket illetően is törvénykezzék. Más szempontból azonban, éppen ellenkezőleg, a hagyományos liberalizmus egyik főbenjáró hiányosságának számít az, hogy csupán kétszintes, egyénből és államból összetett modellben gondolkodik, figyelmen kívül hagyva a nemzeti kisebbségeket és más közösségeket, amelyekről pedig önálló egységekként, és így a tényleges egyénekhez hasonló jogalanyokként gondolkodhatunk, annál is inkább, hogy számos olyan egyéni jogunk van, amit valójában csupán egy közösség tagjaként gyakorolhatunk.

Ezzel a hagyományos elméleti keretet módosító javaslattal szemben felhozható ugyan, hogy az identitáscsoportok mégsem annyira stabil, homogén entitások, hogy az egyén boldogulásához szükséges eszközt képeznek csupán, és hogy sok esetben csak saját elitjeik érdekeit szolgálják, de ugyanakkor több olyan állami fogásról tudunk (a lakosság migrációjának bátorítása, a hivatalos nyelv politikája stb.), amelyek, habár az egyén irányában látszólag teljesen tisztelettudóak, kulturális és nemzeti identitásával szemben mégis megsemmisítő hatást fejtenek ki. Ebben az összefüggésben azonban, vagyis a kollektív jogok kapcsán a szerző számos lehetséges fenntartást és dilemmát is megemlít – így többek között olyan kérdéseket, hogy vajon nem instrumentalizáljuk-e a kultúrát azáltal, hogy megőrzését pusztán az egyének jólétéhez szükséges feltétel gyanánt szorgalmazzuk; hogy esetleg a kollektív jogok nem kerülnek-e feloldhatatlan konfliktusba a jogegyenlőség elvével; hogyan határozhatók meg az ilyesfajta jogok alanyai, és nem utolsó sorban mihez kezdünk majd ezen az alapon a non-liberális közösségekkel.

Jóllehet a maga következetes problémaközpontúságánál fogva a *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek* elsősorban inkább aktuális politikafilozófiai dilemmáknak a könyve, a szerző opciója mégiscsak világos. Demeter M. Attila a felvetett kérdések republikánus megközelítését javasolja, amelynek kétségtelen előnye, hogy a kellő tekintettel lehet arra az újra felismert arisztotelészi igazságra, hogy valamely közösséghez való tartozásunk legalábbis egyik fontos összetevőjét, ha ugyan nem egyenesen alapját képezi tulajdon emberi természetünknek és ily módon a méltóságunknak is. Hozzájárul így ez a kötet magához a politika újrapolitizálásához, sőt hozzásegítheti a szerző alighanem kedvenc filozófusa által leírt különös élőlényt, a *zoon politikont*, hogy a maga helyét a nemzetállamok korában újra megtalálja.

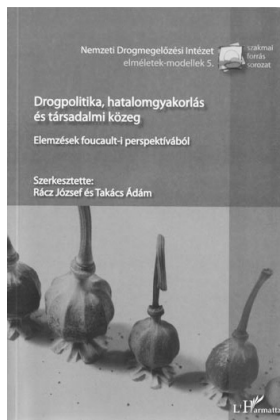
KÖNYVISMERTETÉS

Rácz József – Takács Ádám (szerk.):
*Drogpolitika, hatalomgyakorlás és társadalmi közeg.
Elemzések foucault-i perspektívából.*

Nemzeti Drogmegelőzési Intézet – L'Harmattan: Budapest,
2006.

Az illegális droghasználattal kapcsolatos közpolitikai viták 2005 óta Magyarországon végképp megfenekleni látszanak. A tiltás és a tűrés álláspontjai közötti merev szembenállás nemcsak a hosszú távú stratégiák kialakítását, de az értelmes társadalmi párbeszéd lehetőségét is veszélyezteti. Ebben a helyzetben a tudományos igényű megszólalás feladata egyre sürgetőbbé, de egyre nehezebbé is válik. Az utóbbi években, nemzetközi szakmai körökben olyan változások tanúi lehetünk, melyek a drogjelenségek körül folyó tudományos diskurzust új utakra vezethetik. Ezek az erőfeszítések a droghasználat kérdését a társadalmi közegben jelentkező hatások elemzésén keresztül igyekeznek megközelíteni. Itt egyre hangsúlyosabb szerepet kap a Michel Foucault munkáira való hivatkozás. Ezek a hivatkozások fontosak, mert az új elméleti keretek új reprezentációs lehetőségeket és új, akár a gyakorlati szinten is kamatoztatható lehetőségeket nyújthatnak. Jelen kötet arra vállalkozik, hogy szempontokkal és konkrét példákkal szolgáljon a foucault-i perspektíváknak az illegális droghasználat problématerületén való termékeny alkalmazásához. E vállalkozás újszerűségét mutatja, hogy e megközelítésnek még a nemzetközi szinten sem szenteltek önálló tematikus összeállítást. A hazai és külföldi társadalomtudósok és szakértők elemzése mellett a kötet helyet ad Foucault egyik, a drogok történetét érintő előadásának.

FELHÍVÁS A REGIO LEENDŐ SZERZŐIHEZ

A kéziratokat megőrizzük és kérésre visszaküldjük. A kéziratokat elektronikus formában (*.doc, *.rtf dokumentumként) várjuk a szerkesztőség e-mail címére (zs.domok@tla.hu). A kéziratok terjedelme nem haladhatja meg a 40 ezer leütést, a recenzióké, könyvismertetéseké a 15 ezer leütést. A szövegben nem használunk kövér/félkövér és aláhúzott kiemeléseket – a kiemelendő szövegrészeket dőlt betűvel kérjük jelölni. A hivatkozásokat folyamatos lábjegyzetekben helyezük el, szöveg végi bibliográfiát, tájékoztató irodalmat rendszerint nem közlünk.

ÚTMUTATÓ A HIVATKOZÁSOKHOZ

1. A szerzők, szerkesztők neve

A hivatkozás a szerző vagy szerkesztő nevével indul. Ha többen írták, szerkesztették a művet, nevük közé hosszú kötőjel (–) kerül. Külföldi szerző esetén a családnév kerül előre, majd vessző után áll a keresztnév. (Magyar szerzők nevéénél is ezt a sorrendet használjuk, ha a szöveg idegen nyelven jelent meg.) Többszerzős tanulmánykötet esetében a szerkesztő(k) nevét (melyet a már említett sorrendben adunk meg) az (ed.), (eds.), (Hg.), (Hrsg.) illetve magyar cím esetén (szerk.) kifejezés, végül kettőspont követi, a cím bevezetéseként. Ha a cikket a szerző saját tanulmánykötetéből idézzük, a név ismétlését kerüljük, de utalunk rá az „Ugyanő” szóval. Ezt használjuk akkor is, ha ugyanattól a szerzőtől egynél több művet hivatkozunk egymás után. Több mű egy lábjegyzetben történő felsorolásakor az oldalszámot követő pont után pontosvesszőt használunk. Minden lábjegyzet ponttal végződik.

2. A hivatkozott szöveg címe

Ha önálló kötetről van szó, ennek a címét dőlt betűvel szedjük. Ha a hivatkozott cikk tanulmánykötetben vagy folyóiratban jelent meg, ez utóbbiak lesznek dőltbetűsek, míg a cikk címét nem kurziváljuk. Ha a tanulmánykötetből valamely cikkre hivatkozunk, akkor In:-t használunk.

Folyóiratcikkek esetén nem használunk „In”-t. A folyóirat dőlt betűvel szedett címét vessző, majd a megjelenés éve, a lapszám követi, végül az oldalszám.

A címről fent mondottak természetesen az alcímre is vonatkoznak. (Ezt pont választja el a főcímtől, hacsak a kötet kimondottan nem jelöli másként.) Ha a címet kérdőjel, felkiáltójel stb. zárja, pontra természetesen már nincs szükség.

3. A szöveg kiadási helye, terjedelme

A köteteknél először a kiadót, majd kettőspont után a kiadás helyét adjuk meg. A város nevét, vessző után, követi a kiadás éve, és pont után a hivatkozott oldal vagy oldalak. Az oldalszámok (és általában a számok) között hosszú kötőjelet használunk. Az oldalszámok csak önmagukban állnak, p., pp. vagy o. rövidítésekre nincs szükség, de a pontra az utolsó szám után igen. Minden címet pont zár le. Amikor több hivatkozás kerül egymás után ugyanabba a lábjegyzetbe, pont és pontosvessző választja el őket.

Minden város nevét olyan alakban közöljük, ahogy a hivatkozott szöveg nyelvéből adódik. Így például szerb nyelvű szöveg esetén Beograd-ot írunk, nem Belgrádot; ha Kolozsváron megjelent magyar szöveget hivatkozunk, természetesen Kolozsvárt írunk, de ha román, akkor Clujt, Cluj-Napocát. De kétnyelvű kiadás esetén már mindkét változat szerepelhet.

Budapest nevét nem rövidítjük Bp-vel. Magyarországi kiadványoknál a „Kiadó” szó elhagyható. (Tehát elegendő: Osiris, Balassi, Európa stb.) A kiadóként gyakran előforduló „University Press” UP-ként rövidítendő. Használható mégis a kiadó (Verlag stb.) szó, ha enélkül nem lenne értelme a kiadó nevének.

Kérjük, hogy a hivatkozott szöveg terjedelmét – akár kötetből, akár folyóiratból való – Szerzőink pontosan jelöljék meg az oldalszámok által. Lehetőség van arra is, hogy a szöveg teljes terjedelme mellett az ebből hivatkozott részt egyaránt feltüntessék. Pl.:

Walter, François: A város meghatározásának problémái a 19. századi Európában. *Korall*, 11–12. (2003. május) 183–198, itt: 188–194.

4. Ismételt hivatkozás

Az egyszer már említett műre való ismételt hivatkozás a szerző vezetékneve és a kötet-, illetve tanulmány rövidített címének (de nem a bibliográfiai adatoknak) megismétlésével, majd vessző után az i. m. kifejezés által történik.

Néhány példa a fentiekre

Önálló kötet:

Burckhardt, Jacob: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*. Deutscher Taschenbuch Verlag: München, 1978.; Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris: Budapest, 2000.

Ha olyan kötetre hivatkozunk, amelyet nem az eredeti nyelven, hanem fordításban olvastunk, lehetőség szerint adjuk meg zárójelben az eredetit. Ez a magyar fordításokra természetesen nem vonatkozik. Pl.: Thom, Françoise: *Limba de lemn*. Humanitas: București, 1993. (Eredetiben: *La langue de bois*. Juilliard: Paris, 1987.)

A 20–21. század során újra kiadott, újranymott, lefordított, klasszikusnak számító művek esetében lehetőség szerint tüntessük fel az első megjelenés bibliográfiai adatait, de legalább a címet és az évet. Pl.: Lukács, G.: *Lenin: A Study in the Unity of his Thought*. New Left Books: London, 1970. 2–3. – Lukács György *Lenin. Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken* című művének (Bécs, 1924) újabb kiadása (Luchterhand: Neuwied – Berlin, 1967.) alapján készült angol fordítás.

Tanulmánykötetben megjelent cikk:

Sparks, Colin: Media theory after the fall of European communism. Why the old models from East and West won't do any more. In: Curran, James – Park, Myung-Jin (eds.): *De-Westernizing Media Studies*. Routledge: New York – London, 2000. 35–49.; Örkény Antal: A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2004. 7–27.; Szegedy-Maszák, Mihály: *Framing Texts as the Representation of National Character: From Enlightenment Universalism to Romantic Nationalism*. In: Ugyanó (ed.): *National heritage – National Canon*. Collegium Budapest: Budapest, 2001. 107–120.

Sorozatcím, ha van, a cím és alcím után, nem dőlt betűvel, zárójelben szerepel. Pl.: Őri Péter: *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783*. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései, 75.) KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2003.

Folyóiratcikk:

Mivel a folyóiratok a legkülönbözőbb számozási módszereket használnak, célszerű ezekhez oly módon idomulni, hogy a lapszám az adott folyóirat számozási logikáján belül, egyértelműen visszakereshető legyen. A *Regio* nem kívánja a visszakereshetőséget azáltal nehezíteni, hogy minden folyóirat-hivatkozásra egyetlen stílust erőltes, de bizonyos típusokat az alábbi példák szerint mégis meghatározni igyekeznek. Olyan folyóiratban, ahol az éven belüli számozással adják meg a lapszámot, kötetszám, folyamatos számozás nélkül (ilyen pl. maga a *Regio* is). Pl.: Bottoni, Stefano: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása (1952.) *Regio*, 2003. 3. 89–126.

Az év és a kötet, azon belül a szám megadásával megadott folyóiratcikk:

Boyle, M.: Building a communicative democracy: the birth and death of citizen politics in East-Germany. *Media, Culture and Society*, 1994, 16 (2). 183–215.

Kötetszámmal, folyamatos számozással és dátummal megadott folyóiratszám:

Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1998). *Replika*, 41–42. (2000. november) 165–194.; Virág Gábor: A kultúra anyagi alapja és lehetőségei a kishegyési kommunában. *Új Symposion*, 66 (1970. október 23.)

Csak dátummal (pl. év, évszak) való hivatkozás:

Said, Edward W.: Invention, Memory and Place. *Critical Inquiry*, Winter 2000. 175–192.; Magyarics Tamás: Nagy Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. II. rész. *Pro Minoritate*, 2002, ősz. 61–96.

Napilap, illetve a megjelenés napja szerint azonosítható folyóirat esetében:

Tolnai Ottó: Győztünk! *Napló*, 1990. december 12. 10.

SZÁMUNK SZERZŐI

BODNÁR, VOLODIMIR, politológus,
az Ungvári Nemzeti Egyetem Politológia Tanszékének
docense

CSATA ZSOMBOR, szociológus,
a kolozsvári BBTE Szociológia és Szociális Munkásképző Karának
tanársegédje; doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem
– BBTE

DUX LÁSZLÓ, jogász,
a Szegedi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar Munkajogi
és Szociális Jogi Tanszékének tanársegédje

FISLI ÉVA, történész, doktorandusz,
ELTE Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtörténet
doktori program, Budapest – Sciences Po, Párizs

KIJUCSKOVICS, ANATOLIJ, politológus,
az Ungvári Nemzeti Egyetem Politológia Tanszékének
tanársegédje

LAJTAI L. LÁSZLÓ, történész, doktorandusz,
ELTE, Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtörténet
doktori program, Budapest

OSZTAPEC, JURIJ, politológus,
az Ungvári Nemzeti Egyetem Politológia Tanszékének
docense

PULAY GERGŐ, szociológus, kommunikációkutató,
a CEU Sociology and Social Anthropology Programjának
hallgatója, Budapest

RIGÁN LÓRÁND, filozófus,
a kolozsvári BBTE Európai paradigma doktori iskolájának
hallgatója, a *Korunk* folyóirat szerkesztője

VASPÁL VERONIKA, történelem-magyar szakos hallgató,
ELTE, Budapest

kellék

filozófiai folyóirat

26. szám

EGYÉN, ÁLLAM, KÖZÖSSÉG

Vernon Van Dyke: Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben

Bakk Miklós: Politikai identitás és nemzeti identitás

Egyed Péter: A közösség kérdése a kommunitarista valamint a hagyományos (közösségi) diskurzusban

Mester Béla: A kontraktualizmus védelmében. A kollektív jogok visszavezethetősége az egyéni jogokra

Losoncz Alpár: Minoritási nemzetforma az egyén, az állam és a közösség fényében

Jakab Dénes Barna: Vázlat a területi állam filozófiai eszmetörténetéhez

Bodó Barna: A szórvány és a Makkai-dilemma

Ilyés Szilárd: Nyomott élet. Bibó István a kisebbségi létről

Gál László: Az anyanyelv és az idegen nyelv használata a közösségben

MAPPA

Percz László: A nemzeti kultúraépítés jegyében. Imre, Palágyi, Pekár és a „nemzeti filozófia” gondolata

Sárkány Péter: A heideggeri filozófiafelfogás csomópontjai: fenomenológia, hemeneutika és metafizika

RECENZIO

Laczkó Sándor: „Nézd csak [...], milyen förtelmesek a fehérek.”

[*Csejtei Dezső* – *Juhász Anikó*: Amerika felfedezése és az új globális rend I–II.]

Ilyés Szilárd: A forradalom keresztmetszetben

[*Demeter M. Attila*: Írástudók forradalma]

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 41. SZÁM 2006. 3. SZÁM

Tartalomjegyzék

Tilos az á...

Menyhárd Attila–Mike Károly–Szalai Ákos: A tiltás hatástalansága.

Kogens szabályok a szerződésjogban

Cserne Péter: Szerződési szabadság és paternalizmus: adalékok a szerződési jog közgazdasági elemzéséhez

Fejések

Személyi László–Csanády Márton: Brain drain. Közelkép a diplomás magyarokról

Nagy Beáta–Vicsek Lilla: Mit ér a női vezető szava?

Férfi és női vezetők megítélése önkormányzati dolgozók körében

Fogalomtár

Keller Márkus: A Bildungsbürgertum és az értelmiség fogalmának összehasonlító vizsgálata

Századvég-szövegelő

„Az a történelem amire tényleg építünk, kétszáz évvel ezelőtt kezdődött.”

Farkasfalvy Dénessel Balázs Zoltán és Szalay Ákos beszélgetett

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon a szerkesztőségben fizethető elő a folyóirat.
Magyarországról külföldre megrendelhető a Kultúra Külkereskedelmi
Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49. Lapexport.

ÁRA: 900 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3300 Ft
(Az árak a postaköltséggel együtt értendők.)
Megjelenik: évente négyszer
ISSN 0865-557X

MEGRENDELEM

a REGIO – Kisebbség, Politika, Társadalom –
című negyedévenként megjelenő folyóirat

..... számait ..... példányban

Előfizetési díj: 900 Ft/db
vagy 3300 Ft/egy évre, postaköltséggel együtt.

Valamint kérem a prémiumkínálat keretében a ..... számo-
kat hozzacsatolni. Az előfizetési díjat átutalással, csekken, utánvétellel
egyenlítem ki. (A választott mód aláhúzandó).

Név .....

Pontos cím .....

.....

Dátum ..... Aláírás .....

Információ: Teleki László Intézet, tel.: 391-5726, fax: 391-5759,
e-mail: zs.domok@tla.hu

REGIO

A review of studies on minorities, politics and society

Volume 17, 2006, No. 2

THE PARLIAMENTARY ELECTIONS OF 2006 IN UKRAINE

- ANATOLY KLYUCHKOVICH
Political and legal control of the activity of parties in Ukraine 3
- VOLODIMIR BODNÁR AND YURI OSTAPETS
Introducing the proportional electoral system in Ukraine: preconditions
and characteristics 8
- VOLODIMIR BODNÁR AND YURI OSTAPETS
Statewide and regional perspectives on the parliamentary elections 16

THE WORLD OF EMPLOYEES

- GERGÓ PULAY
Ethnicity, citizenship and labor market categorization 25
- ZSOMBOR CSATA
From education to work: young university graduates in Transylvania 43
- LÁSZLÓ DUX
Foreign employees in Japan 65

WORKSHOP

- Reports from the conference *Nations and their pasts: representing the past,
building the future* (ASEN, London, 2006)
- LÁSZLÓ L. LAJTAI
The internationalization of the nation and the presence of the past 77
- ÉVA FISLI
Coffee break. Conference report, *diagonally* 84

REVIEWS

- VERONIKA VASPÁL
The narratives of Auschwitz as *lieu de mémoire* in socialist Poland. *Jonathan
Huener: Auschwitz, Poland, and the Politics of Commemoration, 1945–1979* 91
- LÓRÁND RIGÁN
The repoliticized polis. *Attila M. Demeter: Republicanism, nationalism,
national minorities* 97

BOOK REVIEW

- József Rácz and Ádám Takács (eds.): Drug policy, exercise of power
and social context. Analyses from Foucauldian perspectives* 103